

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΑΡΧΑΙΟΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ
Διπλωματική εργασία**

Παναγιώτης Αγγελόπουλος

**«Ο νέος Ασκληπιός: Αλέξανδρος ο Αβωνοτειχίτης, το
μαντείο του και το κοινό του.»**

Επόπτες καθηγητές: *Δημήτρης Κυρτάτας
Ιωάννα Κράλλη
Άννα Μίσιου*

Ρέθυμνο 2002

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	1
Κεφάλαιο πρώτο. Τα μαντεία	5
Κεφάλαιο δεύτερο. Ο νέος Ασκληπιός.....	25
Κεφάλαιο τρίτο. Ο χρυσός μηρός.....	40
Κεφάλαιο τέταρτο. Κοινωνικές διαστάσεις ή όψεις της κοινωνίας.....	54
Συμπεράσματα.....	71
Πηγές-Εκδόσεις.....	74
Βιβλιογραφία.....	78

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«ὦ δέσποτα Γλύκων, τίς εἶ;»¹

Ἡ ἐπικοινωνία με τὸν θεὸ ἦταν τὸ ζητούμενο σε πολλές ἱστορικές περιόδους. Τὸν μεσολαβητικὸ ρόλο αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἀναλάμβαναν, μερικές φορές, ἄνθρωποι που κατόρθωναν νὰ πείσουν τοὺς ἄλλους ὅτι διέθεταν υπερφυσικές δυνατότητες. Πολλοὶ ἦταν ἔτοιμοι νὰ ἀναγνωρίσουν σε συνανθρώπους τοὺς ιδιότητες που υπερέβαιναν τὶς ἀνθρώπινες καὶ νὰ ζητήσουν ἀπὸ αὐτοὺς τὴ μεσολάβησή τους γιὰ καλύτερη πρόσβαση στὸ θεό.

Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀβωνοτειχίτης, που θὰ μας ἀπασχολήσει στὴν παρούσα ἐργασία, ἀποτελεῖ ἓνα τέτοιο παράδειγμα. Κατόρθωσε νὰ πείσει γιὰ τὶς ἐξαιρετικές δυνάμεις του καὶ νὰ ἀνυψωθεῖ πάνω ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη σφαῖρα. Τὸν γνωρίζουμε μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ *Ἀλέξανδρος ἢ Ψευδομάντις*, ὅπου σε αὐτὸ περιγράφεται ἡ ὅλη του δράση.

Ἐκτός ἀπὸ μία ἀναφορὰ τοῦ Ἀθηναγόρα² γιὰ τὴν μεταθανάτιο δόξα τοῦ Ἀλέξανδρου δὲν ἔχουμε ἄλλους συγγραφεῖς που ἀσχολήθηκαν με αὐτόν. Ἐτσι τὸ ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ εἶναι τὸ μόνον που περιγράφει τὶς δραστηριότητες τοῦ Ἀλέξανδρου καὶ θὰ βασιστοῦμε σ' αὐτὸ κυρίως γιὰ νὰ περιγράψουμε τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργα του.

Ὁ Λουκιανὸς διάκειντο ἀρνητικὰ ἀπέναντι στὸν Ἀλέξανδρο, ἦταν εἰρωνικός, καυστικός καὶ ἐνδεχομένως, μερικές φορές, υπερβολικός στὴν περιγραφή του. Ὅμως φαίνεται ὅτι ἦταν εἰλικρινῆς καὶ ἀκριβῆς, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ σημεῖα που μπορούμε νὰ ἐλέγξουμε ἀπὸ ἀρχαιολογικές καὶ ἄλλες πηγές.

Δὲν θὰ υιοθετήσουμε τὴν ἐρμηνεία τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν δράση τοῦ Ἀλέξανδρου. Θὰ προσπαθήσουμε μάλιστα κυρίως νὰ δοῦμε τὶς κοινωνικές

¹ Λουκιανός, *Ἀλέξανδρος* 43. Γιὰ τὴν ἐργασία χρησιμοποίησα τὴν ἔκδοση τοῦ C. Iacobitz, II, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Haldesheim, 1966.

² Ἀθηναγόρας, *Πρεσβεία Περί Χριστιανῶν*, 26.

συνθήκες που επέτρεψαν στον πρωταγωνιστή του έργου να αναπτύξει την συγκεκριμένη δραστηριότητα.

Ο Αλέξανδρος υπήρξε ιστορικό πρόσωπο που έζησε και έδρασε στο μέσο του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. στο Αβόνειο Τείχος, μια μικρή πόλη της Παφλαγονίας στην Μ. Ασία, από όπου πήρε και το όνομα του. Εκεί παρουσιάστηκε ως προφήτης μιας μετενσάρκωσης του θεού Ασκληπιού, του Γλύκωνα-«Ασκληπιού». Εμφανίστηκε ως ανθρωπόμορφο φίδι και καθιέρωσε τη λατρεία του νέου «Ασκληπιού» μαζί με την τέλεση μυστηρίων. Ίδρυσε επίσης μαντείο που έγινε αρκετά γνωστό, τόσο ώστε η φήμη του να φτάσει ως την Ρώμη. Αρκετοί ρωμαίοι επιφανείς, μέχρι και ο ίδιος ο αυτοκράτορας, ζήτησαν χρησμούς από αυτό. Το μαντείο συναγωνίστηκε άλλα πιο παλιά και γνωστά μαντεία, όπως αυτό της Κλάρου και των Διδύμων. Ακόμη υπήρξε οπαδός της πυθαγόρειας φιλοσοφίας και έμμεσος μαθητής του Απολλώνιου του Τυανέα. Ο ίδιος ισχυριζόταν ότι ήταν όμοιος του Πυθαγόρα και προσπάθησε να εμφανιστεί ως μετεμψύχωση αυτού, μέσω του χρυσού μηρού που άφηνε να φανεί. Καθιέρωσε τελετές και μυστήρια πετυχαίνοντας τη αποθέωση του.

Πολλοί ήταν αυτοί που τον υποδέχθηκαν με ενθουσιασμό, ζητούσαν χρησμούς από αυτόν, συμμετείχαν στις τελετές, τον αναγνώρισαν ως προφήτη και τον ανύψωσαν πάνω από την ανθρώπινη υπόσταση, προσδίδοντάς του θεϊκές ή σχεδόν θεϊκές ιδιότητες.

Ο Λουκιανός τον παρουσιάζει ως απατεώνα που εξαπατούσε αφελείς και αμόρφωτους ανθρώπους. Αυτό αποδέχονται αρκετοί σύγχρονοι μελετητές που υποστηρίζουν και αυτοί ότι ο Αλέξανδρος υπήρξε τσαρλατάνος που κορόιδεψε πολλούς εύπιστους. Μολονότι μπορούμε και εμείς να συμφωνούμε, εν μέρει με την άποψη αυτή, δεν θα προσεγγίσουμε με αυτήν την διάθεση τον Αλέξανδρο.

Εκείνο που μας ενδιαφέρει είναι να δούμε τι πίστευαν οι σύγχρονοί του για αυτόν, τι προσδοκούσαν από αυτόν, γιατί τον λάτρευαν ή γιατί τον αντιπαθούσαν και τον απέρριπταν. Θα τον αντιμετωπίσουμε ως ένα σύμπτωμα της εποχής που έζησε, για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε τις κοινωνικές σχέσεις που τον ανέδειξαν. Η μελέτη προσωπικοτήτων που συγκέντρωσαν

μεγάλο θαυμασμό ή αντιπάθεια μας παρέχει την δυνατότητα, που σπάνια μας δίνουν άλλα στοιχεία, να μάθουμε το είδος των ατομικών αναγκών των ανθρώπων.

Είναι δύσκολο να κατανοήσουμε πλήρως τους τρόπους με τους οποίους διαμορφώνονται οι νοοτροπίες, οι ιδεολογίες και οι ιδεοληψίες των ατόμων και της κοινωνίας στις διάφορες ιστορικές εποχές. Πολυδαίδαλες οι διαδρομές και σύνθετες οι διαδικασίες μέσω των οποίων οι άνθρωποι αναζητούν διέξοδο στα προσωπικά τους προβλήματα. Ακόμη δυσκολότερη γίνεται η προσπάθεια αυτή γιατί τα γεγονότα έχουν μείνει καταγεγραμμένα συνήθως από διανοούμενους ή μορφωμένους της εποχής και περιγράφονται με έναν ελιτίστικο τρόπο. Πρέπει όμως μέσα από αυτές τις περιγραφές να προσπαθήσουμε να βρούμε πώς τα άτομα προσλάμβαναν την πραγματικότητα, πώς ενέτασσαν τον εαυτό τους μέσα σε αυτήν, πώς προσπαθούσαν να την κατανοήσουν και να την επηρεάσουν. Η εξέταση τέτοιων προσωπικοτήτων και της πρόσληψή τους από την κοινωνία μας βοηθά να κατανοήσουμε ένα μέρος από την πολυπλοκότητα της εποχής που έδρασαν. Ο Αλέξανδρος και η δράση του θα μας δώσουν την αφορμή να θέσουμε ερωτήματα για την κοινωνία του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. και τις ενδεχόμενες αλλαγές σ' αυτήν.

Το μαντείο που ίδρυσε ο Αλέξανδρος γνώρισε μεγάλη επιτυχία. Ποιες ανάγκες παλιές οι καινούργιες κάλυπτε και τόσοι άνθρωποι προσέτρεχαν σε αυτό; Πώς και γιατί εμφανίστηκε ο ίδιος ως νέος «Ασκληπίος»; Γιατί η κοινωνία της εποχής αυτής έδωσε ιδιαίτερο προβάδισμα στον θεό αυτόν και τι προσδοκούσαν οι άνθρωποι μέσω αυτού που ο Αλέξανδρος προσφέρθηκε να τους δώσει; Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν.

Η προσπάθεια ταύτισης με τον Πυθαγόρα είχε και αυτή ξεχωριστή σημασία. Η συγκεκριμένη επιλογή αναδείκνυε σημαντικά θέματα σχετικά με την εξέλιξη των φιλοσοφικών ρευμάτων κατά την εποχή αυτή και την απήχηση τους στην κοινωνία. Τέλος, ένα μέρος του κόσμου της Παφλαγονίας φαίνεται ότι τον υποδέχθηκε με πολύ θετικό τρόπο και το ενδιαφέρον έγκειται στο να δούμε αν υπήρχαν ιδιαίτεροι λόγοι για την επιτυχία του στην περιοχή αυτή.

Ο Αλέξανδρος ξεκίνησε την δράση του ιδρύοντας μαντείο στην πόλη καταγωγής του, το Αβώνειο Τείχος. Προκειμένου να καταλάβουμε το εγχείρημα αυτό ας δούμε πώς ήταν η κατάσταση στα μαντεία την περίοδο αυτή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΜΑΝΤΕΙΑ

Μαντεία και μάντεις

Η έγνοια για το μέλλον, την πρόγνωση του και, αν είναι δυνατό, τον επηρεασμό του, χαρακτηρίζει όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες.³ Η προσφυγή όμως στα μαντεία και η μαντική δραστηριότητα ποίκιλλε στις διάφορες ιστορικές περιόδους της αρχαιότητας. Οι άνθρωποι αναζητούσαν να μάθουν για το μέλλον τους είτε από οργανωμένα μαντεία, όπου και όταν υπήρχαν, είτε από ανεξάρτητους μάντεις με ιδιαίτερες ικανότητες. Από τους μυθικούς μάντεις των Ομηρικών επών έως τους μάντεις των οργανωμένων μαντείων της ύστερης αρχαιότητας, που θα εξετάσουμε, όλοι τους προσπαθούσαν να προβλέψουν το μέλλον και εάν ήταν δυνατόν να το επηρεάσουν.

Στα Ομηρικά έπη έχουμε τις πρώτες φιλολογικές αναφορές για τους μάντεις και τα μαντεία. Οι αναφορές στα μαντεία της Δωδώνης και των Δελφών⁴ είναι κάπως ασαφείς και το μεγαλύτερο βάρος της μαντικής δραστηριότητας στα έπη πέφτει στους ανεξάρτητους μάντεις, οι οποίοι φαίνεται ότι αποτελούσαν ξεχωριστή επαγγελματική τάξη.⁵

Κατά τους κλασσικούς χρόνους τα οργανωμένα μαντεία, κυρίως των Δελφών και της Δωδώνης, έπαιξαν τον κύριο ρόλο στην πρόβλεψη του μέλλοντος. Οι ανεξάρτητοι μάντεις είχαν μικρότερη συμμετοχή. Οι περισσότερες συλλογικές αποφάσεις κατά τους χρόνους αυτούς απαιτούσαν τη νομιμοποίηση τους από ένα μαντείο. Κλασικό παράδειγμα υπήρξε ο ελληνικός αποικισμός. Για τον αποικισμό, τα μαντεία των Δελφών και των Διδύμων έπαιξαν σχεδόν καθοδηγητικό και νομιμοποιητικό, κυρίως ρόλο γύρω από τον τόπο επιλογής των αποίκων.

³ Δ. Κυρτάτας (επιμ.), *Τα εσόμενα. Η αγωνία της πρόγνωσης τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες*, Αθήνα 1996, σελ 9.

⁴ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β 519, Ι 405 Δελφοί και Β 750, Π 2345 Δωδώνη.

⁵ Όμηρος, *Οδύσσεια*, Ρ 382.

Οι τρόποι πρόγνωσης ήταν πολλοί και ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, στο τέλος περίπου της μαντικής δραστηριότητας του αρχαίου κόσμου, τον 2^ο αιώνα μ.Χ., απαριθμούσε τους πιο γνωστούς και αναγνωρισμένους τόπους και τρόπους μαντείας.⁶

Το μαντείο των Δελφών, της Δωδώνης, το νεκρομαντείο της Θεσπρωτίας, του Αμφίλοχου στη Βοιωτία, των Διδύμων και της Κλάρου στην Μ.Ασία ήταν τα κυριότερα που ανέφερε ο Κλήμης. Πράγματι αυτά υπήρξαν από τα πιο σπουδαία. Το καθένα γνώρισε, σε διαφορετική εποχή την ακμή του και όταν μερικά μεσουρανούσαν, άλλα υπολειπουργούσαν.

Οι μάντεις έβλεπαν με διαφορετικούς τρόπους. Έπαιρναν το όνομα τους από το μέσο που χρησιμοποιούσαν για την πρόγνωση. Οι τερατοσκόποι, οι οιωνοσκόποι, οι ονειροκρίτες, οι αλευρομάντεις, οι κριθαρομάντεις,⁷ οι αστραγαλομάντεις, οι τυρομάντεις, οι κοσκινομάντεις⁸ ήταν μερικοί μόνο από τους μάντεις που το όνομα τους δήλωνε και τον τρόπο μαντείας τους.

Στην κεντρική Ελλάδα κατά τους κλασικούς χρόνους το μαντείο των Δελφών, της Δωδώνης και άλλα έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη ζωή των πόλεων, τόσο για τις δημόσιες όσο και για τις ιδιωτικές υποθέσεις. Οι εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου άλλαξαν το κέντρο βάρους του Ελληνικού κόσμου που απλώθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της Μ. Ασίας και στην Αίγυπτο. Από την αλλαγή αυτή ευνοήθηκαν τα μαντεία της Μ. Ασίας και ιδιαίτερα των Διδύμων και της Κλάρου.

Κατά την ρωμαϊκή περίοδο τα μαντεία της κεντρικής κυρίως Ελλάδος δεν βρίσκονταν σε ακμή. Οι Ρωμαίοι βρήκαν τα μαντεία, κυρίως των Δελφών, χρήσιμα για τις προσπάθειες προσβάσεις στον ελληνικό χώρο. Μετά όμως τον Β Καρχηδονικό πόλεμο, αισθάνθηκαν αρκετά ισχυροί και ικανοί να επιβάλλουν την θέληση τους στις ελληνικές πόλεις χωρίς την μεσολάβηση κάποιου μαντείου.⁹ Ιδιωτικά ρωμαίοι πολίτες επισκέπτονταν πιθανά τα μαντεία όταν ερχόταν στην Ελλάδα, όμως η επίσημη ρωμαϊκή πολιτεία δεν προσέφευγε

⁶ Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Προτρεπτικός προς Έλληνας*, 2,11.

⁷ *ό.π.* 2,11.

⁸ Αρτεμίδωρος, *Ονειροκριτικά*, 2.69.

⁹ Η. W. Parke, *Τα Ελληνικά μαντεία*, Αθήνα, 1979, σελ. 161.

σε αυτά. Η συνεχόμενη αύξηση της ρωμαϊκής κυριαρχίας έκανε περιττή και αδύνατη την προσφυγή άλλων πόλεων.

Επίσης ήταν γεγονός ότι οι Ρωμαίοι είχαν τις δικές τους μεθόδους μαντικής και αν εξαιρέσουμε κάποιες ειδικές περιπτώσεις, δεν προσέφευγαν στα ελληνικά μαντεία.¹⁰ Έτσι είναι πιθανό η δραστηριότητα των μαντείων να έφτασε στα κατώτατα όρια κατά τα τελευταία χρόνια της δημοκρατίας και της πρώτης αυτοκρατορικής περιόδου. Ο Πλούταρχος, στα τέλη του 1^{ου} αι. μ.Χ. αρχές 2^{ου} αι., παραδεχόταν την πτώση της μαντικής δραστηριότητας και ενθάρρυνε μια ήρεμη αποδοχή της παρακμής των μαντείων ως σχετιζόμενη με την πληθυσμιακή μείωση στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο.¹¹

Στην περιοχή της Μ. Ασίας υπήρχαν δύο βασικά μαντικά κέντρα, των Διδύμων και της Κλάρου. Όμως είχαν λίγο διαφορετική εξέλιξη από αυτά της κεντρικής Ελλάδος. Στην συνέχεια θα δούμε ποία ήταν αυτή η εξέλιξη. Αυτά, όπως είδαμε, ευνοήθηκαν από τις εκστρατείες του Μ. Αλεξάνδρου.

Ο ναός του Απόλλωνα στα Δίδυμα, που λεηλατήθηκε και σταμάτησε τη λειτουργία του με την Περσική κατάκτηση, ανακαινίστηκε. Τα σχέδια για το ναό καταστρώθηκαν σε κολοσσιαία κλίμακα και ενώ διεκπεραιώθηκε μεγάλο μέρος των εργασιών κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, το έργο δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Στην αρχή της ρωμαϊκής περιόδου πάντως, το μαντείο δεν βρισκόταν σε ακμή.

Η Κλάρος, κοντά στον Κολοφώνα, απέκτησε μεγαλύτερη σπουδαιότητα μετά την εκστρατεία του Αλεξάνδρου και έγινε ένα από τα κύρια μαντεία των μεταγενέστερων χρόνων. Διεκδικούσε την τιμή για την επανίδρυση της Σμύρνης στη νέα Ελληνιστική της θέση, μ' ένα χρησμό σε εξάμετρο στίχο που έδωσαν οι ιερείς της.¹² Για τα επόμενα χρόνια όμως δεν έχουμε φιλολογικές μαρτυρίες, καθώς αυτές αρχίζουν από τον 1 αιώνα μ.Χ. και μετά. Φαίνεται ότι και αυτό το μαντείο δεν βρισκόταν σε ακμή κατά τους χρόνους της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας.

¹⁰ H. W. Parke, *Τα Ελληνικά μαντεία*, σελ. 161.

¹¹ Πλούταρχος, *Περί των εκλελειπόμενων χρηστηρίων* 424b.

¹² Πausanias 7, 5, 3-4.

Η άνοδος των μαντείων του 2^{ου} αιώνα μ.Χ.

Ο 1^{ος} και ο 2^{ος} αιώνας μ.Χ. υπήρξαν αιώνες ευημερίας, τουλάχιστον για ένα μέρος του πληθυσμού της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.¹³ Η Μ. Ασία ήταν από τις πιο αναπτυσσόμενες περιοχές, ως αποτέλεσμα της ειρήνης του Αυγούστου.¹⁴ Η εδραίωση της ειρήνης και της σταθερής διακυβέρνησης έκαναν εφικτή μια σχετική οικονομική ανάπτυξη. Κατά την διάρκεια της ανάπτυξης αυτής έχουμε μια κοινωνική κινητικότητα που επηρέασε την ψυχολογική ασφάλεια των κατοίκων της ρωμαϊκής κοινωνίας.

Η ένταξη των επαρχιών στο οικονομικό και διοικητικό σύστημα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, μαζί με την, για αδιευκρίνιστους λόγους, εξαφάνιση των συγκλητικών οικογενειών με μέσο ρυθμό 75% ανά γενιά,¹⁵ επέτρεψαν την ανοδική κοινωνική κινητικότητα σε ασυνήθιστο βαθμό καθώς τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, συγκλητικοί, ιππείς, κτλ, είχαν συχνά ανάγκη αναπλήρωσης. Κεντρικά αυτό γινόταν με την προώθηση ακόμη και απελεύθερων, αλλά όχι στην θέση των συγκλητικών ή απόστρατων στρατιωτικών. Περιφερειακά νέες τοπικές ελίτ δημιουργούνταν και ενσωματώνονταν στο ρωμαϊκό και διοικητικό σύστημα. Η κινητικότητα είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί η ανασφάλεια στα στρώματα αυτά και να γίνει η πρόβλεψη του μέλλοντος πιο αναγκαία από άλλες εποχές. Πολλοί ήθελαν να γνωρίζουν για το μέλλον τους, να δουν αν θα κατόρθωναν να ανέβουν πιο ψηλά στην κοινωνική ιεραρχία και με ποιο τρόπο.¹⁶

¹³ P. Garnsey & R. Saller, *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός*, μτφ, Β.Ι.Αναστασιάδης, Ηράκλειο, 1995 σελ.69.

¹⁴ Parke, *Τα Ελληνικά μαντεία*, Αθήνα, 1979 σελ. 167.

¹⁵ P.Garnsey and R.Saller, *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, σελ.171.

¹⁶ Ένα αρκετά ενδιαφέρον παράδειγμα έχουμε από ερώτηση σε μαντείο στην Αίγυπτο που σώθηκε σε τμήμα παπύρου. Τον 6^ο αιώνα μ.Χ. κάποιος, προφανώς αρκετά πλούσιος, ρωτούσε αν θα έπρεπε να κάνει μια προσφορά για την εκχώρηση μιας τράπεζας. Αν και έχουν περάσει αιώνες από την εποχή που εξετάζουμε το ενδιαφέρον είναι ότι για τόσο σοβαρό προσωπικό οικονομικό θέμα ο ενδιαφερόμενος ζητούσε την πρόβλεψη του μαντείου. Επιπλέον εδώ το άλλο ενδιαφέρον είναι ότι ο ερωτών ήταν χριστιανός και απευθύνθηκε στον χριστιανικό θεό και σε έναν δημοφιλή τοπικό άγιο, τον Άγιο Φιλόξενο. Η πρακτική αυτή έπρεπε να ήταν αρκετά ισχυρή αφού ούτε η αλλαγή της θρησκείας μπόρεσε να την εξαλείψει άμεσα. Ο φόβος για το μέλλον υπήρξε ισχυρότατος. Ι. Πετρόπουλος, *Οι έργοι των Αιγυπτιακών μαντείων*, στο Δ.Κυρτάτας (επιμ.), *Τα εσόμμενα: η αγωνία της πρόγνωσης τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες*, σελ.190,191.

Έτσι εξηγείται ενδεχομένως και γιατί πολλοί από τους αυτούς που ήταν οι « δυνατότατοι και μέγιστον αξίωμα εν τη πόλη έχοντες»¹⁷ στη Ρώμη έσπευδαν στο Αβώνειο Τείχος για να ζητήσουν χρησμούς από τον Αλέξανδρο.

Ανασφάλεια δεν υπήρχε μόνο στα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας αλλά και στο αντίθετο άκρο αυτής, δηλαδή στις ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις. Στην περίπτωση αυτή οφείλονταν βεβαίως σε διαφορετικούς λόγους.

Κατά τους πρώτους αυτοκρατορικούς χρόνους οι μεταβολές στην διοίκηση και στην οικονομία μαζί με την εδραίωση της ρωμαϊκής ειρήνης είχαν ως αποτέλεσμα μια σχετική οικονομική ανάπτυξη για το σύνολο σχεδόν της έκτασης της αυτοκρατορίας. Με το πέρασμα όμως των χρόνων τα έξοδα για την διοίκηση και γενικά των δημόσιων δαπανών, όπως η συντήρηση του στρατού¹⁸, αυξήθηκαν υπερβολικά με αποτέλεσμα να είναι μεγαλύτερα από την αύξηση της παραγωγής.

Από τις αρχές του 2^{ου} αιώνα μ.Χ., η αύξηση των φορολογικών βαρών ήταν μεγάλη.¹⁹ Αρχικά πιέζονταν οι ασθενέστερα οικονομικά τάξεις και περισσότερο οι μικροί ιδιοκτήτες γης,²⁰ οι επαγγελματίες των πόλεων, ιδίως αυτοί που παρήγαγαν προϊόντα λαϊκής κατανάλωσης και οι εργάτες. Στα μέσα του 2^{ου} αιώνα μ.Χ., τα φαινόμενα αυτά είχαν οξυνθεί τόσο, ώστε μικροί ιδιοκτήτες να εγκαταλείπουν τη γη τους και να γίνονται ληστές στους βάλτους της Αιγύπτου ή στις ερήμους της Μ. Ασίας.

Κατά την ίδια περίοδο, στις μεγάλες πόλεις της Μ. Ασίας και της Αιγύπτου μαρτυρείται το ξέσπασμα κινημάτων ή απεργιών από επαγγελματίες ή εργαζόμενους των πόλεων, όπως η απεργία των αρτοποιών της Μιλήτου. Στο ίδιο διάστημα έχουμε μια σημαντική υποτίμηση του νομίσματος, με μείωση της περιεκτικότητας του σε χρυσό και άργυρο. Οι οικονομικές αυτές μεταβολές στο πρώτο μισό του 2^{ου} αιώνα μ.Χ., δεν ήταν τόσο σημαντικές ώστε

¹⁷ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 30

¹⁸ P.Garnsey και R.Saller, *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, σελ. 123-132, 135

¹⁹ P.Garnsey και

R.Saller, *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, σελ.75

²⁰ Στην αγροτική οικονομία, επειδή η παρουσία των πλουσίων γαιοκτημόνων ήταν περισσότερο ευδιάκριτη από ότι των φτωχών, παραγνωρίζεται συχνά η ύπαρξη σημαντικού αριθμού ιδιοκτητών-αυτοαπασχολούμενων, που η εργασία τους επέτρεπε να ζουν μόλις ή κοντά στο επίπεδο της αυτοκατανάλωσης, ό. π., σελ.276.

να πλήξουν το σύνολο της κοινωνίας. Μπορούσαν τα μεσαία και ανώτερα σώματα και μετακυλούσαν τα φορολογικά βάρη στις ασθενέστερα οικονομικές τάξεις. Η κρίση ακόμα δεν έχει εκδηλωθεί. Τα πρόδρομα όμως φαινόμενά τους ήταν έκδηλα και ένα κλίμα ανησυχίας και ανασφάλειας πρέπει να διαπερνούσε το κοινωνικό σώμα. Ήταν φανερό μάλλον πως η οικονομική δυσπραγία επεκτεινόταν σιγά -σιγά όλο και ψηλότερα.

Επιπροσθέτως με το σβήσιμο των παλαιών θεσμών, όπως η αποδυνάμωση των λαϊκών συνελεύσεων, το άτομο έπαψε να παίζει ρόλο στον καθορισμό της πολιτικής. Όλα όσα διαμόρφωναν τη ζωή του καθορίζονται πέρα και μακριά απ' αυτόν. Πολλές φορές αδυνατούσε να κατανοήσει τους όρους που τον κυβερνούσαν. Δυνάμεις άγνωστες αποφάσιζαν πλέον τους νόμους που θα εφαρμόζονταν, τους φόρους που θα πλήρωνε, τις αγγαρείες που θα έκανε. Τα κοινά πλέον δεν μπορούσαν να ήταν τμήμα του ενδιαφέροντος του. Για τους λόγους αυτούς και στις κατώτερες κοινωνικές ομάδες η ανασφάλεια ήταν έντονη.

Στο σύνολο λοιπόν της κοινωνίας του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. υπήρχε μία γενικευμένη ανησυχία, αν και για διαφορετικούς λόγους για κάθε κοινωνικό στρώμα. Η προσφυγή στα μαντεία, ή όπου αλλού μπορούσαν να προβλέψουν το μέλλον και εάν ήταν δυνατόν να το καθορίσουν, ήταν μάλλον αναπόφευκτη. Έχουμε λοιπόν μια αύξηση της μαντικής δραστηριότητας ως αποτέλεσμα της διευρυμένης κινητικότητας που υπήρχε την εποχή αυτή. Ο 2^{ος} μ.Χ. υπήρξε εποχή αναβίωσης των μαντείων κυρίως στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας. Σ' αυτό φαίνεται να συμφωνούν πολλοί σύγχρονοι μελετητές της Ύστερης Αρχαιότητας.²¹ Οι φιλολογικές πηγές και οι επιγραφές από την περίοδο αυτή συνηγορούν στην άποψη της αύξησης της μαντικής δραστηριότητας. Ας δούμε πως εξελίχθηκε η κατάσταση στα μαντεία της Μ. Ασίας, που αυτή την εποχή γνώρισαν περίοδο δόξας και ακμής.

²¹ Σε βιβλία και άρθρα για το θέμα αυτό πολλοί συγγραφείς συμφωνούν για την αύξηση της μαντικής δραστηριότητας κατά τον 2^ο αιώνα. Μερικά απ' αυτά είναι: R. Lane Fox, *Pagans and Christians*, Harmondsworth, London, 1986., H. W. Parke, *The Oracles of Apollo in Asia Minor*, London, 1985, H. W. Parke, *Τα Ελληνικά μαντεία*, P. Brown, *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας 150-175 μ.χ.*, μτφ. Ε.Σταμπούλη, Αθήνα, 1989, P. Athanasiadi, "Dreams, Theurgy and Freelance Divination: The Testimony of Iamblichus", *Journal of Roman Studies*, 83, 1993, 115-130, D. E. Aune, *Prophecy in Early Christianity*, Michigan 1991.

Ο αυτοκράτορας Τραϊανός ξεκίνησε την χρυσή περίοδο του μαντείου των Διδύμων όταν συνέβαλλε σημαντικά στην επισκευή της ιεράς οδού μεταξύ Μιλήτου και ναού. Το 101 μ.Χ. αναγορευόταν σε προφήτη και το 116-117 μ.Χ. σε στεφανοφόρο του μαντείου. Ο διάδοχός του, ο Αδριανός, συνέχισε την πολιτική ενίσχυση των μαντείων και το 136/137 μ.Χ. αποδεχόταν την τιμητική θέση του προφήτη στα Διδύμα. Έχουν βρεθεί αγάλματα που του τα αφιέρωνε η πόλη και πάνω από τριάντα μικροί βωμοί αφιερωμένοι σ' αυτόν από ιδιώτες.²² Τα αφιερώματα αυτά είναι ενδεικτικά των ενεργειών του Αδριανού προς τη Μίλητο και το μαντείο. Το αυτοκρατορικό αυτό πατρονάρισμα συνέβαλε στην άνοδο του μαντείου.

Οι αναφορές για τα Δίδυμα συνηγορούν για την αύξηση της δραστηριότητας του μαντείου. Ο Λουκιανός συνέκρινε το μαντείο των Διδύμων με των Δελφών και της Δήλου.²³ Ο Αλέξανδρος προέτρεπε άλλους να πηγαίνουν σ' αυτά.²⁴ Στο μυθιστόρημα τού Απουλήιου «Ο Χρυσός Γάιδαρος», το οποίο γράφτηκε γύρω στο τέλος του 2^{ου} αιώνα, η δράση ξεκινάει από μια απάντηση «από το αρχαιότερο μαντικό κέντρο του θεού της Μιλήτου».²⁵

Όμως, κατά την περίοδο αυτή ένα άλλο μαντείο της Μ. Ασίας, η Κλάρος κατάφερε να γίνει ανταγωνιστής των Διδύμων. Η ανασκαφή²⁶ έφερε στο φως ναό του 3^{ου} αι. π.χ. που σχεδιάστηκε σε κολοσσιαία κλίμακα και πιθανόν δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Το περίστυλο αποπερατώθηκε κατά τη βασιλεία του αυτοκράτορα Αδριανού, που όπως φαίνεται από μια επιγραφή στο επιστύλιο, είχε συμβάλλει οικονομικά στην κατασκευή του. Οι καλύτερες μαρτυρίες για τη λειτουργία του μαντείου πηγάζουν από επιγραφικές καταγραφές που έχουν βρεθεί σε μεγάλο αριθμό. Ως μια ένδειξη του σεβασμού προς τον Απόλλωνα, οι πόλεις που έστελναν *πρεσβείες* να συμβουλευτούν το μαντείο κατέγραφαν τις επισκέψεις τους, χαράσσοντας στο ναό ένα υπόμνημα για την περίπτωση. Οι αφιερωματικές αυτές σημειώσεις ανάγονται στον 2^ο αι.

²² H. W. Parke, *The Oracles of Apollo in Asia Minor*, Λονδίνο, 1985, σελ. 73.

²³ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 8.

²⁴ *ό.π.* 29.

²⁵ Απουλήιος, *Ο Χρυσός Γάιδαρος* 4,32.

²⁶ L. Robert, *Les Fouilles de Claros*, Limoges 1954, στο H. W. Parke, *Τα Ελληνικά μαντεία*, σελ.169.

μ.Χ. και στις αρχές του 3^{ου} αι. και δείχνουν ότι επισκέφθηκαν το μαντείο αντιπροσωπεύει από πόλεις σε μια έκταση που δεν θα μπορούσε κανείς να φανταστεί από τις ενδείξεις των φιλολογικών μας κειμένων. Οι μαρτυρίες αυτών των επιγραφών δείχνουν ότι επεδίωκαν χρησμούς πόλεις από τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας, την Μακεδονία και τη Θράκη, όχι όμως και από την ηπειρωτική Ελλάδα. Ο Parke υποστηρίζει ότι πόλεις που δεν συμβουλευόνταν τα Δίδυμα κατέφευγαν στην Κλάρο και αντιστρόφως.²⁷

Οι επιγραφές δείχνουν συχνά ότι η πρεσβεία είχε αποστολή μεγαλύτερη από την απλή διαδικασία της επερώτησης του θεού. Υπάρχουν αναφορές σε μυστήρια, ενώ η πρεσβεία συνοδευόταν συχνά από χορωδία νεαρών ανδρών ή και γυναικών που τραγουδούσαν ειδικό ύμνο στον Απόλλωνα. Από τις επιγραφές βγαίνει η εικόνα μιας τελετουργίας περίπλοκης και επιτηδευμένης.

Η άνοδος της δραστηριότητας του μαντείου της Κλάρου αντικατοπτρίζεται και στις φιλολογικές μαρτυρίες που πυκνώνουν τον 2^ο αιώνα. Τους προηγούμενους αιώνες οι φιλολογικές μαρτυρίες απουσίαζαν σχεδόν τελείως. Ο Λουκιανός, τόσο στον *Αλέξανδρο*²⁸ όσο και στο *Θεών Διάλογοι*,²⁹ αναφερόταν στο μαντείο της Κλάρου και των Διδύμων ως μαντεία που εξαπατούσαν τον κόσμο. Το ενδιαφέρον είναι ότι τα συγκρίνει μ' αυτό των Δελφών, μαντείο αναμφισβήτητα με μεγάλο κύρος έστω και αν αυτή την εποχή δεν βρίσκονταν στην ακμή του. Ο Αίλιος Αριστείδης ανέφερε την προσφυγή των κατοίκων της Σμύρνης σ' αυτό γύρω στο 149 μ.Χ. ύστερα από ένα σεισμό.³⁰ Στο μυθιστόρημα *Των κατ' Ανθείαν και Αβρακόμην Εφρειακών*,³¹ πιθανώς του Ξενοφώντα από την Έφεσο στο δεύτερο μισό του 2^{ου} αιώνα, ο πρωταγωνιστής ζητά να μάθει από το μαντείο τα αίτια της ασθένειάς του. Στις αρχές του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. ο κυνικός φιλόσοφος Οινόμαος εξαπολούσε επίθεση εναντίον της Κλάρου και των μαντείων του Απόλλωνα εξ αιτίας μιας απάντησης του μαντείου σχετικά με το εμπόριο που διαπίστωσε ότι είχε δοθεί

²⁷ H. W. Parke, *Τα Ελληνικά μαντεία*, σελ. 171.

²⁸ ό.π. 8.

²⁹ Λουκιανός, *Θεών Διάλογοι*. 16. 1.

³⁰ Αίλιος Αριστείδης, *Λόγοι*, 15.

³¹ Ξενοφώντα, *Των κατ' Ανθείαν και Αβρακόμην Εφρειακών λόγων βιβλία ή Εφρειακά*, 1,6.

και σε πολλούς άλλους.³² Από τα στοιχεία αυτά μπορούμε να συμπεράνουμε μια δυναμική εμφάνιση του μαντείου κατά τον 2^ο αιώνα μ.Χ., που του κατέστησε ανταγωνιστικό του παραδοσιακού και μεγαλύτερου μέχρι εκείνη την εποχή μαντείο των Διδύμων.

Όμως εκτός από τα δυο αυτά μεγάλα μαντεία έχουμε ενδείξεις και για την δραστηριότητα άλλων μικρότερων μαντείων στην ευρύτερη περιοχή της Μ. Ασίας, όπως τη Μαλλό στην Κιλικία, όπου υπήρχε το μαντείο του Αμφίλοχου. Ο Λουκιανός το ονόμαζε από τα επιφανέστερα και τα πιο αληθινά³³ και ο Αλέξανδρος έστειλε σ' αυτό πελατεία³⁴ από το Αβώνιο Τείχος. Ο Πλούταρχος το ανέφερε σαν ένα σπουδαίο μαντείο που λειτουργούσε στην Κιλικία, στο οποίο συνέβαιναν εκπληκτικά πράγματα.³⁵

Ακόμη, στην Χαλκηδόνα ο τοπικός ναός του Απόλλωνα είχε τον τίτλο «χρηστήριος». Ο Αλέξανδρος παίρνει από αυτό το ιερό το χρησμό για τη μετανάστευση του Απόλλωνα και του Ασκληπιού στο Αβώνιο Τείχος.³⁶ Το μαντείο ήταν παλιό και λειτουργούσε από τον 2^ο αιώνα π.Χ. Όμως ο Διονύσιος ο Βυζάντιος το ανέφερε σαν ένα σημαντικό κέντρο μαντικής και στα τέλη του 2^{ου} αιώνα μ.Χ.³⁷

Ολες αυτές οι αναφορές μας δίνουν την εντύπωση μίας αυξητικής τάσης της λειτουργίας των μαντείων την εποχή που εξετάζουμε. Τα στοιχεία αυτά μας οδηγούν στο συμπέρασμα για κάποια άνοδο της φήμης των μαντείων το 2^ο αιώνα μ.Χ., αν και ορισμένα από αυτά είναι πιθανό να μην υποδηλώνουν μόνο αυτό. Η αύξηση για παράδειγμα του αριθμού των επιγραφών ίσως να μην φανερώνει μόνο την αύξηση της μαντικής δραστηριότητας, αλλά το ότι σε μια ακμάζουσα περίοδο, όπως ο 2^{ος} αιώνας στην Ασία, περισσότερα χρήματα ήταν διαθέσιμα για μια τέτοια δαπανηρή ανάληψη όπως η εγχάραξη μιας μακριάς καταγραφής σε πέτρα. Η μια υπόθεση δεν αναιρεί την άλλη και θα μπορούσε η μεγαλύτερη οικονομική άνεση ενός μέρος του πληθυσμού να εξηγεί την

³² Ευσέβιος, *Ευαγγελική Προπαρασκευή*, 5, 22-23.

³³ Λουκιανός, *Φιλοψευδής ή Απίστων* 38.

³⁴ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 29.

³⁵ Πλούταρχος, *Ηθικά* 434.

³⁶ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 10.

³⁷ Διονυσίου Βυζαντίου, *Ανάπλους Βοσπόρου*, 111, 15.

καταγραφή της αύξησης της μαντικής δραστηριότητας σε εγχάρακτες επιγραφές.

Ένα άλλο αξιοπρόσεκτο σημείο στην άνοδο της μαντικής δραστηριότητας τον 2^ο αιώνα μ.Χ. είναι η μετατόπιση του κέντρου βάρους των μαντείων από την κεντρική Ελλάδα σε περιφερειακά, όπως αυτά της Μ. Ασίας.

Ο Πλούταρχος αισθάνθηκε την ανάγκη να συζητήσει τα αίτια της μείωσης του κύρους των μαντείων στην κυρίως Ελλάδα και αναγνώριζε ότι πολλά μαντεία στις μέρες του είχαν εκλείψει.³⁸ Ακόμη και το μαντείο των Δελφών υπολειτουργούσε.³⁹ Παρά την κάποια αναγέννηση που γνώρισε το μαντείο, με την βοήθεια κυρίως του Αδριανού, φαίνεται ότι αυτή ήταν περιορισμένου βαθμού και κύρους.⁴⁰ Όμως δεν φαίνεται η ίδια κατάσταση να επικρατούσε και στα μαντεία και της Μ. Ασίας. Στο ίδιο έργο⁴¹ που ο Πλούταρχος παραδεχόταν τη μειωμένη λειτουργία των Δελφών και το κλείσιμο πολλών μαντείων της κεντρικής Ελλάδος, αναγνώριζε επίσης ότι στην Κιλικία το μαντείο του Αμφίλοχου βρισκόταν σε ακμή. Το τιμούσε και το σεβόταν ο ίδιος ο ηγεμόνας της, αν και είχε αμφιταλαντευτεί για λίγο, επηρεασμένος από τους Επικούρειους.⁴²

Έτσι, σε μαντεία της Μ. Ασίας, όπως των Διδύμων και της Κλάρου, η βοήθεια του Αδριανού αποτέλεσε αφορμή για αύξηση της μαντικής του δραστηριότητας. Παραδοσιακά μαντεία όπως αυτά των Διδύμων αναγεννήθηκαν, λιγότερο γνωστά όπως αυτό της Κλάρου, έγιναν ανταγωνιστικά των παραδοσιακών, ενώ άλλα εντελώς νέα όπως αυτό του Αλέξανδρου απέκτησαν εύκολα μεγάλη πελατεία, μέρος της οποίας αναμφίβολα απέσπασαν από τα προηγούμενα.

Η αυτοκρατορική υποστήριξη όμως δεν ήταν ικανή για την συνολική αναβίωση των μαντείων. Τα παλιά θρησκευτικά κίνητρα δεν είχαν πια το μονοπώλιο των προφητών και τα επίσημα μαντεία ίσως να είχαν χάσει μέρος του κύρους τους. Ο λόγος δεν ήταν ότι η ανθρώπινη περιέργεια είχε μειωθεί,

³⁸ Πλούταρχος, *Περί των εκλελειπόμενων χρηστηρίων* 413.

³⁹ *ό.π.* 414.

⁴⁰ H. W. Parke, *Τα Ελληνικά μαντεία*, σελ. 167.

⁴¹ Πλούταρχος, *Περί των εκλελειπόμενων χρηστηρίων* 413.

⁴² *ό.π.* 434.

αλλά ότι ο ανταγωνισμός είχε αυξηθεί. Μεγάλο μέρος από την αυξανόμενη ζήτηση χρησμών μετατοπίστηκε σε περιφερειακά μαντικά κέντρα όπως αυτό της Κλάρου ή σε εντελώς νέα όπως αυτό του Αλέξανδρου στο Αβώνιο Τείχος. Η γρήγορη επιτυχία του τελευταίου αποτέλεσε ένδειξη ή ίσως και απόδειξη της άνθησης των μαντείων τον 2^ο αιώνα μ.Χ. Η φήμη και ο αριθμός των χρησμών του ξεπέρασαν κατά πολύ τα τοπικά επίπεδα. Η φήμη του μαντείου έφτασε μέχρι την Ρώμη και τον ίδιο τον Αυτοκράτορα και έδινε γύρω στους πενήντα χιλιάδες χρησμούς τον χρόνο.⁴³

Εκτός από τα επίσημα μαντεία, νέες δυνατότητες προφητείας άρχισαν να αναπτύσσονται κατά τον δεύτερο αιώνα. Την εποχή του Μάρκου Αυρήλιου ο Ιουλιανός ο Χαλδαίος εμφανίστηκε ως ο εφευρέτης της «Θεουργίας».⁴⁴ Αυτή πήρε τη μορφή της χρήσης μαγικών μέσων προς επίτευξη επικοινωνίας με τα θεία.⁴⁵ Οι πιο σημαντικές εκφάνσεις της ήταν η εμφύχωση αγαλμάτων ώστε να εκστομίζουν προφητείες ή η προσέλκυση υπερφυσικών δυνάμεων και η πρόκληση προσωρινής ενοικησεώς τους σε ένα ανθρώπινο μέντιουμ που θα μπορούσε έτσι να καταστεί φορέας προφητείας.⁴⁶ Το αποτέλεσμα ήταν εν μέρει επιζήμιο για την δημοτικότητα και τη λειτουργία των παλαιών μαντικών κέντρων, γιατί ήταν δυνατό κάποιος να στήσει το δικό του μαντείο και να πειραματίζεται με τις δικές του μαντικές αποκαλύψεις. Εξάλλου, καθώς η θεουργία⁴⁷ συνδεόταν με τη μελέτη της φιλοσοφίας, είχε μια νέα γοητεία.

Ο Αλέξανδρος δεν υπήρξε θεουργός, αλλά επωφελήθηκε από τη νέα τάση ως προς την μαντική. Η άνεση με την οποία οι άνθρωποι αποδέχτηκαν νέους τρόπους και τόπους μαντικής δραστηριότητας, ασφαλώς ευνόησε το νέο μαντείο της Παφλαγονίας.

Ο Λουκιανός ανέφερε ότι η ελπίδα και ο φόβος ήταν αυτά που έκαναν τους ανθρώπους να ζητούν να μάθουν γι' αυτά που πρόκειται να συμβούν.⁴⁸

⁴³ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 23.

⁴⁴ Προκαλώντας βροχή στη διάρκεια της εκστρατείας του Μάρκου Αυρήλιου εναντίων των Κουάδων, ο Ιουλιανός έσωσε το Ρωμαϊκό στράτευμα από το μαρτύριο της δίψας: Λιβάνιος, *Λόγοι*, 240,1.

⁴⁵ E. R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*, μτφ. Γ.Γατρομανωλάκη, Αθήνα 1978, σελ. 242.

⁴⁶ H. W. Parke, *Τα Ελληνικά μαντεία*, σελ. 173.

⁴⁷ Θεουργία καλείται η βοήθεια των θεών προς τις ανθρώπινες ψυχές να ανυψωθούν προς τις ανώτερες τάξεις και να ενωθούν.

⁴⁸ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 8.

Φαίνεται ότι είχε δίκιο. Η χιλιόχρονη και πλέον παρουσία των μαντείων στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο ήταν συνέπεια της ανθρώπινης αυτής ανάγκης. Σ' όλο αυτό το μεγάλο διάστημα υπήρχαν αυξομειώσεις της μαντικής δραστηριότητας και αλλαγές στον τρόπο μαντείας. Οι άνθρωποι πίστευαν στα μαντεία όχι γιατί ήσαν δεισιδαίμονες αλλά επειδή τους χρειαζόταν αυτή η πίστη. Η μείωση του κύρος των μαντείων και της προσέλευσης σ' αυτά, κάτι που παρατηρήθηκε κατά τους χρόνους της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, δεν οφειλόταν στο ότι οι άνθρωποι είχαν γίνει περισσότερο σκεπτικιστές αλλά μάλλον στο ότι είχαν άλλους πρόχειρους τρόπους για να εξασφαλίζουν προβλέψεις.⁴⁹

Ο 2^{ος} αιώνας μ.Χ. υπήρξε εποχή ανόδου των μαντικών δραστηριοτήτων και ήταν η τελευταία αναλαμπή της πριν το οριστικό τέλος λίγους αιώνες αργότερα. Πρέπει να σημειώσουμε όμως ότι η άνοδος αυτή δεν οφειλόταν σε αύξηση της δεισιδαιμονίας, αλλά μάλλον στο ότι οι άνθρωποι την εποχή εκείνη ένοιωθαν περισσότερο ανασφαλείς και είχαν μεγαλύτερη ελευθερία να επιλέξουν τα παραδοσιακά ή τα νέα μαντεία για τις συμβουλές τους. Πιθανά να υπήρχε εν μέρει και μεγαλύτερη οικονομική άνεση για την προσφυγή σ' αυτά. Η διαφορά της ανόδου αυτής ήταν ότι αυτοί που αναζητούσαν τη βοήθεια των θεών είχαν νέους τρόπους και τόπους προσέγγισής τους δίπλα στους παλιούς που λειτουργούσαν ακόμη. Η στροφή σε περιφερειακά κέντρα μαντείας ή σε εντελώς νέα, αυτό ακριβώς δήλωνε.

⁴⁹E.R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*, σελ. 78.

Οι χρησμοί

*«Ου γαρ ο δείνα μα Δία κατέβαινε περί
ωνης ανδραπόδου χρησόμενος ουδ' ό δείνα
περί εργασίας, αλλά πόλεις μέγα δυνάμενοι
και βασιλεις και τύραννοι μέτριον ουθέν
φρονούντες ενετύγχανον τω θεω περί πραγμάτων»⁵⁰*

Όταν ο Πλούταρχος υποστήριζε ότι εξαιτίας των απλών ερωτήσεων η Πυθία δεν έδινε πλέον έμμετρους χρησμούς και ότι δεν ρωτούσαν πια οι πόλεις, οι βασιλείς και οι τύραννοι, είχε διαπιστώσει τη μισή αλήθεια. Πράγματι, στο τέλος του 1^{ου} αιώνα μ.Χ., οι πόλεις δεν συμβουλευόντουσαν τα μαντεία για σημαντικά ζητήματα όπως συνέβαινε στην κλασική εποχή. Πόλεις κράτη δεν υπήρχαν πια ενώ η κεντρική διοίκηση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας δεν είχε τόσο την ανάγκη προσφυγής στα μαντεία για να επιβάλλει την εξουσία της. Έτσι, οι ερωτήσεις που υποβάλλονταν στα μαντεία αυτή την εποχή από ιδιώτες αφορούσαν συνηθισμένες καθημερινές ανάγκες και απορίες. Η άλλη μισή αλήθεια που δεν μπόρεσε να διαπιστώσει ήταν ότι στο παρελθόν δεν ζητούσαν τις συμβουλές των μαντείων μόνο οι πόλεις και οι βασιλείς αλλά και ιδιώτες που ενδιαφέρονταν για τα ίδια πεζά ερωτήματα. Τα πεζά ερωτήματα που απηύθυναν οι άνθρωποι στο μαντείο δεν ήταν τίποτα καινούργιο. Ο Πλούταρχος είχε μάλλον πολύ μεγάλη ιδέα για το παρελθόν.

Οι αρχαίοι ιστορικοί καταγράφουν προσφυγές για κρατικές υποθέσεις. Οι ανάγκες των απλών ανθρώπων να γνωρίσουν τη βούληση των θεών ή να προβλέψουν το μέλλον σπάνια σχολιάζονται από τους συγγραφείς των κλασικών χρόνων.⁵¹ Όταν όμως έχουμε μαρτυρίες για τα ερωτήματα των απλών ανθρώπων, αυτές είναι αποκαλυπτικές.

Στο μαντείο της Δωδώνης οι ερωτήσεις από τον 5^ο αιώνα π.Χ. υποβάλλονταν γραπτώς και χαράσσονταν μ' ένα αιχμηρό εργαλείο πάνω στην μαλακή επιφάνεια ελασμάτων από μολύβι. Κατά τις ανασκαφές βρέθηκαν

⁵⁰ Πλούταρχος, *Περί του μη χραν έμμετρα νυν την Πυθίαν* 407D.

⁵¹ Δ. Κυρτάτας (επιμ.), *Τα εσόμενα*, σελ. 11.

αρκετές τέτοιες χρηστήριες επιγραφές. Τα ερωτήματα είναι ποικίλα και πάντως όχι πολύ διαφορετικά από αυτά που ανέφερε ο Πλούταρχος για την εποχή του.

Ερωτήματα για το αν «έπρεπε να παντρευτεί», αν «θα αποκτούσε παιδιά», αν «η Βοστρύχα είχε κλέψει τα χρήματα που έχασε ο Δέων», αν «έπρεπε να ταξιδέψει», αν «ήταν καλό να κάνει εμπόριο» είναι μερικά μόνο απ' αυτά που υποβλήθηκαν στο μαντείο από τον 5^ο έως και τον 3^ο αιώνα π.χ.⁵²

Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι οι απλές ερωτήσεις που γινόντουσαν στους Δελφούς αφορούσαν «αν πρέπει να γίνει γάμος», «αν πρέπει να γίνει θαλάσσιο ταξίδι», «αν πρέπει να συναφθεί δάνειο».⁵³ Οι ερωτήσεις έχουν απόσταση 4-5 αιώνες, όμως φαίνεται σαν να έγιναν από τους ίδιους ανθρώπους. Αν και τα παραδείγματα δεν αφορούν το ίδιο μαντείο, δεν έχουμε λόγους να πιστεύουμε ότι στο μαντείο των Δελφών δεν υποβάλλονταν τέτοια ερωτήματα.

Επίσης ο κυνικός φιλόσοφος Οινόμαος, στις αρχές του 2^{ου} αιώνα π.Χ. στρεφόταν εναντίον του μαντείου της Κλάρου εξαιτίας του ότι είχε πάρει την ίδια απάντηση με άλλους όταν ρώτησε για κάποιο πρόβλημα με το εμπόριο.⁵⁴ Το ερώτημα που υπέβαλλε στο μαντείο αφορούσε το εμπόριο, μια ερώτηση συνηθισμένη για τα μαντεία σε διαφορετικές εποχές που και άλλοι έμποροι υπέβαλλαν σε αυτά.

Σπαράγματα παπύρων με ερωτήσεις σε μαντεία της Αιγύπτου του 2^{ου} – 5^{ου} αιώνα μ.Χ. μαρτυρούν ότι οι ερωτήσεις⁵⁵ δεν είχαν αλλάξει σημαντικά για πολλούς αιώνες. «Αν πρόκειται να παντρευτεί», «αν έπρεπε να μετοικήσει», «αν οι δούλοι είναι ένοχοι κλοπής» είναι μερικά από τα ερωτήματα που υποβάλλονταν και εξέφραζαν διλήμματα, απορίες και αγωνίες για καθημερινά προβλήματα της κοινωνίας της Αιγύπτου.

Το μαντείο του Αλέξανδρου δεχόταν ερωτήσεις για ταξίδια, για γάμους, για τη σωστή διαπαιδαγώγηση των παιδιών και αναλάμβανε επίσης την εύρεση δραπετών δούλων, την ανακάλυψη κλεπτών και ληστών, όπως και την εύρεση

⁵² Σ. Δάκαρη, *Οδηγός Αρχαιολογικού χώρου Δωδώνης*, Μ.24, Μ.36, Μ.1, Μ.46, Μ.13, Ιωάννινα 1971.

⁵³ Πλούταρχος, *Ηθικά* 408C.

⁵⁴ Ευσέβιος, *Ευαγγελική Προπαρασκευή*, 5, 22-23.

⁵⁵ Ι. Πετρόπουλος, *Οι έγνοιες των Αιγυπτιακών μαντείων*, στο Δ. Κυρτάτας (επιμ.), *Τα εσόμμενα*, σελ. 165κ.ε.

χαμένων θησαυρών. Φαίνεται ότι ο γάμος, το ταξίδι, η γέννηση των παιδιών και η ανεύρεση κλεπτών ήταν από τα πιο διαδεδομένα θέματα για τα οποία προσέτρεχαν στα μαντεία. Στην εποχή που εξετάζουμε δεν υπήρχαν πλέον οι πολιτικές δομές που να δικαιολογούν προσφυγές για κρατικές υποθέσεις και οι πηγές μας αποκαλύπτουν κατά συνέπεια τα απλά ερωτήματα που υποβάλλονταν για τις καθημερινές έγνοιες των ανθρώπων.

Στις αρχές του 2^{ου} αιώνα ο αυτοκράτορας Αδριανός, ο οποίος συνέβαλε στην αναβίωση των μαντείων και ως εκ τούτου ήταν φιλικά διακείμενος σ' αυτά, υπέβαλλε ερώτημα προς των μαντείο των Δελφών. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν ζήτησε συμβουλή για κάποιο πρόβλημα αυτοκρατορικής πολιτικής, αλλά για το αίνιγμα του τόπου καταγωγής του Ομήρου.⁵⁶

Ο Αλέξανδρος όταν ίδρυσε το μαντείο, ικανοποίησε ασφαλώς την αυξημένη ζήτηση για χρησμούς. Υπήρχε διάχυτη η αντίληψη ότι οι Θεοί μεριμνούσαν για τους ανθρώπους και ανέμεναν τη θεϊκή παρέμβαση σε προσωπικό επίπεδο. Είχαν έτσι τη δυνατότητα να διαλέξουν ανάμεσα σε πολλά νέα φιλοσοφικά και θρησκευτικά ρεύματα και να αναγνωρίσουν ανάμεσα σ' αυτά το καλύτερο για διάυλο επικοινωνίας με το θείο.

Την ίδια εποχή, όταν είχε τεθεί το θέμα της μείωσης του κύρους των μαντείων, ο Πλούταρχος ανέπτυξε μια ενδιαφέρουσα θεωρία εκφράζοντας πιθανά κάποιες αντιλήψεις της περιόδου αυτής. Έλεγε λοιπόν ότι για την διατήρηση των μαντικών πνευμάτων δεν ήταν υπεύθυνοι οι θεοί του Ολύμπου, ο Απόλλων παραδείγματος χάρη, αλλά κάποιες ήσσονες θεότητες, οι δαίμονες. Αντίθετα από τους ολύμπιους θεούς αυτοί γερνούν και μετά από αιώνες πεθαίνουν.⁵⁷ Η αντικατάσταση των ολυμπίων θεών από απλούς δαίμονες βοηθούσε να διατηρηθεί το κύρος των αρχαίων θεών από τον σκεπτικισμό ορισμένων φιλοσοφικών σχολών, όπως οι επικούρειοι, και τις επιθέσεις των χριστιανών. Ακόμη έτεινε να αποκλείσει τους θεούς από κάθε επαφή με τα ανθρώπινα όντα και να εισαγάγει τους δαίμονες ως ενδιάμεσους.⁵⁸ Φαίνεται

⁵⁶ H.W.Parke, *Τα Ελληνικά μαντεία*, σελ.167.

⁵⁷ Πλούταρχος, *Περί των εκλελοιπότων χρηστηρίων*, 418,419.

⁵⁸ ό. π. 414,415.

ότι η ιδέα, για κάποιους οι οποίοι θα μεσολαβούσαν ανάμεσα στους θεούς και τους ανθρώπους, υπήρχε.

Η παρέμβαση θα γινόταν από κάποιον μεσολαβητή που θα ήταν κάτι παραπάνω από άνθρωπος αλλά κάτι λιγότερο από θεός. Αυτό δεν οφειλόταν στην άνευ ορών μωροπιστία των ανθρώπων της εποχής, αλλά μάλλον στο ότι είχαν την ελευθερία να επιλέξουν ποιόν από τους κατόχους υπερφυσικής δύναμης θα αναγνώριζαν ως γνήσιο.⁵⁹

Η απόφαση να επιτρέπεται σε ένα ανθρώπινο όν η άσκηση υπερφυσικής εξουσίας συνεπαγόταν κάτι παραπάνω από απλή ευπιστία. Για να αποφασίσει μια κοινωνία να παραχωρήσει τέτοιες εξουσίες σε ανθρώπινα όντα έπρεπε να ξεπεράσει σοβαρούς ενδοιασμούς και να απασφαλίσει καλά δοκιμασμένους αμυντικούς μηχανισμούς, με τους οποίους ήταν εξοπλισμένη για να ελέγχει κάθε μορφή υπερφυσικής δύναμης. Στον Αλέξανδρο αναγνωρίστηκε η εξουσία αυτή όπως είχε αναγνωριστεί λίγα χρόνια πριν στον Απόλλωνα τον Τυανέα ή τον πιο σύγχρόνό του, τον Περεγρίνο.

⁵⁹ P. Brown, *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας, 150-750 μ.Χ.*, σελ.44.

Τρόποι χρησιμοδότησης

Ο Αλέξανδρος υιοθέτησε γνωστούς τρόπους διάσημων μαντείων της Αρχαιότητας. Σύμφωνα με τον Λουκιανό,⁶⁰ οι ερωτήσεις υποβάλλονταν συνήθως γραπτώς σε σφραγισμένες πινακίδες. Αυτός τις έπαιρνε και αποσυρόταν σ' ένα άδυτο, επιστρέφοντας λίγο αργότερα με τις πινακίδες φαινομενικά σφραγισμένες αλλά με γραπτές απαντήσεις επισυνημμένες. Η απόσυρση του προφήτη στο άδυτο γινόταν τόσο στους Δελφούς όσο και στα Δίδυμα και στην Κλάρο. Είναι φανερό ότι ως προς αυτές τις πρακτικές δεν πρωτοτύπησε. Επίσης έδινε έμμετρους χρησμούς και δεν απαντούσε με ένα απλό «ναι» ή ένα «όχι» σε μια διαζευκτική ερώτηση. Αν και το ναι η όχι ήταν διαδεδομένη μέθοδος, δεν την χρησιμοποίησε και προτιμούσε τους γραπτούς έμμετρους χρησμούς ή τους αυτόφωνους.

Η στιχουργική μορφή του χρησμού που δεν συνηθιζόταν πια στις μέρες τού Πλούταρχου στους Δελφούς, ήταν παλιότερη συνήθεια και όπως αυτός διατείνονταν το εξάμετρο εφευρέθηκε στους Δελφούς.⁶¹ Στους αρχαίους Σημιτικούς λαούς η απαγγελία στίχων ή στιχουργήματος ήταν δείγμα πως κάποιος είχε συνομιλήσει με τα πνεύματα.⁶² Στην πραγματικότητα, ο αυτόματος και εμπνευσμένος λόγος έτεινε παντού να ακολουθεί μετρικά πρότυπα. Τα μεγάλα και επίσημα μαντεία φαίνεται ότι ακολούθησαν αυτήν την πρακτική.

Οι Δελφοί σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας τους ήταν σχεδόν πλήρως προσηλωμένοι στο δακτυλικό εξάμετρο και οι χρησμοί των Διδύμων μετά την αποκατάστασή τους είναι σ' αυτήν την μορφή.⁶³ Η Κλάρος όμως εμφανίζεται να έχει περάσει ορισμένα στάδια εξέλιξης. Οι πρώτες απαντήσεις που αποδίδονται στο μαντείο κατά τους ελληνιστικούς χρόνους είναι δοσμένες στα συνήθη εξάμετρα, αλλά οι ενδείξεις από την αυτοκρατορική εποχή μας έδωσαν

⁶⁰ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 19.

⁶¹ Πλούταρχος, *Ηθικά* 402D.

⁶² A. Guillaume, *Prophecy and Divination among the Hebrews and other Semites*, N. York, 1938, σελ. 245.

⁶³ H.W. Parke, *Τα Ελληνικά Μαντεία*, σελ. 170.

διάφορους ρυθμούς, όπως ιαμβικά τρίμετρα και τετράμετρα, τροχαϊκά τετράμετρα και αναπαιστικά τετράμετρα. Αυτό υπονοούσε μια νέα προσπάθεια να αποκτήσουν ποικιλία οι χρησιμοδοτήσεις και να αναζωογονηθούν.

Η ποικιλία αυτή των χρησιμοδοτήσεων μαζί με την καθιέρωση τελετουργικών και μυστηρίων θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως προσπάθεια προσαρμογής του μαντείου στις απαιτήσεις της νέας εποχής. Οι νεωτερισμοί αυτοί πρέπει να ήταν επιτυχημένοι, αν κρίνουμε από την ανάπτυξη που είχε το μαντείο κατά τον 2^ο αιώνα μ.Χ.

Ο Αλέξανδρος, όταν ίδρυσε το μαντείο και καθιέρωσε τελετές και μυστήρια,⁶⁴ δεν έκανε τίποτα παραπάνω από το να υιοθετήσει πετυχημένους νεωτερισμούς ενός άλλου δυναμικά ανερχόμενου μαντείου, της Κλάρου. Οι νεαροί που μαζεύονταν από τις πόλεις του Πόντου και της Παφλαγονίας και που ο Λουκιανός ισχυρίζεται ότι τους μεταχειριζόταν σαν σκλάβους και τους αποπλανούσε,⁶⁵ αποτελούσαν προφανώς μέλη χορωδίας, που υμνούσε τον Θεό και έπαιρναν μέρος στα μυστήρια και τις τελετές. Πιθανώς, η κατηγορία είναι υπερβολική για ένα γεγονός που είχε το αντίστοιχό του και σε άλλο μαντείο.

Ο Αλέξανδρος φαίνεται ότι υιοθέτησε και άλλους νεωτερισμούς. Οι χρησιμοδοτήσεις ήταν έμμετροι και γραπτοί αλλά τα μέτρα ποίκιλαν. Ήταν χαρακτηριστικό ότι ο Αλέξανδρος δεν περιόριζε την δραστηριότητά του μόνο σε χρησιμοδοτήσεις. Εκτός από την ανεύρεση χαμένων σκλάβων, τον εντοπισμό κλεφτών και την αποκάλυψη χαμένων θησαυρών, εγκαθίδρυσε μια σειρά μυστηρίων με θεατρικές αναπαραστάσεις ελληνικών μύθων προσαρμοσμένων στη λατρεία της νέας του θεότητας. Η ομοιότητα με την Κλάρου είναι εμφανής, καθώς με τον ίδιο σχεδόν τρόπο αναμειγνύονταν χρησιμοδοτήσεις και μύηση στα μυστήρια. Τα δυο αυτά μαντεία, ασφαλώς, ικανοποιούσαν τις τάσεις της εποχής. Το μαντείο παρείχε και αυτόφωνους χρησμούς,⁶⁶ όπου ο ίδιος ο θεός απαντούσε και φυσικά το αντίτιμο για αυτούς

⁶⁴ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 38.

⁶⁵ *ό. π.* 41.

⁶⁶ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 26.

ήταν μεγαλύτερο. Όμως αυτό συνέβαινε και στους Δελφούς.⁶⁷ Ο Λουκιανός ανέφερε ότι η ομιλία του ίδιου του Θεού-Γλύκωνα ήταν ένα έξυπνο τέχνασμα,⁶⁸ όμως και τα άλλα μαντεία το ίδιο έξυπνο τέχνασμα χρησιμοποιούσαν.

Μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπήρχε μια πελατεία από εύπορους ανθρώπους που επιζητούσαν άμεση επικοινωνία με το θεό και ήταν διατεθειμένοι να πληρώσουν κάτι παραπάνω για την πετύχουν. Πίεζαν τον προφήτη να προσευχηθεί γι' αυτούς και να μιλήσει, όπως ένας φίλος με τον θεό του. Ο ρόλος αυτός του διαμεσολαβητή δεν ήταν τόσο νέος. Στην Πέργαμο οι επισκέπτες ζητούσαν από τον ιερέα να ονειρευτεί γι' αυτούς όταν περνούσαν άσχημη νύχτα. Ακόμη, από τον Απόλλωνα τον Τυανέα ζητούσαν τη μεσολάβησή του για την επικοινωνία τους με τον Ασκληπιό, αφού ξέρανε ότι ο θεός τον είχε σε μεγάλη εκτίμηση.⁶⁹ Στο Αβώνειο Τείχος οι άνθρωποι που απευθύνονταν στο μαντείο πίστευαν ότι μπορούν να έχουν έμμεση πρόσβαση στο νέο θεό και αυτός μπορούσε να μιλήσει κατευθείαν σ' αυτούς αν πλήρωναν κάτι παραπάνω τον προφήτη του.

Στο μαντείο υπήρχαν ακόμη οι «εξηγητές»⁷⁰ που βοηθούσαν τους ερωτώντες στην επεξήγηση των χρησμών, μια πρακτική που συνηθιζόταν στα μαντεία του Απόλλωνα.⁷¹ Πολλές φορές οι χρησμοί ήταν ασαφείς και χρειαζόταν επιπλέον βοήθεια για να εξηγηθούν, αφού ο θεός απαντούσε με αινίγματα.

Οι εξηγητές αυτοί αμείβονταν και απέδιδαν ένα μέρος των χρημάτων στο μαντείο. Εκτός από αυτούς, γύρω από το μαντείο υπήρξε ένας ολόκληρος επικουρικός μηχανισμός από συνεργάτες, υπηρέτες, χρησμολόγους, γραμματείς και σφραγιστές για την επεξεργασία, προώθηση και επεξήγηση των χρησμών.⁷² Η επεξεργασία αυτή ήταν πιθανά η απόδοση των χρησμών σε έμμετρος στίχους. Όπως και σε άλλα μαντεία ήταν πιθανό ο προφήτης να μην

⁶⁷R. Lane Fox, *Pagans and Christians*, σελ. 248.

⁶⁸ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 26,28,21.

⁶⁹ Φιλόστρατος, *Τα ες του Τυανέα Απολλώνιον*, 1,13.

⁷⁰ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 49.

⁷¹ H.W. Parke, *Τα Ελληνικά Μαντεία*, σελ. 105.

⁷² ό. π. σελ. 23.

έδινε τον χρησμό σε έμμετρο στίχο αλλά αυτό να το αναλάμβαναν οι «χρησιμοποιοί». Στους Δελφούς, Διδύμα και Κλάρο έχουμε ενδείξεις ότι συνέβαινε το ίδιο. Δηλαδή οι χρησμοί δίνονταν εμμέτρως όταν ο προφήτης ή η προφήτισσα δεν το έκανε αυτό. Ο Στράβωνας⁷³ αναφέρει ότι στους Δελφούς είχαν μισθώσει ποιητές για το σκοπό αυτό και ο Πλούταρχος⁷⁴ εκφράζει την υποψία πως κάποτε στις παλιές ημέρες οι ποιητές αυτοί υπέρβαιναν το καθήκον τους.

Το μαντείο του Αλέξανδρου ήταν ένα επίσημο και μεγάλο κέντρο και χρησιμοποιούσε πρακτικές άλλων μεγάλων μαντείων. Οι χρησμοί ήταν πάρα πολλοί, πάνω από πενήντα χιλιάδες το χρόνο,⁷⁵ και ο μηχανισμός αυτός μάλλον απαραίτητος. Η τιμή για κάθε χρησμό είχε οριστεί μια δραχμή και δυο οβολούς⁷⁶ και ήταν μάλλον υψηλή. Την ίδια εποχή το μαντείο του Αμφίλοχου στη Μαλλό στην Κιλικία αμειβόταν για κάθε χρησμό δυο οβολούς⁷⁷ ενώ το ημερομίσθιο ενός εργάτη γης ήταν τέσσερις οβολοί.⁷⁸ Χρειαζόταν δηλαδή κάποιος εργάτης γης δυο ημερομίσθια για ένα χρησμό.⁷⁹ Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι το μαντείο του Αλέξανδρου ήταν ακριβό, κάτι το οποίο δεν το εμπόδιζε να γνωρίσει μεγάλη επιτυχία. Υπήρξε πετυχημένο διότι κάλυψε τις ανάγκες της εποχής του και μάλιστα σε υψηλή τιμή. Αυτό συνέβη διότι οι ανάγκες αυτές ήταν έντονες, όμως υπήρχε και η οικονομική ευχέρεια για την κάλυψη των αναγκών αυτών.

Όμως το ξεχωριστό που υπήρχε στο μαντείο ήταν ότι, πρώτον συνδύαζε την πρόβλεψη με την θεραπεία και τα μυστήρια και δεύτερον εξασφάλιζε την τεράστια προσωπική προβολή του προφήτη του. Δύσκολα συναντούμε σε άλλα μαντεία όλες αυτές τις δραστηριότητες μαζί. Τα ονόματα των προφητών των άλλων μαντείων μας είναι σχεδόν άγνωστά.

⁷³ Στράβωνας, 9,35.

⁷⁴ Πλούταρχος, *Περί του μη χραν έμμετρα νον την Πυθίαν*, 407B.

⁷⁵ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 23.

⁷⁶ *ό.π.*, 23.

⁷⁷ *ό.π.*, 19.

⁷⁸ Λουκιανός, *Τίμων ή Μισάνθρωπος*, 6,1.

⁷⁹ Να σημειώσουμε εδώ ότι 1 δραχμή ήταν 6 οβολοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΝΕΟΣ ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ

Η λατρεία του Ασκληπιού

Ο Αλέξανδρος εμφανίστηκε ως προφήτης μίας νέας μετενσάρκωσης του Θεού Ασκληπιού, του Γλύκωνα. Η εμφάνιση αυτή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο ως προς την χρονική στιγμή που έγινε, όσο και ως προς το θεό που επιλέχθηκε. Ο Ασκληπιός κατά τον 2^ο αι. μ.Χ. ήταν ένας καταξιωμένος Θεός. Ωστόσο δεν ξεκίνησε ως τέτοιος. Θα παρακολουθήσουμε την καθιέρωση της λατρείας του από τους αρχαϊκούς χρόνους για να κατανοήσουμε καλύτερα, γιατί ο Αλέξανδρος επέλεξε να γίνει προφήτης του συγκεκριμένου Θεού και για ποιο λόγο χρησιμοποίησε διάφορα τεχνάσματα για την καθιέρωση της λατρείας του. Τεχνάσματα τα οποία ο Λουκιανός τα αντιλαμβάνονταν μόνο σαν καθαρή απάτη.

Ο Ασκληπιός δεν ήταν ένας παραδοσιακός Θεός. Σύμφωνα με την ελληνική παράδοση είχε θνητή καταγωγή από την πλευρά της μητέρας του, της Κορωνίδας, ενώ πέθανε και ο ίδιος. Επομένως, εκ πρώτης όψεως, ανήκε στον ηρωικό – θεϊκό τύπο.⁸⁰ Όμως οι μετέπειτα μαρτυρίες επιβεβαιώνουν ότι λατρευόταν ως καταξιωμένος Θεός.

Η πρωιμότερη πηγή είναι ο Όμηρος, που τον ανέφερε στο Νηών Κατάλογο ως πατέρα των ηρώων γιατρών Μαχάονα και Ποδαλείριο, που συνόδευσαν τον στρατό των Αχαιών ως αρχηγοί των ανδρών της Θεσσαλικής Τρίκκης και άλλων κατοίκων της περιοχής,⁸¹ ενώ σε άλλο απόσπασμα ο Μαχάονας αναφέρεται ως «γιος του Ασκληπιού, του άψογου γιατρού».⁸² Στα έπη ο Ασκληπιός εμφανιζόταν ως ένας θνητός γιατρός που συνδεόταν με την Τρίκκη. Αν ο Όμηρος τον ήξερε ως Θεό θα το ανέφερε. Ο Ησίοδος επίσης αναφερόταν στην ημιθεϊκή καταγωγή του Ασκληπιού, τη δολοπλοκία της

⁸⁰ L. Farnell, *Ασκληπιός – Διόσκουροι*, Αθήνα, 1997, σελ. 13.

⁸¹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Λ 833.

⁸² Όμηρος, *Ιλιάδα*, Δ 194.

μητέρας του Κορωνίδας, κόρης του Θεσσαλού βασιλιά Φλεγύα και τον επακόλουθο θάνατο του Ασκληπιού, τον οποίο κεραυνόπληξε ο Δίας, επειδή έκανε το αμάρτημα να αναστήσει τους νεκρούς.⁸³ Την ίδια εκδοχή γεννήσεως ακολούθησε και ο Πίνδαρος⁸⁴ καθώς αυτή αναφέρονταν και στους *Ομηρικούς Ύμνους*.⁸⁵ Σύμφωνα με αυτή, όπως με λεπτομέρειες μας παραδίδεται από τον Πίνδαρο, η Κορωνίδα, που περίμενε παιδί από τον Απόλλωνα ερωτεύθηκε τον θνητό Αρκάδα Ίσχυ. Ο Δίας έμαθε για τον έρωτα αυτόν από την αδιακρισία μιας κουρούνας και σκότωσε την άπιστη ερωμένη του. Την ώρα που το νεκρό σώμα της Κορωνίδας παραδινόταν στην πυρά, ο θεός τράβηξε από τα σπλάχνα της τον Ασκληπιό και τον έσωσε.

Βάσει αυτών των φιλολογικών, αλλά και λατρευτικών μαρτυριών, έχουν διατυπωθεί δύο θεωρίες για την προέλευση του Ασκληπιού. Η πρώτη υποστηρίζει ότι ο Ασκληπιός ήταν μια χθόνια θεότητα που υπήρχε από παλιά στην Τρίκκη και ανήκε συγκεκριμένα στους Φλεγύες – Λαπίθες και στις μινυακές φυλές. Όπως και άλλες χθόνιες θεότητες, απέστειλε χρησμούς μέσω ονείρων, ιδιαίτερα για την θεραπεία ασθενών, με τη μέθοδο της εγκοίμησης, κατά την οποία ο συμβουλευόμενος κοιμόταν στο ιερό έδαφος με το αντί του να ακουμπά τη γη, για να λάβει το θεραπευτικό όνειρο από κάτω.⁸⁶ Η δεύτερη θεωρεί τον Ασκληπιό υπαρκτή προσωπικότητα: υπήρξε μεγάλος γιατρός και δέχτηκε ηρωικές τιμές μετά το θάνατό του. Σταδιακά, όπως και οι άλλοι ήρωες, απέκτησε πλήρη θεϊκή υπόσταση.

Δεν είναι ξεκάθαρο αν αρχικά λατρεύονταν ως θεός ή ήρωας, γιατί ακόμη και η χαρακτηριστικότερη τελετουργία στα ιερά του Ασκληπιού, η *εγκοίμησης*, ανήκε τόσο στην ηρωολατρεία όσο και στη λατρεία θεοτήτων. Όπως ο θαμμένος ήρωας έτσι και ο χθόνιος γήινος θεός απέστειλαν προφητικά όνειρα σε όσους κοιμόντουσαν στο έδαφος.⁸⁷ Δεν μπορούμε λοιπόν να πούμε με βεβαιότητα αν ξεκίνησε η λατρεία του Ασκληπιού ως λατρεία ήρωα ή

⁸³ Ησίοδος, *Κατάλογος γυναικών. Ηοίαι*, 89,90.

⁸⁴ Πίνδαρος, *Πυθεια III. Ιερωνή Συρακουσίω*, 3, 1-158.

⁸⁵ Ομηρικοί Ύμνοι, *Εις Ασκληπιόν*.

⁸⁶ L. Farnell, *Ασκληπιός*, σελ.13.

⁸⁷ *ό.π.* σελ.18.

χθόνιας θεότητας, όμως εξελίχθηκε σε μια λατρεία ενός πολύ δημοφιλούς θεού που εντάχθηκε πλήρως στο ελληνικό πάνθεο.

Η αρχική πατρίδα του Ασκληπιού μάλλον ήταν η Τρίκκη της Θεσσαλίας και από εκεί πρέπει να μεταφέρθηκε η λατρεία του στη Φωκίδα και στη Βοιωτία. Από τη λατρεία του στη Φωκίδα συνδέθηκε με τους Δελφούς και τον Απόλλωνα, όπου βρίσκουμε τον Ασκληπιό να εξασκεί, σύμφωνα με τον Φερεκύδη, την ιατρική τέχνη «επαναφέροντας τους νεκρούς στη ζωή».⁸⁸ Από εκεί η λατρεία του διείσδυσε στην Πελοπόννησο, ίσως εξαιτίας της φήμης του στη κεντρική Ελλάδα. Στην Επίδαυρο συναντούμε το πιο φημισμένο λατρευτικό του κέντρο. Η εκδοχή για τη γέννηση του Ασκληπιού είναι, στην Επίδαυρο, διαφοροποιημένη. Σ' αυτήν ο Απόλλωνας ήταν πατέρας του Ασκληπιού, όμως το μωρό γεννήθηκε κι εγκαταλείφθηκε σε ένα βουνό της Επιδαύρου. Ένας βοσκός που το βρήκε, έφυγε φοβισμένος όταν είδε ότι το τύλιξε μια λάμψη σαν αστραπή. Το μωρό μεγάλωσε αμέσως κι απέκτησε τη φήμη θαυματουργού θεραπευτή που μπορούσε να αναστήσει νεκρούς.⁸⁹ Στην εκδοχή αυτή έχει εξαλειφθεί η θεϊκή τιμωρία της μητέρας του και η διάσωση του βρέφους από τη νεκρική πυρά.

Το κέντρο λατρείας του Ασκληπιού στην Επίδαυρο έγινε το πιο φημισμένο στον ελληνικό κόσμο. Ρόλο έπαιξε και η στενή σχέση του Ασκληπιού με την ισχυρή λατρεία του Απόλλωνα Μαλεάτη που ήταν από παλιά εδραιωμένη στην ίδια τοποθεσία.⁹⁰ Ο Απόλλωνας Μαλεάτης μοιράζονταν το ναό με τον Ασκληπιό. Είχαν μαζί μια ζηλευτή συνεργασία που πιθανά επηρέασε την εκτίμηση του ελληνικού κόσμου για το νεότερο θεό και του εξασφάλισε μια θέση μεταξύ των ουράνιων θεών.

Το ίδιο συνέβη και στην Κόρινθο όπου ο Ασκληπιός πάλι μοιράζονταν το ναό του Απόλλωνα, μέχρι που τον ανέλαβε εξ ολοκλήρου.⁹¹ Παρατηρούμε λοιπόν ότι στις πρώτες φάσεις της εξάπλωσης της λατρείας του Ασκληπιού, ο Απόλλωνας παρείχε ανεκτίμητη υποστήριξη στο γιο του.

⁸⁸ Πίνδαρος, *Πυθεια III. Ιερωμί Συρακουσία*, 3, 96.

⁸⁹ Πausanίας, 2.26.

⁹⁰ L. Farnell, *Ασκληπιός*, σελ.35.

⁹¹ R. Garland, *Introducing New Gods*, Λονδίνο, 1992, σελ. 118.

Στην Αθήνα η μεταφορά της λατρείας του Ασκληπιού συνέπεσε με τον εορτασμό των Ελευσίνων Μυστηρίων. Ο Φιλόστρατος ανέφερε ότι ο θεός υπέστη μύηση στα Ελευσίνια Μυστήρια σε μια τελετουργία που έγινε αποκλειστικά γι' αυτόν «επειδή έφτασε πολύ αργά από την Επίδαυρο για τα Μυστήρια».⁹² Δημιουργήθηκαν στενοί δεσμοί μεταξύ του Ασκληπιού και του Ελευσίνιου δόγματος. Η λατρεία του θεού πήρε μια μορφή με βάση την πρακτική των Ελευσίνων Μυστηρίων. Ιδεολογικά και διαδικαστικά τα δύο δόγματα ήταν στενά συνυφασμένα.⁹³

Ένα ακόμη στοιχείο εξάπλωσης της λατρείας του Ασκληπιού ήταν το ιερό φίδι. Όπου κι αν πήγαινε ο Ασκληπιός πήγαινε μαζί του και το φίδι, το οποίο θεωρείτο πως ενσωμάτωνε τη θεραπευτική του δύναμη. Ίσως το φίδι ήταν ο ίδιος ο θεός μέσα από κάποια μυστική εξίσωση, η οποία αμφισβητούσε την ορθολογική εξήγηση.⁹⁴ Η εδραίωση της λατρείας στην Αθήνα, τη Συκιώνα, τη Ρώμη και τη Κω έγινε με τη μεταφορά ενός φιδιού από την Επίδαυρο. Η πολύ στενή σχέση μεταξύ φιδιών και ιατρικής βασιζόταν, εν μέρει, στην ικανότητα του φιδιού να υφίσταται ετήσια ανανέωση αποβάλλοντας το παλιό του δέρμα, το οποίο λειτουργούσε ως κατάλληλη μεταφορά για την αναγεννησιακή δύναμη της ιατρικής, καθώς επίσης και στο γεγονός ότι ιατρικά βότανα παράγονταν στη γη, την κατοικία χθόνιων υπάρξεων, όπως ήταν τα φίδια.

Η πίστη στη θεριομορφική εμφάνιση ενός θεού δεν ήταν βεβαίως προνόμιο της λατρείας του Ασκληπιού. Αντίθετα, ο θεριομορφισμός αντιπροσώπευε μια πολύ παλιά αντίληψη στην ελληνική θρησκεία, η οποία επισκιάστηκε, αλλά ποτέ δεν εκτοπίστηκε εξ ολοκλήρου από τον ανθρωπομορφισμό.⁹⁵

Πολλά από τα χαρακτηριστικά του δόγματος του Ασκληπιού που περιγράψαμε προηγουμένως, χρησιμοποιήθηκαν από τον Αλέξανδρο για την

⁹² Φιλόστρατος, *Τα ες του Τυανέα Απολλώνιον*, τ. Α, 4, 18.

⁹³ R. Garland, *Introducing New Gods*, σελ. 124.

⁹⁴ *ό.π.* σελ. 121.

⁹⁵ *ό.π.* σελ. 121.

εδραΐωση της νέας μετενσάρκωσης του θεού στο Αβώνειο Τείχος της Παφλαγονίας στη Μικρά Ασία.

Η εγκαθίδρυση της λατρείας του νέου Ασκληπιού στο Αβώνειο Τείχος της Μικράς Ασίας είχε σαν βάση το δοκιμασμένο μοντέλο καθιέρωσης της λατρείας του θεού, αλλά ο Αλέξανδρος χρησιμοποίησε και ορισμένους πετυχημένους νεωτερισμούς. Η αρχή έγινε με την προαναγγελία της μεταναστεύσεως του «Ασκληπιού» μαζί με τον Απόλλωνα από το ιερό του δεύτερου στην Χαλκηδόνα που είχε την επωνυμία «χρηστήριος».⁹⁶ Η πατρική βοήθεια του Απόλλωνα στο γιο του ήταν εμφανής, αφού δε χρησιμοδοτεί μόνο για τη μεταφορά της λατρείας, αλλά συνόδευσε τον «Ασκληπιό» στη νέα του πόλη.

Ο Αλέξανδρος δεν εμφανίστηκε μόνο ως προφήτης του Θεού, αλλά και ως συγγενής του, αφού μέσα από χρησμούς ισχυρίζονταν ότι ήταν απόγονος του Περσέα και του Ποδαλείριου του γιου του Ασκληπιού.⁹⁷ Το φίδι έπαιξε ρόλο στην εγκαθίδρυση της νέας λατρείας στην πόλη. Στην περίπτωση αυτή δεν έχουμε μεταφορά από κάποιο παραδοσιακό κέντρο, αλλά τη γέννηση ενός νέου ερπετού μέσα από τα θεμέλια του υπό ανέγερση ναού.⁹⁸ Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Αλέξανδρος ευφυώς χρησιμοποίησε τη γέννηση ενός φιδιού ως νέα μετενσάρκωση του Ασκληπιού γιατί ίσως η παραδοσιακή μεταφορά ενός φιδιού από κάποιο κέντρο του Ασκληπιού να απαιτούσε επίσημη έγκριση από το κέντρο αυτό και αυτή να ήταν δύσκολη για τη μικρή πόλη του Αβωνείου Τείχους.

Ο Ασκληπιός είχε γεννηθεί δεύτερη φορά «ενώ οι άλλοι άνθρωποι γεννιούνται μόνο μια»⁹⁹ και αυτό ήταν πιθανά μια επιπλέον απόδειξη ότι πράγματι ο ίδιος ο θεός εγκαθίστατο στη μικρή αυτή πόλη της Μ. Ασίας. Η νέα μετενσάρκωση του θεού ονομάστηκε Γλύκων, ένα όνομα συνηθισμένο και

⁹⁶ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 10

⁹⁷ *ό.π.* 11.

⁹⁸ *ό.π.* 14.

⁹⁹ *ό.π.* 14.

κοινό στη Μ. Ασία κατά το 2^ο αι. μ.Χ.¹⁰⁰ Το οικείο αυτό όνομα ίσως έκανε πιο εύκολη την υποδοχή του θεού στους νέους πιστούς.

Ο Λουκιανός ισχυρίζονταν ότι ο Αλέξανδρος είχε κρύψει ένα μεγάλο φίδι όπου του πρόσθεσε ένα πάνινο κεφάλι που είχε κάτι το ανθρωπόμορφο,¹⁰¹ και οι «ανόητοι κι αμόρφωτοι»¹⁰² Παφλαγόνες το άγγιζαν και πίστευαν ότι ήταν ο ίδιος ο θεός. Ο συγγραφέας πίστευε ότι αποκάλυπτε τα τεχνάσματα του απατεώνα Αλέξανδρου και περιέγραφε τους Παφλαγόνες «ανόητους κι αμόρφωτους». Όμως αν η κριτική γραφίδα του Λουκιανού περιέγραφε τη μεταφορά της λατρείας του Ασκληπιού από την Επίδαυρο στην Αθήνα το 420 π.Χ. και έλεγε ότι ο θεός είχε εισαχθεί «με ένα καρότσι που το τραβούσαν δύο μουλάρια, ακολουθούμενος από ένα φίδι»,¹⁰³ ίσως η αναφορά να ήταν το ίδιο καυστική για τους Αθηναίους της κλασικής εποχής, που υποδέχονταν ως θεό ένα φίδι μετακινούμενο με κάρο.

Βέβαια, δεν ισχυρίζομαι ότι η κοινωνία της Αθήνας του 4^{ου} αι. π.Χ. ήταν ίδια με αυτή του Αβώνειου Τείχους του 2^{ου} αι. μ.Χ., αλλά ότι ακολουθήθηκε και στις δύο περιπτώσεις, όπως και σε άλλες, ένα γνωστό και οικείο μοντέλο διάδοσης μιας λατρείας με κοινά χαρακτηριστικά. Η πρόσληψη που έγινε από την κάθε κοινωνία ήταν διαφορετική. Στη συνέχεια θα δούμε πώς υποδέχτηκαν τον θεό στο Αβώνειο Τείχος.

Είδαμε λοιπόν ότι ο Αλέξανδρος χρησιμοποίησε χρησμούς για την εγκατάσταση της νέας λατρείας στην πόλη και την ίδρυση ναού. Επίσης το φίδι χρησιμοποιήθηκε ως ένδειξη της γέννησης του θεού, το οποίο μάλιστα μεγάλωσε απότομα και από μικρό ερπετό στα θεμέλια του ναού, έγινε ένα μεγάλο ανθρωπόμορφο φίδι που μπορούσαν μάλιστα να το αγγίξουν οι νέοι πιστοί.

Όπως σε όλες τις τελετουργίες εγκατάστασης, σκοπός της γέννησης του φιδιού ήταν να δώσει ευλογοφανή πραγματικότητα στην ιδιοποίηση από την κοινότητα της εύνοιας του θεού. Κάθε διάδοση δόγματος απαιτούσε την

¹⁰⁰ K. Buresch, *Klaros: Untersuchungen zum Orakelwesen des Spätere Altertums*, Teubner, Leipzig, 1889, σελ.10.

¹⁰¹ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 12.

¹⁰² *ό.π.* 17.

¹⁰³ Πausανίας, 2,10,3.

κατάκτηση ενός συμβόλου της φυσικής παρουσίας του θεού είτε με τη μορφή ενός ανθρώπινου ηθοποιού που παίζει το ρόλο ενός θεού, είτε ενός αγάλματος ή ακόμη κι ενός ζώου που ήταν οικείο. Χωρίς αυτό το σύμβολο και χωρίς την τελετουργία που συνδέεται με την έλευσή του δεν μπορούσε να υπάρξει δεσμός θεού και κοινότητας.¹⁰⁴ Ο Ασκληπιός είχε ταυτιστεί με το φίδι που ενσωμάτωνε τη θεραπευτική του δύναμη. Όταν ζητήθηκε η βοήθεια του Ασκληπιού από τη Ρώμη, το 293 π.Χ., το ιερό ερπετό μεταφέρθηκε με πλοίο στην πρωτεύουσα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η διαφορά εδώ έγκειται στο ότι το φίδι δεν μεταφέρθηκε από ένα λατρευτικό κέντρο αλλά γεννήθηκε ένα καινούριο που έγινε η μετενσάρκωση του θεού με νέο όνομα.

Κατά την τελική φάση εγκατάστασης και εμπέδωσης της λατρείας του Γλύκωνα – Ασκληπιού, ο Αλέξανδρος καθιέρωσε τριήμερες τελετές και μυστήρια με λαμπαδηδρομίες και μυσταγωγίες. Την πρώτη μέρα παρουσιάζονταν η γέννηση του Απόλλωνα από τη Λητώ, ο γάμος του με την Κορωνίδα και η γέννηση του Ασκληπιού. Προηγουμένως ο Αλέξανδρος είχε προτρέψει τους άθεους τους χριστιανούς και τους επικούρειους να μην κατασκοπεύσουν τα μυστήρια, προσδιορίζοντας έτσι και τους εχθρούς του νέου δόγματος.¹⁰⁵ Η προτροπή αυτή δεν ήταν νέα και είχε προηγούμενο σε άλλο δόγμα. Όπως έχουμε δει, τα Ελευσίνια Μυστήρια ήταν στενά συνυφασμένα με τη λατρεία του θεού στην Αθήνα.

Η προκήρυξη των Ελευσίνιων Μυστηρίων, η οποία δεν είναι γνωστή σε όλες της τις λεπτομέρειες, όριζε ωστόσο πως οι συμμετέχοντες έπρεπε να είναι καθαροί στο σώμα, καθαροί στην ψυχή και να μιλούν ελληνικά. Ο Αλέξανδρος, μιμούμενος τα μυστήρια, άρχισε με απαγορεύσεις, «ώσπερ Αθήνασι», γι' αυτούς που θα τα παρακολουθούσαν, όμως οι απαγορεύσεις δεν αφορούσαν τους καθαρούς στο σώμα, την ψυχή και τους βαρβάρους, αλλά τους άθεους χριστιανούς και επικούρειους. Το μοντέλο ήταν το ίδιο, η πρόσληψη όμως ήταν διαφορετική.

¹⁰⁴ R. Garland, *Introducing New Gods*, σελ.121.

¹⁰⁵ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 38.

Στη δεύτερη μέρα των τελετών παρουσιάζονταν τα επιφάνεια του Γλύκωνος και η γέννηση του θεού.¹⁰⁶ Οι τελετές αυτές λειτουργούσαν ως επανενεργοποίηση της πρώτης εμφάνισης του θεού στην κοινότητα και ο σκοπός τους ήταν να διατηρήσουν και να αναβιώσουν τους σωματικούς και πνευματικούς δεσμούς που συνέδεαν τη θεότητα με την κοινότητα.¹⁰⁷ Για τους ίδιους λόγους, αλλά και για την εμπέδωση και την πιστοποίηση της θεϊκής του καταγωγής, την τρίτη ημέρα γινόταν ο γάμος του Ποδαλείριου με τη μητέρα του Αλέξανδρου.¹⁰⁸ Η τελετή αυτή περιλάμβανε και την αναπαράσταση του έρωτα της Σελήνης¹⁰⁹ με τον Αλέξανδρο που είχε σαν αποτέλεσμα τη γέννηση της κόρης του, την οποία είχε προσφέρει ως σύζυγο στο Ρωμαίο ανθύπατο της Ασίας Ρουτιλιανό.¹¹⁰

Έτσι λοιπόν οι τελετές και τα μυστήρια, που μιμούνταν εν μέρει τα Ελευσίνια, σκοπό είχαν αφενός να διατηρήσουν τους δεσμούς του θεού με την κοινότητα, και αφετέρου να εδραιώσουν την πίστη για τη θεϊκή καταγωγή του Αλέξανδρου και την υπερφυσική του ένωση με τη Σελήνη. Ο Αλέξανδρος, για τους συμμετέχοντες σε αυτά, δεν ανήκε πλέον στην ανθρώπινη σφαίρα. Ήταν κάτι παραπάνω από άνθρωπος, κάτι λιγότερο από θεός. Ήταν αυτός που μπορούσε και μεσολαβούσε ανάμεσα στο θεό και αυτούς για τα προβλήματα και τις έγνοιές τους.

¹⁰⁶ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 38.

¹⁰⁷ R. Garland, *Introducing New Gods*, σελ. 124.

¹⁰⁸ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 39.

¹⁰⁹ Η χρησιμοποίηση της Σελήνης ως συζύγου του Αλεξάνδρου μιμούνταν την ερωτική ιστορία της Σελήνης με τον Ενδυμίωνα, τον ωραίο βοσκό, που ζήτησε από τον Δία να του χαρίσει αιώνιο ύπνο για να μείνει πάντα νέος.

¹¹⁰ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 35.

Ο Ασκληπιός κατά το 2^ο αι. μ.Χ.

Ο Ασκληπιός, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε δεν εμφανίστηκε ως ένας παραδοσιακός θεός, αλλά ως χθόνια θεότητα ή ήρωας γιατρός. Εξελίχθηκε όμως σε ένα καταξιωμένο θεό του ελληνικού πάνθεου, που η κύρια ασχολία του ήταν η ίαση των ασθενών.

Ο θεός εισήχθηκε στην Αθήνα το 420 π.Χ. και όχι μόνο αποτέλεσε ένα σημαντικό συμπλήρωμα στους θεούς της πόλης αλλά ανήγγειλε μια ριζοσπαστική στροφή στη θρησκευτικό συναίσθημα όλης της κοινότητας, από τη στιγμή που η προγενέστερη μαγική ίαση περιοριζόταν σε ήρωες περιορισμένης τοπικής σημασίας. Για πρώτη φορά στην ελληνική ιστορία, η αρρώστια και η θεραπεία της έγιναν το αποκλειστικό ενδιαφέρον ενός προσώπου, που σύντομα προοριζόταν να γίνει ένας βασικός θεός.¹¹¹ Οι Αθηναίοι όχι μόνο πήραν την πρωτοβουλία να φιλοξενήσουν έναν σχετικά άγνωστο τοπικό θεό, αλλά έδρασαν ως ισχυρός καταλύτης για την ενσωμάτωσή του στο πάνθεο του αρχαιοελληνικού κόσμου.

Η Αίγινα και πιθανώς η Κόρινθος και η Σικυώνα είχαν υιοθετήσει τη λατρεία του Ασκληπιού πριν το τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ. Όμως η ελληνιστική περίοδος ήταν η εποχή της καθολικής αναγνώρισης του δόγματος. Όλες οι σημαντικές πόλεις είχαν ναούς του θεού της ιατρικής, και από τους βασιλιάδες και τους φιλοσόφους μέχρι τους απλούς πολίτες και τους δούλους, όλοι επικαλούνταν τον Ασκληπιό.¹¹² Κατά τον 3^ο αι. π.Χ. η λατρεία του θεού μεταφέρθηκε στη Ρώμη, Κω, Πέργαμο. Η τελευταία συνέβαλε στη διάδοση της νέας λατρείας σε όλη τη Μικρά Ασία λόγω της μεγάλης επιρροής του βασιλείου των Ατταλιδών.¹¹³

Κατά τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους, τα Ασκληπιεία δεν ήταν λιγότερα από ναούς άλλων Ελλήνων θεών. Εκατοντάδες ιερά μας είναι

¹¹¹ R. Garland, *Introducing New Gods*, σελ. 116.

¹¹² E. και L. Edelstein, *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies*, New Hampshire, 1975, σελ. 251.

¹¹³ L. Farnell, *Ασκληπιός*, σελ. 46.

γνωστά.¹¹⁴ Μια απλή ανάγνωση του Πausανία αρκεί για να δούμε έκταση της λατρείας του Ασκληπιού. Υπήρχαν ναοί, τεμένη ή βωμοί του σχεδόν σε κάθε πόλη. Μέχρι και τον 2^ο αι. μ.Χ., η επιρροή του Ασκληπιού είχε αυξηθεί πολύ και η άνοδος της λατρείας του στην Ανατολή δεν περιοριζόταν μόνο στην αποδοχή του ελληνικού δόγματος.¹¹⁵ Η ταύτιση του θεού με Ανατολικές θεότητες ήταν μια άλλη μορφή αναγνώρισης.

Η Ρώμη έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξάπλωση της λατρείας του Ασκληπιού σε όλη την αυτοκρατορία. Η είσοδος του θεού στη πόλη έγινε το 291 π.Χ. και ήταν καθοριστικό το γεγονός ότι ήταν μεταξύ των πρώτων θεών που έγιναν δεκτοί και αποτέλεσε πρότυπο για τη στάση των Ρωμαίων πολιτών και επισήμων στους επόμενους αιώνες. Οι Ρωμαίοι στρατιώτες συνέβαλαν στην επέκταση της διάχυσης του δόγματος. Το μετέφεραν σε όλες τις επαρχίες που βρίσκονταν υπό την κυριαρχία τους, μέχρι τα άκρα της αυτοκρατορίας.¹¹⁶

Όπως προκύπτει λοιπόν από τα παραπάνω, η κύρια επέκταση του δόγματος του Ασκληπιού έγινε κατά την ελληνιστική περίοδο και συνεχίστηκε και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, μέχρι τον 2^ο αι. μ.Χ. Ένα χαρακτηριστικό της λατρείας του Ασκληπιού, που μπορεί να δικαιολογήσει αυτή την άνοδο και που την διέκρινε από τη συμβατική ελληνική θρησκεία, είναι ότι ασχολούνταν με τις ανάγκες του ατόμου και όχι με αυτές του κράτους. Φαίνεται ότι επικύρωσε μια νέα αντίληψη για το άτομο και ως εκ τούτου παρείχε αντίδοτο στη συμβατική θρησκεία που ήταν επικεντρωμένη στην πόλη. Η ανθρώπινη μιζέρια βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος ενός θεού. Αυτό ήταν εξαιρετικά παρήγορο για ανθρώπους, οι οποίοι ένιωθαν ανασφαλείς σ' ένα κόσμο που τα όρια της πόλης – κράτους είχαν διαραγεί. Πριν διαραγούν τα όρια αυτά, αυτοί ένιωθαν μια σχετική ασφάλεια που τους παρείχε η πόλη τους, οι θεοί της, τα πατρογονικά τους έθιμα, οι τελετουργίες της. Κατά τη διάρκεια των αυτοκρατορικών χρόνων, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία είχε εξασφαλίσει στους κατοίκους της μια σχετικά ομαλή ζωή χωρίς ιδιαίτερες πολεμικές περιπέτειες κι ένα ελάχιστο όριο αξιοπρεπούς διαβίωσης.

¹¹⁴ A. Walton, *Cult of Asklepios*, New York, 1965, σελ. 95.

¹¹⁵ E. και L. Edelstein, *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies*, σελ. 251.

¹¹⁶ *ό.π.* σελ. 253.

Ταυτόχρονα όμως και παράλληλα με αυτά, ο άνθρωπος χάνονταν ως οντότητα μέσα στη μάζα των κατοίκων της ρωμαϊκής επικράτειας. Η πολιτική διάσταση του ανθρώπου υποχώρησε. Το κενό ήρθε να καλύψει ορμητικά η ενασχόληση με τον εαυτό του. Η ενασχόληση αυτή επειδή ήταν γενικευμένη, δεν μπορούσε να πάρει τη φιλοσοφική μορφή, όπως αυτή πρωτοαναπτύχθηκε από τον Σωκράτη, αλλά μαζί βέβαια με την ηθική τελείωση πήρε πρωτίστως τη μορφή της ενασχόλησης με την υγεία.

Στην εποχή των Αντωνίνων υπήρχαν πολλοί ανθηροί φιλάσθενοι. Η υποχονδρία ήταν ένα περίεργο κι ανησυχητικό φαινόμενο.¹¹⁷ Εθνικοί και χριστιανοί προσεύχονταν εξίσου για την προστασία τους από άορατους εχθρούς κι ο φόβος τους ήταν μήπως τους έπιανε το κακό μάτι ή μήπως τους κυριεύε ο δαίμονας.¹¹⁸ Όσοι από αυτούς εκφράζονταν σύμφωνα με τις παραδοσιακές απόψεις της ελληνικής ιατρικής, εστίαζαν τα άγχη τους στην ανισορροπία «χυμών» μέσα στο ίδιο τους το σώμα.¹¹⁹ Αντίθετα οι χριστιανοί αρνούσαν ότι η αρρώστια προέρχονταν από τους ίδιους και την απέδιδαν στους δαίμονες. Η καταπολέμηση αυτών των δαιμόνων έγινε βασικός στόχος τους.

Σε μια εποχή όπου αρκετοί πίστευαν ότι ασθενούσαν, ο Ασκληπιός υπήρξε ο κατάλληλος θεός γι' αυτήν και οπωσδήποτε όφειλε μέρος της αυξημένης δημοτικότητάς του στα συμπτώματα που εκδηλώθηκαν την περίοδο αυτή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τάσης των ανθρώπων κατά τη διάρκεια του 2^{ου} μ.Χ. αι. ήταν ο Αίλιος Αριστείδης. Ο Έλληνας αυτός ρήτορας έχει αφήσει μια πλήρη περιγραφή των ονείρων του, τα οποία κατέγραψε με τον τίτλο *Ιεροί Λόγοι*. Κύριο θέμα τους είναι οι εμφανίσεις του θεού Ασκληπιού. Περιλαμβάνουν όνειρα θρησκευτικού τρόπου και έκστασης. Ο Αριστείδης είχε, όπως πίστευε, την εμπειρία της προσωπικής παρουσίας του θεού και ήταν πεπεισμένος πως ο ίδιος είναι ο εκλεκτός του. Είχε συμπτώματα μάλλον μιας βαθιά ριζωμένης νευρώσης και, όπως πίστευε, η ζωή του ήταν ένα θείο δράμα

¹¹⁷ P. Brown, *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας, 150-170μ.Χ.*, σελ. 61.

¹¹⁸ E. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*, σελ. 210.

¹¹⁹ P. Brown, *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας, 150-170μ.Χ.*, σελ. 62.

που εκτυλίσσονταν βήμα – βήμα, χάρη στη στοργική φροντίδα του Ασκληπιού.¹²⁰

Όμως υπήρχε ήδη ο αντίπαλος θεός και αυτός δεν ήταν άλλος από τον Ιησού. Η νέα, ανερχόμενη θρησκεία, ο χριστιανισμός, είχε τον θεραπευτή της, καθώς για τον μέσο άνθρωπο ο Ιησούς ήταν θαυματουργός. Ακόμη και ορισμένοι παγανιστές τον σέβονταν ως μάγο. Ο Κέλσος δεν αμφέβαλλε για τις μαγικές ικανότητες του Ιησού, αλλά για τον σκοπό που τις χρησιμοποιούσε.¹²¹ Ο Ιησούς και ο Ασκληπιός κάλυπταν τις ίδιες ανάγκες της εποχής και η σύγκριση των δύο υπήρξε αναπόφευκτη. Χριστιανοί συγγραφείς, χρόνια ή και αιώνες αργότερα, θα συνεχίσουν να συγκρίνουν τους δύο αυτούς «θεραπευτές».

Ο Αρνόβιος αντιπαρέθετε τις θεραπευτικές ικανότητες του Ιησού με εκείνες του Ασκληπιού, πιστοποιώντας, κατά κάποιον τρόπο, το κοινό πεδίο δράσης των δύο αντίθετων θεών.¹²² Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς θεωρούσε ότι το επίγραμμα στην είσοδο του Ασκληπιείου στην Επίδαυρο μπορούσε άνετα να χρησιμεύει για την εμπέδωση της χριστιανικής πίστης.¹²³ Ο Ιουστίνος στην απολογία του σύγκρινε τον Ιησού με τον Ασκληπιό, τόσο ως προς τη θεϊκή τους καταγωγή, όσο και ως προς τις θεραπευτικές τους ικανότητες.¹²⁴

Παρατηρούμε λοιπόν ότι την εποχή αυτή, μια εποχή ρευστή, έχουμε μια αλληλοαποδοχή των θεραπευτικών και μαγικών ιδιοτήτων των θεών, του ενός θρησκευτικού ρεύματος από το άλλο. Οι εθνικοί αποδέχονται τις ιδιότητες του Ιησού και οι χριστιανοί του Ασκληπιού. Η σύγκρουση των δύο βασικών στρατοπέδων του παγανισμού και του χριστιανισμού γίνεται πάνω στο ίδιο πεδίο. Στο πεδίο της, με θεία παρέμβαση, θεραπείας, της μαγείας και της σωτηρίας της ψυχής. Οι υπερφυσικές ιδιότητες των θεών δεν αμφισβητούνται, αλλά εμφανίζονταν από τους αντιπάλους τους ως αποτέλεσμα μαγείας κι όχι ως θεία επέμβαση.

¹²⁰P. Brown, *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας, 150-170μ.Χ.*, σελ. 55

¹²¹ Ωριγένης, *Κατά Κέλσου*, 1,71.

¹²² Αρνόβιος, *Adversus Nationes*, 2,74 στο E. και L. Edelstein, *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies*, σελ. 62.

¹²³ Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Στρωματείς*, 5,1,13.

¹²⁴ Ιουστίνος, *Απολογία*, 21,1-2; 54,10.

Η αντίθεση αυτή φαίνεται κι από τον Αλέξανδρο που όριζε τους χριστιανούς ως έναν από τους αντιπάλους της νέας λατρείας του, από όπου έπρεπε να αποχωρήσουν πριν από την έναρξη των μυστηρίων. Τον 4^ο αι. μ.Χ. η αντίθεση θα κορυφωθεί και πολλά από τα ιερά του Ασκληπιού θα καταστραφούν από τους χριστιανούς ή θα αφομοιωθούν από την νέα, δυναμικά ανερχόμενη, θρησκεία.¹²⁵ Ο Θεμίστιος, στο έργο του *Λόγοι* σε σχόλια για την εποχή του ανέφερε ότι λόγω της επικράτησης του χριστιανισμού, η λατρεία του Ασκληπιού δεν μπορούσε να ασκηθεί παντού, οπότε έπρεπε να ταξιδέψει κανείς αναγκαστικά στην Τρίκκη ή στην Επίδαυρο, προκειμένου να ζητήσει τη συνδρομή του θεού.¹²⁶ Όταν ο χριστιανισμός εδραιώθηκε, η ρήξη με τη λατρεία του Ασκληπιού ήταν μετωπική. Ο Ευσέβιος περιέγραψε με μεγάλη ικανοποίηση την καταστροφή του ναού του Ασκληπιού στις Αιγές και μάλιστα υποστήριξε ότι δεν έμεινε ούτε ίχνος.¹²⁷

Όμως κατά τον 2^ο αι. μ.Χ., ο Ασκληπιός ήταν ακόμα αρκετά δημοφιλής και παρείχε τη βοήθειά του σε όποιον τη ζητούσε. Η βοήθεια αυτή αποκαλύπτονταν συνήθως στον ενδιαφερόμενο με ένα όνειρο, στο οποίο εμφανιζόταν είτε ο Θεός είτε το ιερό φίδι και του μιλούσαν ευθέως. Μπορούμε να πούμε ότι το κοινό του Ασκληπιού απολάμβανε έναν τύπο προσωπικής σχέσης με τον θεό του, η οποία, σε άλλα δόγματα, ήταν ιδιαίτερα σπάνια.¹²⁸

Όταν όμως αυτό ήταν δύσκολο, δηλαδή η άμεση πρόσβαση στο θεό, το ρόλο αυτό αναλάμβαναν άνθρωποι που είχαν ιδιαίτερη σχέση με το θείο. Στην Πέργαμο, στο ιερό του Ασκληπιού, οι επισκέπτες ζητούσαν από τον ιερέα να ονειρευτεί γι' αυτούς, όταν περνούσαν άσχημη νύχτα. Επίσης το ίδιο ζητούσαν από τον Απολλώνιο τον Τυανέα, αφού αναγνώριζαν σε αυτόν την στενή σχέση που είχε με το θεό.¹²⁹

¹²⁵ E. Deubner, *Kosmas und Damian: Texte und Einleitung*, Leipzig und Berlin, 1907, σελ. 68-79: «Η εκκλησία των Κοσμά και Δαμιανού του Πειραιά, χτίστηκε πάνω στο Ασκληπιείο που προϋπήρχε στο ίδιο σημείο»

¹²⁶ Θεμίστιος, *Λόγοι*, 27,333C.

¹²⁷ Ευσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου*, 3,56.

¹²⁸ R. Garland, *Introducing New Gods*, σελ. 134.

¹²⁹ Φιλόστρατος, *Τα ες του Τυανέα Απολλώνιον*, 1,12.

Ο Αλέξανδρος κοιμόταν πάνω στα γράμματα αυτών που ρωτούσαν τον θεό και στο όνειρό του έδινε τις απαντήσεις που άκουγε από Αυτόν.¹³⁰ Είχαν σαφώς αναγνωρίσει την ιδιαίτερη σχέση του με το θεό και του ζητούσαν και ονειρεύονταν γι' αυτούς τις απαντήσεις του. Όταν ο Αλέξανδρος εισήγαγε τη λατρεία του Ασκληπιού στο Αβώνειο Τείχος έφερνε στην επαρχιακή αυτή πόλη τις λατρευτικές συνήθειες του νέου κόσμου.

Κατά την διάρκεια των αυτοκρατορικών χρόνων, η εξουσία των πόλεων είχε μειωθεί και οι αποφάσεις καθορίζονταν από ένα μακρινό και απόμακρο κέντρο. Μια επιγραφή από πόλη της Αφρικής απέδιδε συνοπτικά το κλίμα της εποχής: «περισσότερη εξουσία στη γενέτειρα».¹³¹ Η επιγραφή δήλωνε ότι μάλλον η εξουσία δεν υπήρχε στη γενέτειρα και αυτό ήταν μόνο προτροπή ή διάθεση. Τα νομίσματα εξέφραζαν αυτή την διάθεση. Οι παραστάσεις σε αυτά δήλωναν σημαντικά γεγονότα ή θεούς της περιοχής και υπήρξαν αντιπροσωπευτικά των γεγονότων κάθε περιόδου. Ήταν όπως ονομάζονταν το *λαλούν σύμβολο της πόλης*. Το Αβώνειο Τείχος έκοψε νομίσματα με τον Ασκληπιό και τον Γλύκωνα και ήταν ενδεικτικό της απήχησης που είχε η λειτουργία του ναού του Ασκληπιού στην πόλη αυτή. Όταν η πόλη άλλαξε όνομα, και ονομάστηκε Ιωνόπολις, τα καινούργια νομίσματα έφεραν το νέο αυτό όνομα, οι παραστάσεις όμως παρέμεναν ίδιες. Η αλλαγή αυτή, που έγινε κατόπιν παρεμβάσεων του Αλέξανδρου¹³² δήλωνε πιθανά την προσπάθεια της πόλης να βρεθεί σε αντιστοιχία με το όλο κλίμα που επικρατούσε στο ρωμαϊκό κόσμο και να ενταχθεί στο νέο κόσμο που δημιουργούνταν. Οι ελληνικές πόλεις στα παράλια της Μ. Ασίας υπερηφανεύονταν για τη διατήρηση των τοπικών χαρακτηριστικών. Όμως οι κάτοικοι της ενδοχώρας, στη Φρυγία, στη Βιθυνία, στην Καππαδοκία, στην Παλαιστίνη, είχαν εισέλθει σε ένα νέο κόσμο.¹³³ Η υιοθέτηση της λατρείας του Ασκληπιού από τους κατοίκους της ενδοχώρας έφερνε σ' αυτούς τη λύση, στα

¹³⁰ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 49.

¹³¹ P. Brown, *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας, 150-170 μ. Χ.*, σελ. 66.

¹³² Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 58.

¹³³ P. Brown, *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας, 150-170μ.Χ.*, σελ. 68.

ατομικά προβλήματα και ανησυχίες, που είχε υιοθετηθεί από μεγάλο μέρος της ρωμαϊκής επικράτειας.

Ο Ασκληπιός υπήρξε κυρίως θεός της ίασης, όμως αυτό δεν τον εμπόδισε από την πρόβλεψη του μέλλοντος. Ο θεός της θεραπείας από καιρό είχε επεκτείνει τη δύναμή του προκειμένου να προβλέψει το μέλλον και έδινε θρησκευτικές συμβουλές με τον τρόπο των Δελφών. Ο Λουκιανός στο *Θεών Διάλογοι* ανέφερε ότι όπως ο Απόλλωνας ήταν ειδικός στο να μαντεύει, ο Ασκληπιός είχε ειδικότητα στην ίαση.¹³⁴ Όμως ο Κέλσος ισχυριζόταν ότι ο Θεός προέβλεπε το μέλλον παράλληλα με θεραπείες και ευεργεσίες.¹³⁵ Ακόμη ο Αλέξανδρος έγινε προφήτης μιας μετενσάρκωσης του Ασκληπιού και ίδρυσε μαντείο το οποίο, εκτός από τις προβλέψεις, την εύρεση δούλων, την ανακάλυψη κλεπτών και το ξέθαμα θαμμένων θησαυρών, θεράπευε αρρώστους και μάλιστα μερικές φορές «ανάσταينه πεθαμένους».¹³⁶

Η αποδοχή, όπως την αντιλαμβανόμαστε από τον Λουκιανό, υπήρξε ομαλή και δεν προκύπτει από πουθενά ότι υπήρξαν αντιρρήσεις γι' αυτές τις δραστηριότητες. Μάλλον θα ήταν κάτι το φυσιολογικό, εκτός από την ίαση, ο θεός να ασχολείται παράλληλα και με την πρόβλεψη του μέλλοντος. Εξάλλου η στενή σχέση που υπήρχε με τον «πατέρα» του, τον Απόλλωνα, διευκόλυε αυτή την επέκταση της δραστηριότητας.

¹³⁴ Λουκιανός, *Θεών Διάλογοι*, 26,2.

¹³⁵ Ωριγένης, *Κατά Κέλσου*, 3,24,35, 3,3.

¹³⁶ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 24.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο ΧΡΥΣΟΣ ΜΗΡΟΣ

*«Πολλάκις δε εν τη δαδουχία και τοις μυστικοίς
σκιρτήμασιν γυμνωθείς ο μηρός αυτού
εξεπίτηδες χρυσούς διεφάνη»¹³⁷*

Με αυτό τον τρόπο ο Λουκιανός περιέγραψε την προσπάθεια που έκανε ο Αλέξανδρος να ταυτιστεί με τον Πυθαγόρα. Ο χρυσός μηρός ήταν χαρακτηριστικό του Πυθαγόρα γιατί σύμφωνα με τον Απολλώνιο, που παρέθεσε αποσπάσματα από το έργο του Αριστοτέλη «Περί Πυθαγορείων», κάποια μέρα στο θέατρο σηκώθηκε ο Πυθαγόρας και έδειξε στους παρακαθήμενους το μηρό του που ήταν χρυσός. Ο στόχος της προσπάθειας ήταν εμφανής. Άλλες αναφορές από το Λουκιανό μας δείχνουν ότι ο Αλέξανδρος όχι μόνο ανήκε στους νεοπυθαγόρειους κύκλους της εποχής του, αλλά ένοιωθε αρκετά δυνατός ώστε να τολμά την ταύτιση με τον ίδιο τον Πυθαγόρα.

Φαίνεται ότι υπήρξε μαθητής ενός βοηθού του «τω πάνυ συγγενομένων»¹³⁸ Απολλώνιου Τυανέα, που ήταν οπαδός της νεοπυθαγόρειας φιλοσοφίας και ο οποίος έγραψε μάλιστα και ένα βίο του Πυθαγόρα. Ο Απολλώνιος έπρεπε να ήταν αρκετά γνωστός, τουλάχιστον στους κύκλους του Λουκιανού, γιατί χρειάστηκε μόνο η αναφορά του ονόματός του για να δώσει στους αναγνώστες του να καταλάβουν «από ποια σχολή προερχόταν ο άνθρωπος που περιέγραφε»,¹³⁹ δηλαδή ο Αλέξανδρος. Αυτή η μικρή αναφορά του Λουκιανού έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί μας βοηθάει να αντιληφθούμε την απήγηση που είχε στην κοινωνία του 2^{ου} μ.Χ. αι. η φιλοσοφική τάση των νεοπυθαγορίων, αφού ένα μικρό σχόλιο ήταν αρκετό για να προσδιοριστεί ο ιδεολογικός χώρος από όπου είχε προέλθει ο Αλέξανδρος.

¹³⁷ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 40.

¹³⁸ *ό.π.* 5.

¹³⁹ *ό.π.* 5.

Ο Αλέξανδρος εκτός από τον χρυσό μηρό που άφηνε πολλές φορές να φαίνεται, υποστήριζε, σε επιστολή που έστειλε στο γαμπρό του Ρουτιλιανό, ότι ήταν όμοιος με τον Πυθαγόρα.¹⁴⁰

Η ταύτιση που επιχειρήθηκε φαίνεται να ήταν μάλλον επιτυχημένη, στους οπαδούς του τουλάχιστον. Προέκυψε συζήτηση εάν η ψυχή του Πυθαγόρα ή άλλη παρόμοια υπήρχε στον Αλέξανδρο.¹⁴¹ Ο Αλέξανδρος, μέσω του Γλύκωνα, απάντησε με ένα χρησμό ότι η ψυχή του Πυθαγόρα πότε λιγότευε και πότε μεγάλωνε και ότι ήταν σταλμένη από τον Δία για να βοηθάει τους καλούς ανθρώπους. Θα ξαναγύριζε όμως στο Δία. Ο χρησμός υπαινισσόταν ότι ο Δίας είχε στείλει την ψυχή του Πυθαγόρα στον Αλέξανδρο για την βοήθεια των καλών ανθρώπων, αλλά θα ξαναγύριζε πίσω «βληθείσα κεραυνώ», ίσως μετά το θάνατό του. Ο σκοπός της ταύτισης, ή καλύτερα της μετενσάρκωσης, του Πυθαγόρα στον Αλέξανδρο μάλλον επιτεύχθηκε για μερικούς από τους οπαδούς του.

Ο Πυθαγόρας θεωρήθηκε επίσης ο ιδανικός δάσκαλος για το γιο του Ρουτιλιανού, όταν ο τελευταίος ρώτησε με χρησμό ποιος ήταν ο καλύτερος δάσκαλος για τον γιο του.¹⁴² Προφανώς ο χρησμός εννοούσε ότι ο γιος του Ρουτιλιανού έπρεπε να μελετήσει την πυθαγόρεια φιλοσοφία μαζί με τον Όμηρο. Αυτοί οι δύο υποδείχθηκαν ως οι πιο κατάλληλοι δάσκαλοι για έναν γόνο αριστοκρατικής οικογένειας. Ο Ρουτιλιανός ήταν ανθύπατος της επαρχίας της Ασίας και τόσο πολύ είχε εντυπωσιαστεί από τον Αλέξανδρο ώστε έγινε και γαμπρός του.¹⁴³

Ο Λουκιανός δεν είχε αρνητική άποψη για τον ίδιο τον Πυθαγόρα και την φιλοσοφία του, αλλά για τους νέους οπαδούς του που, αιώνες μετά το θάνατό του, ανακάλυπταν πάλι την διδασκαλία του και έλκονταν απ' αυτήν. Ο ίδιος χαρακτήριζε τον Πυθαγόρα σοφό και τον σεβόταν. Όμως για τους σύγχρονους οπαδούς του, όπως ήταν ο Απολλώνιος ο Τυανέας ή και ο Αλέξανδρος, δεν έτρεφε καμία εκτίμηση. Όλα τα στοιχεία συνηγορούν ότι ο

¹⁴⁰ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 4.

¹⁴¹ *ό.π.* 40.

¹⁴² *ό.π.* 33.

¹⁴³ *ό.π.* 35.

Αλέξανδρος ήταν οπαδός της νεοπυθαγόρειας φιλοσοφίας και εμφανιζόταν ως μετενσάρκωση του ιδρυτή της. Η προτίμηση αυτή είχε ενδιαφέρον και μπορούμε να κάνουμε κάποιους εύλογους συλλογισμούς γι' αυτήν. Όπως ήταν λογικό θα ήθελε να απευθυνόταν και να γινόταν αποδεκτός από όλο το κοινωνικό φάσμα. Για να γίνει λοιπόν πιστευτός στα ανώτερα και στα πιο μορφωμένα στρώματα της κοινωνίας θα έπρεπε η όλη του παρουσία και παρέμβαση να είχε μια φιλοσοφική χροιά ή ένα, τουλάχιστον, φιλοσοφικό επίχρισμα. Ταυτόχρονα όμως αυτή η φιλοσοφική χροιά θα έπρεπε να ήταν ελκυστική και στις ευρύτερες μάζες και στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Η λογική αυτή πρόθεση επιτεύχθηκε από τον Αλέξανδρο, όπως προκύπτει από το κείμενο του Λουκιανού. Όσον αφορά τους πρώτους ανέφερε ότι η ερώτηση για την ψυχή του Πυθαγόρα έγινε από δύο «μωρόσοφους».¹⁴⁴ Ο όρος για τους δύο ερωτώντες ήταν απαξιωτικός, προσδιόριζε όμως τη θέση τους, πράγμα που σήμαινε ότι δύο σοφοί, έστω και μωρόσοφοι, ενδιαφέρονταν για το εάν η ψυχή του Πυθαγόρα πήγε στον Αλέξανδρο και είχαν πειστεί από αυτόν. Όσον αφορά την ευρύτερη αυτή αποδοχή φαίνεται, τόσο από το σύνολο των χρησμών, όσο και από το γεγονός ότι η καθιέρωση τελετουργιών και μυστηρίων προϋπέθετε την ύπαρξη οπαδών, που δεν έλειπαν.¹⁴⁵

Η προτίμηση του Αλέξανδρου στο φιλοσοφικό ρεύμα του νεοπυθαγορισμού υπήρξε εμφανής. Το απόκρυφο της πυθαγορικής διδασκαλίας, η σύνδεση αυτής με τον ορφισμό και τα μυστήρια, ο μύθος για τον θεϊκό Πυθαγόρα, ο αποκρυφισμός του, ήταν στοιχεία τα οποία τράβηξαν τον Αλέξανδρο.

Ο Πυθαγόρας είχε πεθάνει πριν από σχεδόν επτά αιώνες και εκείνο που επανήλθε ως πυθαγορισμός δεν ήταν ακριβώς η ίδια φιλοσοφία. Δεν είναι καν σίγουρο πως ο ιδρυτής έγραψε κάτι. Εκείνο που ήταν γνωστό στους νεοπυθαγοριστές ήταν κάποια γραπτά μαθητών του, καθώς και ο μύθος ο οποίος είχε δημιουργηθεί γύρω από αυτόν το σοφό και θείο άνδρα. Η εποχή αυτή της επανάκαμψης του, ήταν διαφορετική από αυτή που έζησε ο ίδιος. Οι

¹⁴⁴ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 40.

¹⁴⁵ *ό.π.* 39.

νέες συνθήκες δημιούργησαν νέο τρόπο πρόσληψης της πυθαγόρειας θεωρίας. Η πιθανή έλλειψη γραπτών του, το μεγάλο χρονικό διάστημα από τον θάνατό του, η σοφία, ο ασκητισμός του, αλλά και οι τελετουργίες του, επέτρεπαν στους νέους οπαδούς του να ισχυρίζονται πως μέσα από τη μίμηση του τρόπου ζωής του μπορούσε ο άνθρωπος να ανυψωθεί και να γίνει θεός ή σχεδόν θεός. Πολλά από τα ορθολογικά στοιχεία του αρχικού πυθαγορισμού, όπως η αριθμητική και η αρμονία, υποχώρησαν αυτή την εποχή. Η αντίληψη που υπήρχε για τους πυθαγόρειους κατά την κλασική εποχή διέφερε από αυτή για τους νεοπυθαγόρειους κατά την ύστερη αρχαιότητα.

Για τον αρχικό πυθαγορισμό ο Αριστοτέλης έλεγε ότι «αυτοί που καλούνται πυθαγόρειοι, ασχολήθηκαν πρώτοι με τα μαθηματικά και ανέπτυξαν αυτή τη σπουδή, και αφού ανατράφηκαν μέσα σ' αυτά, θεώρησαν ότι οι αρχές τους είναι αρχές των πάντων».¹⁴⁶ Όμως ακόμη και σε αυτή την φάση, τα ορθολογικά στοιχεία ήταν στενά συνδεδεμένα με τα ανορθολογικά. Τις αριθμητικές και μαθηματικές αρχές που ανακάλυπταν τις ανήγαγαν σε θεϊκές. Η πυθαγόρεια σκέψη δομήθηκε μέσα από ένα κράμα θρησκευτικής πίστης και φιλοσοφίας. Το πνεύμα του ορφισμού διαπερνούσε την πυθαγόρεια φιλοσοφία. Το βασικότερο δόγμα του Πυθαγόρα ήταν η πίστη στην αθανασία της ψυχής, η οποία αναπτύσσεται διαρκώς και αλλάζει σώματα προκειμένου να λυτρωθεί τελικά από τη θνητή ζωή, και καθαρή να λάβει τη θέση της μεταξύ των αθάνατων όντων. Δηλαδή διδασκόταν η θεωρία της μετενσάρκωσης της ψυχής, η οποία μέσα από ένα κύκλο γεννήσεων απελευθερωνόταν από το θνητό σώμα.¹⁴⁷ Η πίστη σ' αυτή οδηγούσε σε αποχή από το κρέας και στη χορτοφαγία. Τόσο ο Πυθαγόρας, όσο και μαθητές του, όπως ο Εμπεδοκλής, εμφανίζονταν και ως θεραπευτές, κάτι το οποίο είχε ιδιαίτερη σημασία για την εποχή που εξετάζουμε.

Αυτή την εποχή εκείνο που παρέμενε συνεχώς διογκούμενο ήταν το ανορθολογικό και μυστικιστικό μέρος της πυθαγόρειας διδασκαλίας. Κυρίαρχο πλέον στοιχείο είχε καταστεί ο ασκητικός τρόπος ζωής, οι τελετουργίες και η

¹⁴⁶ Αριστοτέλης, *Μετά τα Φυσικά* 985b.

¹⁴⁷ T. Taylor, *Η θεωρητική αριθμητική των Πυθαγορείων*, μτφ. Μ.Οικονομοπούλου, Αθήνα, 1995, σελ. 19.

εσωτερική αναζήτηση.¹⁴⁸ Σύμφωνα με την βιογραφία του Πυθαγόρα, που έγραψε ο Ιάμβλιχος, στόχος του βίου των πυθαγοριστών ήταν η «οικειώσις» με το θείο, η απόκτηση μιας διάνοιας που έχει θεϊκή έμπνευση, μιας καθαρής ψυχής που είναι ικανή να μαντεύει.¹⁴⁹ Ο Πυθαγόρας κατείχε την τέλεια γνώση των ανθρώπινων πραγμάτων, δίδασκε τους ανθρώπους πώς να ζουν και είχε για μαθητές του τους μεγαλύτερους νομοθέτες.¹⁵⁰ Η υπεράνθρωπη γνώση του και η εξοικειώσή του με το θείο τον είχε αναγάγει σε ένα ανώτερο επίπεδο, πολύ κοντά στους θεούς. Μπορούσε να προλέγει το μέλλον, να απομακρύνει λοιμούς και φυσικές καταστροφές, να γαληνεύει τη θάλασσα, να εξαφανίζεται ή να είναι παρόν σε δύο διαφορετικά μέρη ταυτόχρονα.¹⁵¹ Όλα αυτά είναι χαρακτηριστικά της πρόσληψης του Πυθαγόρα και της φιλοσοφίας του πολλούς αιώνες μετά το θάνατό του και ενδεικτικά για την εποχή αυτή.

Ο Πυθαγόρας, κατά την ύστερη αρχαιότητα, ήταν ένας θεϊός άνδρας που τον έβλεπαν υπό το πρίσμα των ηρωικών αρετών του και όχι κάποιας φιλοσοφικής παράδοσης.¹⁵² Ο βίος που ακολουθούσε ο ίδιος και οι μαθητές του ήταν ένας συνδυασμός ασκητικής ζωής και προσπάθειας για ηθική βελτίωση, μιας συνεχούς μέριμνας για το θείο μέσα από την τέλεση σπονδών και άλλων προσφορών στους θεούς.¹⁵³ Οι τελετές απέκτησαν μεγάλη σημασία σε αρκετά δόγματα επαναπροσδιορίζοντας και επανεξετάζοντας τις αρχικές θέσεις τους. Εκτός του νεοπυθαγορισμού και ο νεοπλατωνισμός έδινε μεγάλη έμφαση στις τελετουργίες. Ο Ερμείας, ένας νεοπλατωνιστής φιλόσοφος από την Αλεξάνδρεια, που έγραψε σχόλια για το *Φαίδρο* του Πλάτωνα, σημείωνε ενδεικτικά για τη λέξη τελετή ότι «ονομάστηκε έτσι διότι καθιστούσε την ψυχή τέλεια» και συνέχιζε λίγο παρακάτω «αλλά είναι αναγκαίο να γνωρίζουμε ότι τελετή και μύσις και εποπτεία διαφέρουν μεταξύ τους. Η τελετή επομένως είναι ανάλογη προς αυτό που είναι προπαρασκευαστικό για τους εξαγνισμούς. Αλλά η μύσις, που ονομάζεται έτσι από το κλείσιμο των ματιών, είναι

¹⁴⁸ P. Kingsley, *Αρχαία Φιλοσοφία μυστήρια και μαγεία: ο Εμπεδοκλής και η Πυθαγόρεια παράδοση*, μτφ. Φ. Τερζάκης, Θεσσαλονίκη, 2001, σελ. 324.

¹⁴⁹ Ιάμβλιχος, *Περί του Πυθαγορείου βίου*, 105-109.

¹⁵⁰ *ό.π.* 163-73.

¹⁵¹ R. Mc Mullen, *Enemies of the Roman Order*, London and New York, 1992, σελ. 97.

¹⁵² M. Dzielska, *Απολλώνιος ο Τυανεύς. Στο μύθο και στην ιστορία*, Αθήνα 2000, σελ. 144.

¹⁵³ Ιάμβλιχος, *Περί του Πυθαγορείου βίου* 95-100.

περισσότερο θεϊκή».¹⁵⁴ Η αγωνία για την ηθική τελείωση της ψυχής μέσα από τελετές και μυήσεις ήταν φανερή.

Την εποχή αυτή που η ψυχή είχε καταστεί κεντρικό ζήτημα για τον άνθρωπο, οι θεωρίες που υπόσχονταν την τελείωση ή την σωτηρία της είχαν μεγάλη απήχηση σε όλα τα κοινωνικά στρώματα.

Ο Απολλώνιος ο Τυανέας υπήρξε νεοπυθαγόρειος ενταγμένος με το πνεύμα της εποχής, που πίστευε ότι ανάγκη θεραπείας δεν είχε μόνο το σώμα, αλλά και η ψυχή.¹⁵⁵ Ο Απολλώνιος υπήρξε έμμεσα δάσκαλος του Αλέξανδρου και φαίνεται ότι ο τελευταίος επηρεάστηκε και μιμήθηκε το προτύπο του.

Έζησε κατά τον 1^ο αι. μ.Χ., υπήρξε ιερέας του Ασκληπιού στις Αιγές της Μικράς Ασίας, ήταν οπαδός της φιλοσοφίας του Πυθαγόρα, μάγος, θεραπευτής, φιλόσοφος, με μεγάλη απήχηση στις λαϊκές μάζες, κυρίως των Ελλήνων της Ανατολής. Μεγαλύτερη φήμη απέκτησε δύο αιώνες αργότερα, όταν παγανιστές διανοούμενοι τον προέβαλλαν ως αντίπαλο δέος στον Ιησού και τον συνέκριναν μαζί του.¹⁵⁶ Οι περισσότερες πληροφορίες γι' αυτόν προέρχονταν από τον βιογράφο του, τον Φιλόστρατο τον Λήμνιο, που όμως έγραψε γι' αυτόν τον 3^ο αι. μ.Χ. Ο μύθος για τον Απολλώνιο διαμορφώθηκε από τις αρχές του 2^{ου} αι. μέχρι τις αρχές του 3^{ου} αι. μ.Χ. και ήταν ενδεικτικός για το πνευματικό κλίμα της εποχής.¹⁵⁷ Ο Φιλόστρατος προσπάθησε να δώσει στους αναγνώστες του τις περιγραφές των θαυμαστών επιτευγμάτων του Απολλώνιου και ταυτόχρονα να τους πείσει ότι στην πραγματικότητά δεν ήταν

¹⁵⁴ Ερμείας, *Εις Πλάτωνος Φαίδρον Σχόλια*, 3,12,10-15.

¹⁵⁵ Φιλόστρατος, *Απολλωνίου του Τυανέως Επιστολαί*, 9,23.

¹⁵⁶ M. Dzielska, *Απολλώνιος ο Τυανεύς. Στο μύθο και στην ιστορία*, σελ. 155-185.

¹⁵⁷ R. Mc Mullen, *Enemies of the Roman Order*, London and New York, σελ. 112-115.

μάγος, αλλά «θείος ανήρ». Έτσι, δεν απέδιδε τα κατορθώματά του στη μαγεία, όπως έκανε ο Δίων ο Κάσσιος, αλλά στη σοφία του.

Η σοφία του, όπως λεγόταν, ήταν αποτέλεσμα επισκέψεων στους Βραχμάνες, οι οποίοι ήταν κάτοχοι μυστικών γνώσεων, από τις διδασκαλίες των οποίων επωφελήθηκε ο Απολλώνιος. Οι γνώσεις αυτές, μαζί με τον Πυθαγόρειο ασκητισμό, έκαναν τον Απολλώνιο ικανό «να μαντεύει γεγονότα»,¹⁵⁸ «να προβλέπει» το μέλλον,¹⁵⁹ ενώ του πρόσφεραν το δώρο της ιατρικής και της θεραπείας.¹⁶⁰ Ο Φιλόστρατος απέδιδε τις υπερφυσικές ικανότητες του Απολλώνιου στην ειδική εσωτερική δύναμη, την οποία αποκαλεί δαιμόνια κίνησιν,¹⁶¹ ποτέ όμως στη μαγεία. Επίσης τον παρουσίαζε να έχει επισκεφθεί δεκάδες πόλεις της αυτοκρατορίας. Ακόμη και αν αυτό δεν είναι απόλυτα αληθές,¹⁶² καθώς ο Φιλόστρατος υπερέβαλε για τον ήρωά του, το βέβαιο είναι ότι στο ανατολικό μέρος της αυτοκρατορίας ήταν αρκετά γνωστός. Λατρεύτηκε σε πόλεις όπως, τα Τύανα, που ήταν και η πατρίδα του, οι Αιγές ή η Αντιόχεια, η Έφεσος, η Σμύρνη. Τα περίφημα περιάπτα έσωζαν τους κατοίκους των πόλεων αυτών από καταστροφές. Πολλά από αυτά δημιουργήθηκαν πολύ αργότερα από το θάνατό του, όμως ο Απολλώνιος είχε εκείνα τα χαρακτηριστικά που του επέτρεπαν να ξαναχρησιμοποιηθούν για την σωτηρία των πόλεων από λοιμούς, έντομα και αρρώστιες.

Εκτός από το έργο του Φιλόστρατου, σώζονται και επιστολές που αποδίδονται στον Απολλώνιο και πιθανά προέρχονται από μια παλαιά παράδοση. Σε μερικές από αυτές ισχυρίζεται, ότι ο πυθαγορισμός ήταν εκείνος που του έδωσε την ικανότητα για την θεραπεία των ανθρώπων και για την ανακούφιση αυτών από τις δυστυχίες.¹⁶³ Πολλές από τις επιστολές ασχολούνται και με ζητήματα ηθικής. Σε αυτές έδινε συμβουλές για την συμπεριφορά των ανθρώπων σύμφωνα με τις απαιτήσεις της αρετής.¹⁶⁴ Το σώμα, αλλά και η ψυχή, είχαν ανάγκη θεραπείας και καθήκον του φιλοσόφου

¹⁵⁸ Φιλόστρατος, *Τα ες του Τυανέα Απολλώνιον*, 3,12.

¹⁵⁹ *ό.π.* 3,44.

¹⁶⁰ *ό.π.* 3,44.

¹⁶¹ *ό.π.* 5,12.

¹⁶² M. Dzielska, *Απολλώνιος ο Τυανεύς. Στο μύθο και στην ιστορία*, σελ. 86.

¹⁶³ Φιλόστρατος, *Απολλωνίου του Τυανέως Επιστολαί*, 8, 23.

¹⁶⁴ *ό.π.* 35,42,44.

ήταν η αποκάλυψη της αλήθειας τόσο με τα λόγια όσο και με τις πράξεις.¹⁶⁵ Ο Απολλώνιος εκτός από μάγος, θεραπευτής, υπήρξε και φιλόσοφος ανήκοντας στο ρεύμα της πυθαγόρειας φιλοσοφίας. Είχε γράψει και αυτός όπως και άλλοι ένα βίο του Πυθαγόρα.¹⁶⁶ Η εξύμνηση του Κροτωνιάτη φιλοσόφου και η συγγραφή βιογραφιών ήταν πολύ δημοφιλής μεταξύ των νεοπυθαγορείων. Ο Νικόμαχος από τη Γέρασα, ίδιας σχεδόν ηλικίας με τον Απολλώνιο, έγραψε ένα *Βίο Πυθαγόρου*. Ένας άλλος Πυθαγόρειος και σύγχρονος του Απολλωνίου, ο Μοδεράτος από τα Γάδαρα, ήταν, όπως και ο Τυανεύς, ζωντανή ενσάρκωση του Πυθαγόρα. Ο Νουμέριος από την Απάμεια, νεοπυθαγόρειος του δεύτερου μισού του 2^{ου} αι., ακολουθούσε τον Πυθαγόρα στον θαυμασμό του για τη σοφία της Ανατολής, όπου βρήκε τις ρίζες της ελληνικής σοφίας.¹⁶⁷ Έτσι, όλοι οι γνωστοί νεοπυθαγόρειοι των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων, είτε έγραψαν για τον Πυθαγόρα, είτε τον μιμήθηκαν.

Ο Απολλώνιος ωφελήθηκε από την Πυθαγόρεια φιλοσοφία και φαίνεται ότι η ωφέλεια αυτή προήλθε από μια σύζευξη της φιλοσοφίας της θρησκείας και της θαυματουργίας. Σε μια επιστολή που αποδίδεται στον Απολλώνιο, αυτός εξηγούσε τα οφέλη που αποκόμιζε κανείς από την ενασχόληση με την Πυθαγόρεια φιλοσοφία.¹⁶⁸ Τα οφέλη αυτά ήταν ένα σύμπλεγμα από φιλοσοφικά, θρησκευτικά και θαυματουργικά προτερήματα. Η αριθμητική, η αστρονομία, η ιατρική, η νομοθετική, η μουσική, η μαντική, η πραγματική γνώση των θεών και των δαιμόνων, η αυτάρκεια, η λιτότητα, η μεγαλοψυχία, η αθανασία και γενικότερα κάθε αρετή και σοφία, ήταν μερικά μόνο από τα οφέλη. Ο Απολλώνιος δεν ήταν ο μόνος που συνδύαζε τη φιλοσοφία με τα θαύματα και τις θεραπείες. Ο Απουλήιος, που ήταν οπαδός του Απολλωνίου, παραδεχόταν δημοσίως ότι συνδύαζε, όπως ο Πλάτωνας και ο Πυθαγόρας, τη μαντεία με τη φιλοσοφία.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Φιλόστρατος, *Απολλωνίου του Τυανέως Επιστολαί* 9,23.

¹⁶⁶ Φιλόστρατος, *Τα ες του Τυανέα Απολλώνιον*, 1,7 και 8,19-20 και M. Dzielska, *Απολλώνιος ο Τυανεύς. Στο μύθο και στην ιστορία*, σελ. 132-136.

¹⁶⁷ J. Dillon, *The middle Platonist*, London, 1977, σελ. 353.

¹⁶⁸ Φιλόστρατος, *Απολλωνίου του Τυανέως Επιστολαί*, 52.

¹⁶⁹ Ιουστίνος, *Απολογία*, 27.

Ο Απολλώνιος ακολούθησε ασκητικό τρόπο ζωής σύμφωνα με τους κανόνες της Πυθαγόρειας φιλοσοφίας. Περιπλανιόταν χωρίς σταθερή οικία και οικογένεια, απέφευγε το λουτρό και χρησιμοποιούσε μόνο κρύο νερό για να πλυθεί, τρεφόταν μόνο με λαχανικά γιατί θεωρούσε το κρέας ακάθαρτη τροφή. Όλα αυτά τον έκαναν να ανυψωθεί πάνω από την ανθρώπινη υπόσταση και θεωρήθηκε υπεράνθρωπη ύπαρξη. Ο Ευνάπιος από τις Σάρδεις υποστήριζε ότι ο Φιλόστρατος έπρεπε να είχε τιλοφορήσει το έργο του για τον Τυανέα *Επιδημία εις ανθρώπους Θεού*, δηλαδή «επίσκεψη του Θεού στους ανθρώπους». Ακόμη πρόσθετε ότι ο Τυανέας είχε ανθρώπινο σώμα και μορφή ώστε να μπορούν να τον βλέπουν, ενώ στην πραγματικότητα ήταν θεός, ή καλύτερα, ένα ενδιάμεσο πλάσμα: μισός θεός και μισός άνθρωπος.¹⁷⁰

Ο Απολλώνιος, μέσω της φιλοσοφίας και της μαγείας, θεωρήθηκε ο ιδανικός για την βοήθεια των ανθρώπων και για τη μεσολάβηση προς ένα απρόσωπο κι απόμακρο θεό. Οι κάτοικοι της Εφέσου επικαλέστηκαν τη βοήθειά του κατά τη διάρκεια της επιδημίας και του ζήτησαν να ενεργήσει σαν θεραπευτής της κακοτυχίας τους.¹⁷¹ Οι κάτοικοι της Αντιόχειας του ζήτησαν περίπαια, που ήταν αναγκαία για την προστασία της πόλης τους από τους ανέμους, τους σκορπιούς και τα κουνούπια.

Ο Απολλώνιος,, εκτός από θεραπευτής, υπήρξε και δάσκαλος της ηθικής. Στις Αιγές υπήρξε ιερέας του Ασκληπιού και όχι μόνο θεράπευε τους ασθενείς, αλλά τους επέκρινε για τα λάθη, ή ακόμα, τα ηθικά τους παραπτώματα.¹⁷² Πολλές από τις επιστολές του έχουν ηθικοδιδασκτικό περιεχόμενο και ασχολούνται με πρακτικά ζητήματα ηθικής. Σ' αυτές ο Απολλώνιος εμφανίζεται ως ένας σοφός που έδινε οδηγίες στους ανθρώπους για το ποια έπρεπε να είναι η συμπεριφορά τους σύμφωνα με τις απαιτήσεις της αρετής.¹⁷³ Η βοήθεια αυτή προσφέρονταν από έναν ηθικολόγο φιλόσοφο για την ανατροπή των κακών τάσεων της ψυχής, δηλαδή μια θεραπεία

¹⁷⁰ Ευνάπιος, *Βίοι φιλοσόφων και σοφιστών*, 2, 4-5.

¹⁷¹ Φιλόστρατος, *Τα ες του Τυανέα Απολλώνιον*, 15, 10.

¹⁷² *ό.π.* 1,12.

¹⁷³ Φιλόστρατος, *Απολλωνίου του Τυανέως Επιστολαί*, 1, 6, 35, 42, 44.

παρόμοια με εκείνη που χρησιμοποιούσαν οι γιατροί με τα φάρμακά τους για να θεραπεύσουν το σώμα.¹⁷⁴

Ο Απολλώνιος λοιπόν, ήταν γνήσιο τέκνο της εποχής του, μιας εποχής φόβου για την ατομική ύπαρξη και για τη σωτηρία. Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της εποχής, όπως έχουμε προαναφέρει, άρχισαν να κυριαρχούν έναν αιώνα πριν και συνεχίστηκαν για αρκετό καιρό ακόμη. Μέσα σ' αυτό το κλίμα πολλοί άνδρες εμφανίζονταν ως μάγοι, θεραπευτές και προφήτες. Ο Αλέξανδρος υπήρξε ένας από αυτούς και ο Απολλώνιος ήταν αναμφίβολα το πρότυπο που τον ενέπνευσε κι έτσι τον μιμήθηκε σε πάρα πολλά. Παρουσιάζοταν ως μετενσάρκωση του Πυθαγόρα,¹⁷⁵ κάτι το οποίο, όπως είδαμε, ήταν συνηθισμένο στους νεοπυθαγορικούς κύκλους. Αρκετοί νεοπυθαγόρειοι, είτε έγραψαν τη βιογραφία του Πυθαγόρα, είτε παρουσιάζονταν ως μετενσάρκωση του. Εξάλλου η πίστη τους στην μετενσάρκωση ευνοούσε τέτοιες ταυτίσεις. Όπως και ο Απολλώνιος, έτσι και ο Αλέξανδρος υπήρξε κι αυτός ιερέας και προφήτης του Ασκληπιού με μόνιμο τόπο θεραπείας το Αβώνειο Τείχος της Μ. Ασίας. Ο πρώτος περιέγραφε τον εαυτό του ως πυθαγόρειο και οπαδό του Ασκληπιού, που έθετε τέλος στα βάσανα των ανθρώπων και τους ανακούφιζε από τους πόνους.¹⁷⁶ Στις Αιγές της Μ. Ασίας, στο ιερό του Ασκληπιού, ο Απολλώνιος χρησιμοποιούσε σαν θεραπευτικές φυσικές μεθόδους, όπως η διαίτα, ο καθαρισμός στομάχου, ενύπνια και προσευχές.¹⁷⁷ Ο έμμεσος μαθητής του θεράπευε κι αυτός με δίαιτες και ήξερε «πολλά και χρήσιμα φάρμακα»¹⁷⁸ και ανακούφιζε τους ανθρώπους με τις «κυτμίδες»,¹⁷⁹ φάρμακο στο οποίο είχε ιδιαίτερη προτίμηση, φτιαγμένο από λίπος αρκούδας.

Η βοήθεια δίνονταν και σε μεγάλες καταστροφές, όπως ήταν οι λοιμοί και οι επιδημίες. Ο Απολλώνιος βοήθησε τους κατοίκους της Εφέσου στη

¹⁷⁴ M. Dzielska, *Απολλώνιος ο Τυανεύς. Στο μύθο και στην ιστορία*, σελ. 55.

¹⁷⁵ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 4, 40.

¹⁷⁶ Φιλόστρατος, *Απολλωνίου του Τυανέως Επιστολαί* 8.

¹⁷⁷ Φιλόστρατος, *Τα ες του Τυανέα Απολλώνιον* 1, 8-10.

¹⁷⁸ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 22.

¹⁷⁹ *ό.π.* 22.

διάρκεια μιας επιδημίας,¹⁸⁰ ενώ ο Αλέξανδρος κατά την περίοδο ενός λοιμού¹⁸¹ έστειλε αυτόφωνα χρησμό, που γράφονταν πάνω στις πόρτες και λειτουργούσε σαν «αλεξιφάρμακον».¹⁸² Αν και οι πληροφορίες που έχουμε για τα έργα των δύο ανδρών είναι άνισες, γιατί για τον Απολλώνιο προέρχονται κυρίως από τον Φιλόστρατο που είναι ευνοϊκά διακείμενος απέναντί του ενώ για τον Αλέξανδρο από τον Λουκιανό που είναι εχθρικός προς αυτόν, εντούτοις μπορούμε να κάνουμε κάποιους παραλληλισμούς. Είναι φανερό ότι οι χρησμοί που τοποθετήθηκαν στις πόρτες σαν απωθητικό του λοιμού έχουν άμεση σχέση με τα περίπτα του Απολλωνίου που τοποθετούσε σε διάφορες πόλεις για την απομάκρυνση και απόκρουση διαφόρων κακών. Εντάσσονται στην αντίληψη της εποχής, ότι ιερείς του Ασκληπιού και οπαδοί της φιλοσοφίας του Πυθαγόρα που ανυψώθηκαν πάνω από την ανθρώπινη σφαίρα, μπορούσαν να μεσολαβήσουν στους θεούς και να απομακρύνουν τα κακά βοηθώντας τους ανθρώπους.

Η μαντεία και η πρόβλεψη ήταν ένα άλλο πεδίο όπου συνέπιπταν οι δραστηριότητες των ανδρών αυτών. Ο Αλέξανδρος ίδρυσε μαντείο και χρησιμοδοτούσε κατά κόρον σχεδόν για τα πάντα, από την ανεύρεση δραπετών, θαμμένων θησαυρών και την ανακάλυψη κλεπτών, έως την προφύλαξη από επερχόμενες καταστροφές, όπως αρρώστιες, πυρκαγιές και σεισμούς.¹⁸³ Ο Απολλώνιος, αν και δεν είχε επίσημο μαντείο, όμως έκανε προβλέψεις, όπως για παράδειγμα ένα σεισμό στην Σμύρνη¹⁸⁴ ή όπως βοήθησε κάποιον άνθρωπο ανακαλύπτοντας ένα θησαυρό που ήταν θαμμένος στη γη.¹⁸⁵

Ένα άλλο σημείο όπου συνέπιπταν οι δράσεις τους ήταν ότι εκπλήρωναν την επιθυμία των γυναικών να κάνουν παιδιά μαζί τους. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο για τα μαντεία, η αγωνία για το αν θα κάνουν παιδιά και τι φύλου θα ήταν αυτά, αποτυπωνόταν στις ερωτήσεις προς τα μαντεία και ήταν ένα από τα προβλήματα που φαίνονταν ότι απασχολούσαν

¹⁸⁰ Φιλόστρατος, *Τα ες του Τυανέα Απολλώνιον*, 15,10.

¹⁸¹ Πρόκειται για την τρομερή επιδημία χολέρας που έπληξε ολόκληρη την αυτοκρατορία το 165 μ.Χ.

¹⁸² Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 36.

¹⁸³ *ό.π.* 9.

¹⁸⁴ Φιλόστρατος, *Τα ες του Τυανέα Απολλώνιον* 15, 6-9

¹⁸⁵ *ό.π.* 51, 39.

τον κόσμο αυτή την εποχή. Η ανύψωση αυτών των ανδρών πάνω από την ανθρώπινη σφαίρα έκανε πολλές γυναίκες να επιθυμούν να κάνουν παιδιά μαζί τους, πιστεύοντας ότι ήταν τιμή να τεκνοποιήσουν με έναν θεό ή σχεδόν θεό. Η εξαιρετικά όμορφη μητέρα του σοφιστή Αλέξανδρου Πελοπλάτωνος ήθελε να αποκτήσει παιδί με τον άνθρωπο που ήταν περισσότερο θεός απ' όλους τους άλλους θνητούς, δηλαδή τον Απολλώνιο.¹⁸⁶

Για τον Αλέξανδρο, ο Λουκιανός ανέφερε ότι πολλές γυναίκες καυχόταν ότι απέκτησαν παιδί μαζί του και οι άνδρες τους επιβεβαίωναν πως λένε αλήθεια.¹⁸⁷ Επιγραφή από την Καισαρεία ενισχύει την άποψη αυτή.¹⁸⁸ Ο ιερέας του τοπικού ναού του Απόλλωνα ανέλαβε το κόστος της ανέγερσης ενός αγάλματος, πιθανά που ο θεός είχε απαιτήσει. Ο ιερέας υπέγραψε ως «Μίλητος, ο γιος του Γλύκωνα του Παφλαγόνιου». Μπορούμε ευλόγως να υποθέσουμε, όπως άλλωστε κάνουν οι Lane Fox και Caster, ότι η μητέρα του Μιλήτου είχε τεκνοποιήσει ή ισχυριζόταν αυτό, με το Αλέξανδρο.¹⁸⁹ Αυτό όχι μόνο δεν πρέπει να θεωρήθηκε κακό, αλλά πιθανά βοήθησε τον γιο της να γίνει ιερέας του Απόλλωνα, αφού η «αγιότητα έτρεχε στις φλέβες του».¹⁹⁰ Εκτός όμως από την τεκνοποιία, θεωρείτο τιμή και καλοτυχία αν φιλούσε κάποια γυναίκα. Αν και ο Λουκιανός τον κατηγορούσε γι' αυτό, ο Αλέξανδρος δεν φαίνεται ότι έκανε κάτι επιλήψιμο, αφού, όπως προκύπτει και μέσα από το κείμενο, τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες αυτών θεωρούσαν τιμή το να έχουν σχέσεις με τον θείο αυτό άνδρα.

Οι δύο αυτοί άνδρες είχαν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, και ο Αλέξανδρος μιμήθηκε το Απολλώνιο σε αρκετά. Υπάρχουν όμως μερικά σημεία όπου η δράση τους δεν έμοιαζε, κι αυτά ήταν ο ηθικοδιδασκτικός χαρακτήρας της διδασκαλίας του Απολλώνιου, η φιλοσοφική του υπόσταση και ο χώρος δράσης. Ο Τυανέας αν και είχε τις Αιγές ως κέντρο θρησκευτικό

¹⁸⁶ Φιλόστρατος, *Βίοι σοφιστών* 2,5.

¹⁸⁷ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 42.

¹⁸⁸ R.Lane Fox, *Pagans and Christians*, σελ.242 και Lucien, *Alexandre ou le faux prophete*, Texte etabli et traduit par Marcel Caster, Paris 2001, σελ. 29.

¹⁸⁹ Η επιγραφή αυτή, αν ερμηνεύετε σωστά, αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο για την αλήθεια των λόγων του Λουκιανού. Έστω και αν αντιλαμβάνεται και περιγράφει με υπερβολή τα γεγονότα, η βάση αυτών είναι αληθής.

¹⁹⁰ R.Lane Fox, *Pagans and Christians*, σελ.242.

και φιλοσοφικό το κύριο χαρακτηριστικό του ήταν η κίνηση. Επισκεπτόταν πολλές πόλεις, κυρίως της Μ. Ασίας, όπου ανέπτυξε την ηθικοδιδασκαλική του διδασκαλία και βοηθούσε τους κατοίκους τους. Αντίθετα ο Αλέξανδρος έδρασε μόνο σε μια μικρή πόλη, που όμως την ανέδειξε σε σημαντικό τοπικό κέντρο. Αυτή η διαφορά ήταν ίσως η πιο ουσιαστική και η λιγότερη αμφισβητήσιμη. Ο Απολλώνιος επίσης ήταν ένας φιλόσοφος, οπαδός της νεοπυθαγόριας φιλοσοφίας, που εκτός των άλλων παρείχε και συμβουλές ηθικού περιεχομένου στους οπαδούς του. Στις Αιγές εξάλλου όπου έδρασε, ο ναός συνδεόταν με ένα κέντρο σοφιστικών και φιλοσοφικών σπουδών όπου μορφώθηκαν τόσο ο Αντίοχος από τις Αιγές, ένας ενδιαφέρον σοφιστής, όσο και ο Μάξιμος, ο πριν τον Φιλόστρατο βιογράφος του Απολλώνιου.¹⁹¹ Για τον Αλέξανδρο δεν έχουμε πληροφορίες για τέτοιες δράσεις, ούτε για την φιλοσοφική του κατάρτιση, παρά μόνο εμμέσως, καθώς προσπάθησε και εμφανίστηκε ως μετενσάρκωση του Πυθαγόρα με τον χρυσό μηρό. Μπορούμε, λοιπόν, να υποθέσουμε ορισμένους λόγους. Κύρια η διαφορά αυτή μπορούσε να προκύπτει από την ανισομερή παρουσίαση των δύο ανδρών μέσα από τις πηγές. Για τον Απολλώνιο έχουμε πολλές πηγές κυρίως κολακευτικές, ενώ για τον Αλέξανδρο μόνο μια, τον Λουκιανό, η οποία είναι και εχθρική απέναντί του. Ακόμη λοιπόν και στην περίπτωση που ο Αλέξανδρος είχε φιλοσοφική κατάρτιση και διδασκαλία ηθικοδιδασκαλικού περιεχομένου, δύσκολα θα παρουσιαζόταν από έναν αντίπαλό του. Επίσης η διαφορά μπορεί να οφείλεται στην προσωπικότητα των δύο ανδρών. Ο Τυανέας φαίνεται να υπήρξε πιο σπουδαία προσωπικότητα, με σημαντική παρουσία στην ιστορία, και ευρύτερη αποδοχή για αιώνες μετά το θάνατό του. Αντίθετα ο Αλέξανδρος υπήρξε μιμητής του Απολλώνιου και σαν μιμητής πιθανόν να επηρεάστηκε κυρίως από τα «εξωτερικά» χαρακτηριστικά του έμμεσου δασκάλου του. Η επιρροή του ήταν σαφώς μικρότερη και μάλλον τοπικής σημασίας. Ωστόσο θεωρώ πιθανόν ο Αλέξανδρος να είχε αναπτύξει κάποια μορφή ηθικοδιδασκαλικής διδασκαλίας, αν και δεν προκύπτει από τον Λουκιανό, αφού τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά ήταν ίδια με του δασκάλου του και γνωστών νεοπυθαγοριστών, και μου

¹⁹¹ M. Dzielska, *Απολλώνιος ο Τυανεύς. Στο μύθο και στην ιστορία*, σελ. 73.

φαίνεται δύσκολο να διέφεραν μόνο σ' αυτό. Η ηθική τελείωση ήταν από τους στόχους αυτής της φιλοσοφικής τάσης και δεν μπορούσε παρά να αποτελούσε και στόχο του Αλέξανδρου. Η επίδρασή του στην τοπική κοινωνία υπήρξε ισχυρή και λίγα χρόνια μετά το θάνατο του Αλέξανδρου στο Πάριον της Μικράς Ασίας, στην εικόνα και στον τάφο του έκαναν θυσίες «ως επηκόω θεώ».¹⁹²

Ο Αλέξανδρος και ο Απολλώνιος είχαν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, διαφορετικό όμως βαθμό αποδοχής. Απευθύνονταν σε κοινωνίες που ένα μέρος τους είχε ανάγκη από θεραπεία σώματος και ψυχής και που εναπόθεταν την θεραπεία αυτή στη θεία βούληση. Προτιμούσαν όμως αντί του απρόσωπου και απόμακρου θεού, την βοήθεια του ανθρώπου που έμοιαζε με θεό.

Η σύγκριση των δύο ανδρών έγινε αφενός μεν για να κατανοήσουμε καλύτερα τη δράση του Αλέξανδρου, καθώς ο Απολλώνιος τον επηρέασε έμμεσα, και αφετέρου γιατί και οι δύο υπήρξαν συμπτώματα μιας εποχής, όπου τέθηκαν οι βάσεις για ευρύτερες αλλαγές στην κοινωνία. Ίσως η εξέταση τέτοιων ανδρών με τις συμπεριφορές τους και τις δράσεις τους, μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα την κοινωνία τους. Το πώς οι κοινωνίες αυτές προσλάμβαναν τέτοιες προσωπικότητες παίζει ένα ρόλο στην κατανόηση ενός μέρους τουλάχιστον της πολυπλοκότητάς τους.

¹⁹² Αθηναγόρας, *Πρεσβεία Περί Χριστιανών* 26.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ Η ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Η εμφάνιση του Αλέξανδρου στο Αβώνειο τείχος της Μ. Ασίας έφερε αναταράξεις στην μικρή αυτή κοινωνία. Δημιουργήθηκαν φίλοι και οπαδοί της νέας λατρείας αλλά όπως εχθροί και αντίπαλοι. Είδαμε ότι ο νεοπυθαγορισμός ήταν το φιλοσοφικό ρεύμα που ακολούθησε ο Αλέξανδρος. Θα δούμε όμως ποιές άλλες φιλοσοφικές και θρησκευτικές τάσεις υπήρχαν εκείνη την εποχή στην περιοχή, ποία ήταν η θέση τους έναντι της νέας θρησκείας, καθώς και γιατί ο Αλέξανδρος ήταν δύσκολο να επηρεαζόταν από άλλα ρεύματα εκείνης της περιόδου.

Όπως προκύπτει από τον Λουκιανό οι οπαδοί του Πλάτωνα, του Χρυσίππου και του Πυθαγόρα ήταν φίλοι του Αλέξανδρου και ζούσαν μαζί του ειρηνικά.¹⁹³ Αντίθετα αντίπαλοι του υπήρξαν οι άθεοι, οι χριστιανοί και οι επικούρειοι.¹⁹⁴ Ας εξετάσουμε τους φίλους του και τους εχθρούς του Αλέξανδρου ξεκινώντας από τους δεύτερους.

Ο επικουρισμός ήταν ένα σημαντικό φιλοσοφικό ρεύμα και από την πρώτη στιγμή υπήρξε αντίπαλος του Αλέξανδρου και γενικά του νεοπυθαγορισμού. Οι επικούρειοι ήταν οι ισχυρότεροι αντίπαλοι του μυστικισμού, της μαγείας και της μεταφυσικής. Ήταν οι κατ' εξοχήν οπαδοί του ορθού λόγου, δεν είχαν το φόβο του θανάτου και προσπαθούσαν τους πόνους και τα βάσανα της ζωής να τα αντιμετωπίσουν με σκέψη νηφάλια ορθώνοντας ένα σύστημα άντλησης ηδονής από τη ζωή. Αν και δεν αρνούσαν την ύπαρξη θεών, ωστόσο αρνούσαν ότι αυτοί εξασκούσαν κάποια επιρροή στα ανθρώπινα ζητήματα της παρούσας ζωής και με τον τρόπο αυτό

¹⁹³ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 25.

¹⁹⁴ *ό.π.* 38.

αμφισβητούσαν τα θεμέλια της ελληνικής λαϊκής θρησκείας.¹⁹⁵ Υποστήριζαν ότι οι ολοφάνερες ατέλειες του κόσμου μαρτυρούσαν σαφώς ότι ο κόσμος δεν βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο των θεών. Η αντίληψη ότι την ευδαιμονία και την κακοδαιμονία του ανθρώπου την προσέφεραν οι θεοί ήταν θεμελιώδης στην ελληνική θρησκεία. Έτσι οι επικούρειοι ήταν οι κατ' εξοχήν εχθροί σε κάθε προσπάθεια μαγικών και μεταφυσικών διεργασιών. Ήταν λοιπόν δύσκολο ο Αλέξανδρος να εμφανιζόταν ως επικούρειος. Ο επικουρισμός ήταν για τους οπαδούς του παυσίλυπον κι έτσι κανένας Αλέξανδρος δεν μπορούσε να παίζει αυτό τον ρόλο. Για το λόγο αυτό ο Λουκιανός ανέφερε ότι «όλως δε άσπονδος και ακήρυκτος αυτό ο πόλεμος προς Επίκουρον ην, μάλα εικότως».¹⁹⁶

Ένα άλλο θρησκευτικό – ιδεολογικό ρεύμα στο οποίο ο Αλέξανδρος ήταν εχθρικά διακείμενος ήταν ο χριστιανισμός.¹⁹⁷ Οι χριστιανοί είχαν τον δικό τους «μάγο» ή θεραπευτή και σωτήρα, ιδιαίτερα εγωιστή, που δεν ανεχόταν την ύπαρξη άλλου όμοιού του. Ο χριστιανισμός ήταν μια νέα ανερχόμενη θρησκεία, μονοθεϊστική και δογματική, που στηρίζονταν στην εξ αποκαλύψεως αλήθεια του ενός και μόνου Θεού της. Η εμφάνιση ενός τέτοιου Θεού ήταν πρωτοφανέρωτη στο ρωμαϊκό κόσμο και κάτι ξένο προς τις παραδόσεις του. Οι χριστιανοί έπρεπε να ήταν αρκετοί, ιδιαίτερα στην περιοχή του Πόντου. Η αναφορά του Λουκιανού συνηγορεί για μια «εικόνα γοργής ανάπτυξης του χριστιανισμού»¹⁹⁸ στην περιοχή αυτή. Ο Αλέξανδρος αισθανόταν την ανάγκη να επισείσει το φόβητρό τους απευθυνόμενος στους συμπολίτες του λέγοντας «αθέων εμπεπλήσθαι και χριστιανών τον Πόντον».¹⁹⁹ Η αντιπαλότητα ήταν φανερή. Ακόμα όμως κι αν ήθελε να εμφανιστεί ως χριστιανός μάγος και προφήτης, αυτό ήταν μάλλον δύσκολο επειδή ο χριστιανισμός είχε αρχίσει να διαμορφώνεται ως δόγμα με σχεδόν

¹⁹⁵ A. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία, στωικοί, επικούρειοι*, μτφ. Σ. Δημόπουλος και Μ. Δραγώνα-Μονάχου, Αθήνα, 1987.

¹⁹⁶ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 25.

¹⁹⁷ *ό.π.* 38.

¹⁹⁸ Δ. Κυρτάτας, *Ο εκχριστιανισμός του Πόντου*, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τ.5, σελ.45-69, 1984-1985, σελ.60.

¹⁹⁹ *ό.π.* 25.

σχηματισμένο ιερατείο. Οι μάγοι και οι προφήτες ήταν πλέον γι' αυτόν παρελθόν.²⁰⁰ Έτσι δεν υπήρχε χώρος στον Αλέξανδρο να υπάρξει ως τέτοιος.

Οι χριστιανοί και οι επικούριοι υπήρξαν αντίπαλοι του Αλέξανδρου για διαφορετικούς λόγους ο καθένας. Οι χριστιανοί γιατί είχαν το δικό τους σωτήρα και θεραπευτή και οι επικούριοι γιατί δεν πίστευαν σε τέτοιους. Οι δεύτεροι δεν πίστευαν στην αθανασία της ψυχής αλλά στην θνητότητα της. Οι πρώτοι είχαν το δικό τους δρόμο για τη σωτηρία της. Ξεκινώντας από διαφορετικές αφετηρίες κατέληγαν στον ίδιο αντίπαλο.

Μια τρίτη κατηγορία ανθρώπων ως προς την οποία διέκειτο εχθρικά ήταν αυτοί τους οποίους αποκαλούσε άθεους.²⁰¹ Βέβαια την εποχή αυτή των πολυποίκιλων θρησκευτικών ρευμάτων, ο καθένας με τη λέξη αυτή χαρακτήριζε κάθε ετερόδοξο. Έτσι, για τους χριστιανούς, άθεοι ήταν οι παγανιστές, ενώ για τους παγανιστές, οι χριστιανοί. Ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι υπήρχαν άθεοι στον Πόντο, και αυτούς εννοούσε ο Αλέξανδρος είναι αυτονόητο ότι αυτός ο θεός – θεραπευτής δεν θα μπορούσε να τους αντιπροσώπευε.

Επίσης δεν μπορούσε να εμφανιστεί ως οπαδός ελασσόνων φιλοσοφικών συστημάτων, όπως ήταν οι σκεπτικιστές. Αυτό δεν προκύπτει μέσα από τον Λουκιανό, αλλά οι σκεπτικιστές, ως αντίπαλοι κάθε βεβαιότητας και κάθε δόγματος μόνο σκωπικά θα μπορούσαν να σταθούν απέναντι στην θεία εμφάνιση του Αλέξανδρου. Εξάλλου, αυτά τα φιλοσοφικά συστήματα προσείλκυαν λίγους οπαδούς κι επομένως δεν θα μπορούσαν να τραβήξουν την προσοχή του.

²⁰⁰ Ο Περεγρίνος υπήρξε ένα από τους τελευταίους ανεξάρτητους προφήτες, που μεταπηδώντας με ευκολία από τα διάφορα φιλοσοφικό-θρησκευτικά δόγματα, πέρασε και από τον χριστιανισμό.

²⁰¹ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 25,38.

Τέλος πρέπει να αναφέρουμε ένα ακόμη τμήμα της κοινωνίας που διέκειτο εχθρικά στον Αλέξανδρο και στις πρακτικές του. Αυτό ήταν ο Λουκιανός και οι αναγνώστες του. Η διαπίστωση αυτή δεν προκύπτει μόνο από κάποια συγκεκριμένη περιγραφή του Λουκιανού αλλά από όλο του το έργο.

Ο Λουκιανός δεν άνηκε εμφανώς σε κάποιο φιλοσοφικό ρεύμα αν και είχε συμπάθεια προς τους επικούρειους και τους κυνικούς. Ήταν ένας μορφωμένος ορθολογιστής, με χαλαρή πίστη στην παραδοσιακή θρησκεία, επικριτής δριμύς των δογματισμών και των ακροτήτων των φιλοσοφικών ρευμάτων. Τα έργα του θα διαβαζόταν από κάποιους που συμφωνούσαν λίγο η πολύ μαζί του. Πιθανά να μην άνηκαν και αυτοί σε κάποιο φιλοσοφικό ρεύμα αλλά να είχαν μια κριτική στάση απέναντι σε φαινόμενα σαν αυτό του Αλέξανδρου.

Όταν ο Λουκιανός έγραφε το έργο του *Αλέξανδρος η Ψευδομάντις* και το απεύθυνε στον Κέλσο δεν ήθελε και δεν περίμενε να διαβαστεί μόνο από αυτόν. Ο ίδιος ήλπιζε να διαβάζονταν και από άλλους για να τους βοηθούσε να καταλάβουν την αγυρτεία.²⁰² Επίσης το ότι το έργο του σώθηκε ως τις μέρες μας αποτελεί απόδειξη ότι ενδιέφερε ένα ευρύ κύκλο ανθρώπων, που τους άρεσε, το αναπαρήγαγαν και το διαφύλαξαν. Ο Λουκιανός και οι αναγνώστες του επομένως ήταν άλλο ένα κομμάτι της κοινωνίας που κριτίκαρε και αντιτίθετο στις πρακτικές του Αλέξανδρου.

Ας περάσουμε όμως τώρα σε ένα από τα μεγάλα, μαζί με τον επικουρισμό, φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής, τον στωικισμό. Ο Λουκιανός ανέφερε ότι οι οπαδοί του Πλάτωνα, του Χρυσίππου και του Πυθαγόρα, ήταν φίλοι του Αλέξανδρου και ζούσε μαζί τους πολύ ειρηνικά.²⁰³ Ο Χρυσίππος αναφέρονταν για να δηλώσει τους οπαδούς της στωικής φιλοσοφίας. Υπήρξε διάδοχος του Ζήνωνα στην διεύθυνση της Στοάς στην Αθήνα και την διεύθυνε από το 232 π.Χ. έως το 208/4 π.Χ. Επεξεργάστηκε και αποσαφήνισε τη διδασκαλία του Ζήνωνα και έγινε ο γενικός κανόνας της ορθοδοξίας. Την εποχή του Χρυσίππου ο στωικισμός είχε γίνει λόγια και εξαιρετικά τεχνική φιλοσοφία. Εξετάζοντας την φιλοσοφία των στωικών διαπιστώνουμε πως

²⁰² Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 61.

²⁰³ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 25.

χωρίς να ήταν κοντά στην λεπτολόγο πλατωνική ή αριστοτελική θεώρηση, δεν είχε μεταφυσική διάσταση. Ήταν ένα ηθικό σύστημα που σκοπό είχε να χαρίσει στους ανθρώπους ως κοινωνικά όντα, αταραξία. Η καθυπόταξη των παθών, σύμφωνα με τον Χρύσιππο, ήταν η στάση η οποία χαρακτήριζε τον σοφό. Σύμφωνα με αυτούς, η φύση τα είχε κάνει όλα καλά.²⁰⁴ Η στωική φιλοσοφία, αν και φαινομενικά απλοϊκή, ήταν μια θεωρία για την οποία οι ίδιοι οι στωικοί επαίρονταν για τη συνεκτικότητά της. Επίσης έλεγαν ότι ήταν ένα σύστημα. Με τη λέξη αυτή υποδηλώνεται μια κοσμοθεωρία του όλου. Ως τέτοια είχε πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Ένα από τα μειονεκτήματά της ήταν ότι δεν δεχόταν εύκολα την είσοδο νέων στοιχείων, ήταν άκαμπτη και δεν μπορούσε να εξελιχθεί. Βασική θέση των στωικών ήταν ότι ο κόσμος ήταν ένα ενιαίο σύνολο και ο άνθρωπος μετείχε αυτού του συνόλου.²⁰⁵

Οτιδήποτε λοιπόν κακό ή καλό συνέβαινε στον άνθρωπο ήταν μέρος της αρμονίας του κόσμου, κι ως τέτοιο έπρεπε να το αποδεχόμαστε. Ακριβώς λόγω του τελευταίου ο στωικός ακόμη μέχρι σήμερα, σημαίνει τον άνθρωπο ο οποίος με νηφαλιότητα και εγκαρτέρηση δέχεται τα καλά και τα κακά της ζωής. Για τους στωικούς, θεός και φύση ταυτιζόταν, όλα διαχέονταν μέσα σε όλα, και αποτέλεσμα αυτών ήταν η κοσμική αρμονία. Καλό και κακό αποτελούσαν συστατικά αυτής της αρμονίας που έπρεπε να παραμείνει αδιασάλευτη. Γι' αυτό ο Επίκτητος έλεγε «αν ο αγαθός άνθρωπος μπορούσε να προβλέψει το μέλλον, θα συνέπραττε και ο ίδιος στην αρρώστια του, στο θάνατό του, στον ακρωτηριασμό του, γιατί θα είχε συνείδηση ότι μέσα στην τάξη του κόσμου του έχει ανατεθεί αυτό το έργο».²⁰⁶

Κάτω όμως από αυτό το πρίσμα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ούτε ο Αλέξανδρος θα μπορούσε να είχε ασπαστεί τον στωικισμό γιατί οι πράξεις του είχαν σκοπό να διασαλεύουν την κοσμική αρμονία. Ταυτόχρονα όμως, ούτε οι στωικοί θα μπορούσαν να είναι οπαδοί του Αλέξανδρου για τον ίδιο λόγο.

²⁰⁴ P. Aubenque, *Οι ελληνιστικές φιλοσοφίες: στωικισμός, επικουρισμός, σκεπτικισμός*, Φιλοσοφική και Πολιτική Βιβλιοθήκη, τ. 5, Η Φιλοσοφία, τ. Α', επιμ. Fr. Chatelet, Αθήνα, 1989, σελ. 157-171.

²⁰⁵ J. Rist, *Stoic Philosophy*, London – N. York – Melbourne, 1969, σελ. 37-54.

²⁰⁶ Επίκτητος, *Διατριβαί και ομιλίες* II, 10, 5.

Επομένως η δήλωση του Λουκιανού ότι «οι οπαδοί του Χρυσίππου»²⁰⁷ ήταν φίλοι του Αλέξανδρου ίσως να μην ήταν απόλυτα αληθής. Εάν ο προηγούμενος συλλογισμός είναι σωστός, τότε μπορούμε να υποθέσουμε ότι πιθανόν ο Λουκιανός να ήθελε να διαβάλλει τους στωικούς παρουσιάζοντάς τους ως φίλους ενός απατεώνα τον οποίο διακωμωδούσε, λόγω της αντιπάθειάς του προς τον στωικισμό.

Όσον αφορά την παρατήρηση του Λουκιανού ότι οι οπαδοί του Πλάτωνα ήταν φίλοι του Αλέξανδρου, αυτή θα μπορούσε να ήταν αληθής. Ο Πλατωνισμός, πέντε αιώνες μετά τον Πλάτωνα, είχε αρχίσει πλέον να αλλάζει. Ήδη τα πρώτα νεοπλατωνικά στοιχεία είχαν υπεισέλθει από το Νουμήνιο. Την εποχή μάλιστα αυτή, η οποία ήταν ισχυρού συγκρητισμού, κανένα φιλοσοφικό ρεύμα, εκτός από τον επικουρισμό, δεν είχε μείνει στην αρχική του μορφή.²⁰⁸ Η αρχική ιδεαλιστική θέση του Πλάτωνα, η οποία, όσο περνούσε ο καιρός, εντεινόνταν, επέτρεπε σε κάποιους οπαδούς του να αποδέχονται πρακτικές και διεργασίες όπως αυτές του Αλέξανδρου. Ο ίδιος όμως, μάλλον δύσκολα θα μπορούσε να εμφανιζόταν ως τέτοιος, διότι ούτε πολλοί έπρεπε να ήταν οι οπαδοί του Πλάτωνα, ιδιαίτερα στην Παφλαγονία, ούτε υπήρχε ο κατάλληλος μύθος γύρω από τον Πλάτωνα για να τον οικειοποιηθεί ο Αλέξανδρος.

Εκτός όμως από την θετική η αρνητική στάση των διαφόρων φιλοσοφικο-θρησκευτικών ρευμάτων της εποχής απέναντι στον Αλέξανδρο,

²⁰⁷ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 25.

²⁰⁸ Ο Λουκιανός στο έργο του *Βίων Πράσις*, μέσα από ένα γοητευτικό σατυρικό ανάγνωσμα, μας παρέχει πληροφορίες για την πρόσληψη των φιλοσοφικών ρευμάτων κατά τον 2^ο αιώνα μ.Χ. Στο έργο αυτό ο Ερμής με την προτροπή του Δία πραγματοποίησε αγοροπωλησία φιλοσόφων τονίζοντας τα χαρακτηριστικά των ιδρυτών τους και τις βασικές αρχές των δογμάτων τους. Λουκιανός, *Βίων Πράσις*, Άγρα Αθήνα 1999.

ενδιαφέρον παρουσιάζει η υποδοχή ορισμένων κοινωνικών ομάδων της νέας λατρείας όπως προκύπτει από την περιγραφή του Λουκιανού.

Οι πλούσιοι και δεισιδαίμονες Παφλαγόνες²⁰⁹ ήταν μια ακόμη ομάδα που με επιμονή ο Λουκιανός τους επανέφερε συχνά στο προσκήνιο.²¹⁰ Αυτό το οποίο επαναλάμβανε ήταν ότι υπήρχαν πλούσιοι πλην όμως ξεροκέφαλοι και αμόρφωτοι που εντυπωσιάστηκαν από τον Αλέξανδρο και αυτός τους εξαπατούσε και τους έπαιρνε χρήματα.

Θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε καλύτερα την επιμονή αυτή και να την εξηγήσουμε αν δούμε τη οργάνωση της κοινωνίας κατά τους δυο πρώτους αιώνες μ.Χ. Οι δύο πρώτοι αιώνες της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εποχής δεν αποτελούν απλώς περίοδο ακμής για την πολιτική ιστορία της ιστορία της Ρώμης αλλά μιας περιόδου κατά την οποία το *imperium romanum* πέτυχε την μεγαλύτερη γεωγραφική εξάπλωση, με ειρήνη ως επί το πλείστον, τόσο στο εσωτερικό όσο και στα σύνορα της αυτοκρατορίας.²¹¹ Η *pax romana* επίσης συνέτεινε στην περιορισμένη αύξηση του πληθυσμού, η οποία τόνωσε τη ζήτηση αγαθών και δημιούργησε ευνοϊκές προϋποθέσεις για κάποιου βαθμού οικονομική ανάπτυξη.²¹² Η ανάπτυξη αυτή ήταν φανερή και εντοπίζονταν στην αύξηση της ποσότητας αλλά εν μέρει και στην βελτίωση της ποιότητας παραγωγής. Η εποχή αυτή αποτέλεσε από μια άποψη το απόγειο στην ιστορία της ρωμαϊκής κοινωνίας. Βέβαια δεν εμφανίστηκαν ολότελα νέες μορφές κοινωνικών σχέσεων και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τα βασικότερα χαρακτηριστικά της δομής της οικονομίας παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό αμετάβλητο. Μόνο δύο παράγοντες ήταν νέοι για την κοινωνική εξέλιξη.

Ο ένας ήταν η εδραίωση της μοναρχίας του αυτοκράτορα με συνέπεια να επαναπροσδιοριστούν εν μέρει η θέση και λειτουργία διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων και να αποτελέσει ο αυτοκρατορικός οίκος νέα κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας. Ο δεύτερος παράγοντας προέκυψε από την ενσωμάτωση των επαρχιών και των κατοίκων τους στο ρωμαϊκό κρατικό και

²⁰⁹ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 9.

²¹⁰ *ό.π.* 9,16,17,26-27,39.

²¹¹ G.Alfody, *Ιστορία της ρωμαϊκής κοινωνίας*, μτφ. Α. Χανιώτης, Αθήνα 1988, σελ.171.

²¹² P .Garnsey and R. Sallar, *Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός*, μτφ. Β.Ι.Αναστασιάδη, Ηράκλειο 1995, σελ.70.

κοινωνικό σύστημα. Αποτέλεσμα αυτής της ενσωμάτωσης ήταν η επέκταση στον τοπικό πληθυσμό ενός κοινωνικού και οικονομικού μοντέλου που θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε «ρωμαϊκό».²¹³ Αυτό ήταν η δημιουργία μιας ομογενούς, σε μεγάλο βαθμό αριστοκρατίας στην αυτοκρατορίας, με την εξομοίωση των τοπικών ελίτ αλλά και με την αφομοίωση και ένταξη ευρύτερων στρωμάτων του πληθυσμού στο κοινωνικό και οικονομικό μοντέλο.

Τα ανώτερα στρώματα της αυτοκρατορίας δεν ταυτίζονταν πια με το ανώτερο στρώμα της Ιταλίας αλλά περιελάμβαναν όλο και περισσότερες ηγετικές οικογένειες επαρχιών. Είναι ενδεικτικό ότι κατά την περίοδο της αυτοκρατορίας του Μάρκου Αυρήλιου (161-180μ.Χ.) οι επαρχιώτες απέκτησαν για πρώτη φορά την πλειοψηφία στην ηγετική ομάδα των υπατικών, δηλαδή των πρώτων υπάτων, της συγκλητικής τάξης.²¹⁴ Όμως και τα κατώτερα στρώματα των διαφόρων περιοχών της αυτοκρατορίας απέκτησαν πιο ομοιόμορφο χαρακτήρα σε σύγκριση με το παρελθόν.

Οι δυο νέοι παράγοντες δεν άλλαξαν το κοινωνικό μοντέλο των κλάσεων-στρωμάτων με την έντονη διαφοροποίηση και δεν αντικατέστησαν αυτό το μοντέλο από μια νέα κοινωνική τάξη. Μάλλον σταθεροποίησαν αυτό το μοντέλο εξαιτίας τόσο της κάθετης προσαρμογής του τόσο στο πολιτικό πλαίσιο της μοναρχίας όσο και της οριζόντιας εξέλιξης του, δηλαδή εξαιτίας της επέκτασης του στον πληθυσμό όλης της αυτοκρατορίας.²¹⁵

Η ενσωμάτωση των κατοίκων προωθήθηκε με διάφορους τρόπους όπως η παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων, η τελειοποίηση του οδικού δικτύου, η εισαγωγή ενιαίας διοίκησης και η αστικοποίηση. Πραγματοποιούνταν όμως με μεγάλες χρονικές διαφορές στα διάφορα τμήματα της αυτοκρατορίας. Φαίνεται ότι η εποχή που έδρασε ο Αλέξανδρος συνέπεσε με την περίοδο που η περιοχή της Παφλαγονίας ενσωματώνονταν στον κύριο κορμό της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Οι αναφορές του Λουκιανού στους πλούσιους και αμόρφωτους Παφλαγόνες θεωρώ ότι απευθύνονταν σε μια οικονομική τοπική ελίτ που

²¹³ G. Alfody , *Ιστορία της ρωμαϊκής κοινωνίας*, σελ. 171-271.

²¹⁴ G. Alfody , *Ιστορία της ρωμαϊκής κοινωνίας*, σελ.186.

²¹⁵ ό. π. σελ.171-271.

προσπαθούσε να ενταχθεί στην κουλτούρα ενός νέου ομεγενοποιοιμένου κόσμου.

Φαίνεται ότι υπήρχαν αρκετοί εύποροι οι οποίοι συμμετείχαν στα μυστήρια που καθιέρωσε ο Αλέξανδρος, επισκέπτονταν το μαντείο, ζητούσαν συμβουλές από το νέο Ασκληπιό. Ο Λουκιανός ειρωνικά ανέφερε αυτούς που έπαιρναν μέρος στα μυστήρια ως Ευμολπίδες²¹⁶ και κήρυκες,²¹⁷ ταυτίζοντας τους με αυτούς που κληρονομικά αναλάμβαναν το ιερατικό αξίωμα στα Ελευσίνια μυστήρια.

Ο Ασκληπιός ήταν ο γνωστός θεός της ίασης για όλη την αυτοκρατορία και ο Αλέξανδρος τον είχε φέρει και στην περιοχή αυτή καθιερώνοντας γιορτές με μεγαλοπρέπεια. Τα μαντεία λειτουργούσαν με επιτυχία στα προηγμένα πολιτιστικά παράλια της Μ. Ασίας. Ο Αλέξανδρος ίδρυσε ένα καινούργιο στην Παφλαγονία. Ο νεοπυθαγορισμός έδινε λύσεις στις μεταφυσικές ανησυχίες ίδιες με αυτές που έδινε στους κατοίκους και υπόλοιπης αυτοκρατορίας έχοντας ισχυρή παράδοση και φιλοσοφικό υπόβαθρο. Ο Αλέξανδρος μετέφερε αυτόν στο Αβώνειο Τείχος και πολλοί ενθουσιάστηκαν για αυτό.

“Όλα τα προηγούμενα αποτελούσαν μέρος μιας κουλτούρας που υπήρχε στην αυτοκρατορία και η υιοθέτηση αυτών αποτελούσε ένα καλό βήμα για την ενσωμάτωση μιας ομάδας σε ένα ευρύτερο κοινωνικό μοντέλο. Η συμμετοχή σε τέτοιες τελετές και πρακτικές ίσως συνιστούσε μια «εσκεμμένη δήλωση εκρωμαισμού ή αναζήτηση ρωμαϊκής ταυτότητας ως αποτέλεσμα κοινωνικής ανόδου»²¹⁸ Ο Αλέξανδρος βοήθησε τους κατοίκους της Παφλαγονίας να ενταχθούν σε ένα νέο κόσμο και αυτοί του το ανταπέδωσαν με την εμπιστοσύνη και την αφοσίωση τους. “Όμως δεν ήταν μόνο οι πλούσιοι αυτοί που υποστήριζαν τον Αλέξανδρο, τη λατρεία του και της πρακτικές του. Ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων της Παφλαγονίας και της ευρύτερης περιοχής επισκέπτονταν το μαντείο, ζητούσαν χρησμούς, ιατρικές συμβουλές, συμμετείχε στα μυστήρια. Πιθανά για τον ίδιο λόγο που οι εύποροι κάτοικοι

²¹⁶ Οι Ευμολπίδες ήταν το γένος που έλκυε την καταγωγή του από τον Έυμολπο, τον εισηγητή των Ελευσινίων μυστηρίων.

²¹⁷ Λουκιανός, *Αλέξανδρος*, 39

²¹⁸ R.Thomas, *Γραπτός και Προφορικός στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Δ. Κυρτάτας, Ηράκλειο 1996, σελ.197.

της επαρχίας αυτής αποδέχθηκαν τη νέα λατρεία έκανε και άλλες κοινωνικές ομάδες να υποστηρίζουν αυτές τις πρακτικές. Ήθελαν δηλαδή να εισαχθούν και να αφομοιωθούν στον νέο κοινωνικό περιβάλλον που δημιουργείτο. Πολλοί άνθρωποι μορφωμένοι και αμόρφωτοι, πλούσιοι και φτωχοί χωρίς διάκριση, συμμετείχαν στα μυστηριακές τελετές που υπόσχονταν σωτηρία στους μνημένους ενώ η μίανση και θεϊκή παρέμβαση ενέπνεε φόβο.

Το Αβώνειο Τείχος μπορούσε και αυτό να παρείχε στους πολίτες του τέτοιες δράσεις που συνέβαιναν και σε άλλα μέρη της αυτοκρατορίας. Η μικρή αυτή πόλη έγινε ένα γνωστό κέντρο που συσσωρευόταν δούλοι για λογαριασμό των δεσποτών τους, οι ίδιοι οι δεσπότες, καθώς και πλήθος κόσμου από τις γύρω περιοχές μέχρι και από την ίδια την Ρώμη. Οι δίνανε ραντεβού εκεί και η Ρώμη άκουγε και συμβουλευόταν τον προφήτη του. Η φήμη του έγινε σχεδόν ισάξια της Κλάρου και των Διδύμων, των μεγάλων παραδοσιακών κέντρων. Ασφαλώς αυτό έκανε υπερήφανους τους κατοίκους γιατί τους έβγαζε από την αφάνεια της μικρής επαρχιακής πόλης. Τόσο πολύ φαίνεται ότι ενθουσιάστηκαν από την εισδοχή τους στην καινούργια κοινωνική πραγματικότητα που το παλιό τους όνομα της πόλης τους φάνηκε αρκετά επαρχιώτικο για να το κρατήσουν. Το άλλαξαν σε *Ιωνόπολις*, κατά παρέμβαση του Αλέξανδρου²¹⁹, όνομα πιο σοβαρό με μεγαλύτερη βαρύτητα, που παρέπεμπε σε ένα άλλο πολιτισμό που μάλλον θα ήθελαν να ταυτιστούν.²²⁰ Το όνομα αυτό έφτασε ως τις μέρες μας παραφρασμένο. Η τουρκική πόλη στο ίδιο σημείο ονομάζεται *Ionopolu*. Όμως το μαντείο και οι δραστηριότητες γύρω από αυτό είχαν ασφαλώς πιο σύντομη διάρκεια ζωής. Μετά το θάνατο του Αλέξανδρου και τις συνήθειες προστριβές για την διαδοχή του, ο Ρουτιλιανός που ήταν και γαμπρός του, κράτησε για τον Αλέξανδρο το αξίωμα του προφήτη.²²¹ Εκτός από αυτή την εξέλιξη ο Λουκιανός δεν μας έδωσε

²¹⁹ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 58.

²²⁰ Έχουν βρεθεί νομίσματα στην αρχή της βασιλείας του Βήρου που φέρνουν τις ενδείξεις *ΙΩΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ* και *ΓΛΥΚΩΝ* και μέχρι τα μέσα του 3^{ου} αι. μ.Χ. συνέχιζαν να φέρνουν την παράσταση ενός φιδιού και ενός ανθρώπινου κεφαλιού. The British Museum, *Catalogue of Greek Coins: Pontus, Paphlagonia, Bithynia*, Bologna 1964.

²²¹ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 60.

περισσότερες πληροφορίες για την τύχη του μαντείου. Το πιο πιθανό ήταν ότι όταν έγραφε το έργο αυτό το μαντείο λειτουργούσε ακόμη.

Ο Αθηναγόρας ανέφερε λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του Αλέξανδρου ότι στο Πάριον της Μ. Ασίας, λατρεύονταν σαν θεός.²²² Δεν έχουμε όμως αναφορές για την τύχη του μαντείου. Μάλλον η φήμη του θα μειώθηκε μετά τον θάνατο του ιδρυτή του. Πιθανά η λειτουργία του να σταμάτησε τον 3^ο με 4^ο αιώνα μ.Χ. όταν εξέλειπαν οι λόγοι που έχουμε αναφέρει ότι συνέβαλαν στην άνοδο του.

Το μαντείο που ίδρυσε ο Αλέξανδρος είχε μεγάλη επιτυχία όπως έχουμε επισημάνει. Ο Λουκιανός ανέφερε ότι οι χρησμοί που δίνονταν ήταν πενήντα με εξήντα χιλιάδες το χρόνο.²²³ Οι ερωτήσεις δίνονταν γραπτώς όπως επίσης και οι απαντήσεις.²²⁴ Ο τρόπος αυτός της επικοινωνίας με το μαντείο μας οδηγεί σε ένα προβληματισμό ως προς μία πτυχή της κοινωνίας του 2^ο αιώνα μ.Χ., τον αλφαριθμητισμό. Πώς γράφονταν και διαβάζονταν τόσοι χρησμοί το χρόνο δεδομένου ότι ο αλφαριθμητισμός θα έπρεπε να βρισκόταν σε χαμηλά επίπεδα. Το ερώτημα αυτό ίσως μπορεί να συμβάλλει στην αναζήτηση του ποσοστού εγγραμμάτων κατά την περίοδο αυτή και της πιθανής αλλαγής αυτού.

Κατά τον 2^ο αιώνα έχουμε μερικές αλλαγές που μας δίνουν την αφορμή για μεγαλύτερο προβληματισμό πάνω στο θέμα του γραπτού λόγου. Οι επιγραφές, οι αλλαγές σε αυτές καθώς και οι εξετάσεις τους έχουν ένα επιπρόσθετο ενδιαφέρον.

Στο τέλος του 2^ο αιώνα μ.Χ. έχουμε μια θεαματική αύξηση των επιγραφών. Οι πιο πολλές από αυτές ήταν επιτύμβιες και ανέφεραν το όνομα του

²²² Αθηναγόρας, *Πρεσβεία περί χριστιανών* 26.

²²³ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 23.

²²⁴ *ό.π.* 19.

αποβιώσαντα, την ιδιότητα του ως ρωμαίου πολίτη και ότι ο κληρονόμος του εκπλήρωσε το καθήκον του²²⁵. Η αύξηση αυτή μπορούσε να αντανακλά κάποια αλλαγή στην συνήθεια της τοποθέτησης των επιγραφών. Αυτή θα μπορούσε να ήταν ένα νέο κοινωνικό πλαίσιο όπου η τοποθέτηση τους συνιστούσε μια «εσκεμμένη δήλωση εκρωμαισμού»²²⁶ ως αποτέλεσμα κοινωνικής ανόδου.

Παρόλα αυτά η αύξηση των επιγραφών, που δεν ήταν όλες αποκλειστικά επιτύμβιες, θα έπρεπε να είχαν και ένα πρακτικό αποτέλεσμα. Αυτές θα τοποθετούνταν για να διαβαστούν από κάποιους. Αυτό ίσως συνδέονταν με μια μικρή αύξηση του αλφαριθμητισμού την περίοδο αυτή. Μου είναι δύσκολο να παραδεχτώ ότι η αύξηση των επιγραφών οφείλονταν μόνο σε μια αλλαγή συνήθειας και δεν σχετίζονταν καθόλου με την μεγαλύτερη δυνατότητα για ανάγνωση αυτών.

Στον ίδιο προβληματισμό εντάσσονται και οι πενήντα με εξήντα χιλιάδες ερωταπαντήσεων του μαντείου. Το μαντείο βέβαια διέθετε «χρησιμοφύλακας και υπογραφέας και επισφραγιστάς και εξηγητάς».²²⁷ Ήταν πιθανόν οι αναλφάβητοι να ζητούσαν από τους *υπογραφείς* να τους έγραφαν και να διάβαζαν τους χρησμούς και τις ερωτήσεις. Όμως ο όγκος των ερωταπαντήσεων ήταν μεγάλος για την μικρή πόλη της Παφλαγονίας. Θεωρώ ότι αρκετοί είχαν άμεση πρόσβαση στους χρησμούς. Αυτό ίσως αποτελούσε μια ένδειξη για αύξηση, έστω και οριακή, του αλφαριθμητισμού την περίοδο αυτή. Το πλήθος των χρησμών καθώς και η αύξηση των επιγραφών δεν προϋπόθεταν μια κοινωνία εγγραμμάτων όπου πολλοί πολίτες διάβαζαν με άνεση φιλοσοφικά δοκίμια.

Οι «βραδέως γράφοντες», όπως αποκαλούνταν στα επίσημα έγγραφα της Ελληνορωμαϊκής Αιγύπτου, οι με μικρές δεξιότητες γραφής «εγγράμματοι»,²²⁸ μάλλον αποτελούσαν μια σημαντική κατηγορία πολιτών όπου στοιχειωδώς και με βραδύτητα μπορούσαν να γράφουν και να διαβάζουν τους χρησμούς ή τις

²²⁵ R. Thomas, *Γραπτός και Προφορικός Λόγος στην Αρχαία Ελλάδα.*, μτφ. Δ. Κυρτάτας, Ηράκλειο 1996, σελ. 196.

²²⁶ R. Thomas, *Γραπτός και Προφορικός Λόγος στην Αρχαία Ελλάδα*, σελ. 197.

²²⁷ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 25.

²²⁸ R. Thomas, *Γραπτός και Προφορικός Λόγος στην Αρχαία Ελλάδα*, σελ. 182.

επιγραφές. Η πιθανολογούμενη αύξηση του αλφαριθμητισμού περιελάμβανε και τέτοιες μορφές «εγγραμμάτων».

Στην περιοχή της Αιγύπτου κατά την ελληνορωμαϊκή περίοδο υπήρχε ένα περίπλοκο γραφειοκρατικό σύστημα που καθιστούσε τον αγράμματο, χωρίς αυτό να ήταν απαραίτητο, πιο ευάλωτο σε απάτες. Έτσι η γνώση της γραφής, έστω *βραδέως γραφόντων*, ήταν πιο επιτακτική από άλλα μέρη της αυτοκρατορίας.²²⁹

Για την περιοχή της Παφλαγονίας, όπως και για άλλες περιοχές της ρωμαϊκής επικράτειας, ο αλφαριθμητισμός θα ήταν χρήσιμος αλλά όχι καθοριστικός και απαραίτητος. Εάν υπήρξε μια αύξηση, έστω και μικρή, του αλφαριθμητισμού στην περιοχή του Πόντου αυτό ίσως συνέβη αν θεωρήθηκε μέρος μιας ρωμαϊκής κουλτούρας που έπρεπε να κατακτηθεί.

Η φήμη του μαντείου του Αλεξάνδρου έφθασε ως την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, τη Ρώμη. Ο Λουκιανός περιέγραψε την εξάπλωση ως εξής. «Τούτα γίνονταν μέσα στα όρια της Ιωνίας, της Κιλικίας, της Παφλαγονίας και της Γαλατίας. Όταν όμως διαδόθηκε και στην Ιταλία η φήμη του μαντείου και κατέλαβε την πόλη των Ρωμαίων, δεν έμεινε κανείς που να μη βιάζεται να τον συμβουλευτεί. Άλλοι πήγαιναν οι ίδιοι άλλοι έστελναν ανθρώπους τους, κυρίως οι ισχυροί και οι υψηλά ιστάμενοι. Πρώτοι και καλύτερος ο Ρουτιλιανός.....Τόσο αναστάτωσε τους αυλικούς ώστε να τρέχουν και αυτοί εκεί να μάθουν τι τους επιφύλασσε το μέλλον»²³⁰

Το γιατί οι ισχυροί έτρεχαν στο Αβώνειο Τείχος το έχουμε σχολιάσει σε άλλο σημείο. Αυτό που θα μας απασχολήσει σε αυτό το σημείο είναι το πώς. Η περιγραφή αυτή μας παρέχει ενδείξεις για ένα κόσμο που βρίσκονταν σε κίνηση. Οι επισκέπτες του μαντείου δεν ήταν μόνο από τις γειτονικές περιοχές της Κιλικίας, της Παφλαγονίας και των άλλων περιοχών της Μ. Ασίας, αλλά ακόμη και από την Ρώμη.

Υπήρξε αναμφίβολα μια αυξημένη κινητικότητα κατά τους δυο πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Η Μεσόγειος έτεινε να γίνει πολιτισμικά και πολιτικά ένας ενιαίος κόσμος. Η εμπέδωση μιας σχετικής ειρήνης επέτρεπε μεγαλύτερη

²²⁹ R. Thomas, *Γραπτός και Προφορικός Λόγος στην Αρχαία Ελλάδα*, σελ.180-189.

²³⁰ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 30,31.

άνεση στην κίνηση με κάποια ασφάλεια. Δημιουργήθηκε μόνιμο ναυτικό με βάσεις σε στρατηγικά σημεία της Μεσογείου και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να καθαρίσουν οι θάλασσες από τους πειρατές. Ακόμη νέοι οδικοί άξονες χαραχτήκαν αρχικά για τις κρατικές υπηρεσίες και την εξυπηρέτηση των κρατικών αναγκών.²³¹ Η επικοινωνία της κεντρικής διοίκησης με τις επαρχίες, η άσκηση και η εμπέδωση της εξουσίας σε αυτές επέβαλε την κατασκευή ενός οδικού δικτύου τέτοιου ώστε να εξυπηρετούσε τις ανάγκες αυτές.

Είχε δημιουργηθεί ένας ενιαίος χώρος όπου μπορούσε να κινηθεί κανείς από την Συρία μέχρι τα σύνορα της Αγγλίας χωρίς να χρειάζονταν να περάσει σύνορα μέσα στα όρια της ίδιας κρατική εξουσίας. Τα ρωμαϊκά νομίσματα ήταν τα μόνα που ήταν απαραίτητα γιατί γίνονταν δεκτά και ανταλλάσσονταν παντού. Χρειάζονταν Ελληνικά από την Μεσοποταμία μέχρι την Γιουγκοσλαβία και Λατινικά μέχρι την Βρετανία.²³²

Εκτός από την σχετική ασφάλεια του θαλάσσιου ταξιδιού, η ίδια ασφάλεια υπήρχε και στο οδικό δίκτυο που πήγαινε σε όλα τα σημαντικά κέντρα. Η φύλαξη των δρόμων περιόριζε σημαντικά τον φόβο των ληστών.

Οι χερσαίοι και οι θαλάσσιοι δρόμοι ήταν γεμάτοι από έμπορους, διοικητικούς υπαλλήλους, κρατικούς αγγελιοφόρους, προσκυνητές ιερών, περιηγητές. Οι κρατικοί υπάλληλοι και έμποροι είχαν αναμφίβολα την μερίδα του λέοντος στα ταξίδια.²³³ Υπήρχε μια διαρκής κίνηση κρατικών υπαλλήλων. Ταχυδρομικοί διανομείς, φοροεισπράκτορες, περιοδεύοντες δικαστές, περιφερειακοί αξιωματούχοι, διοικητές επαρχιών, αρκετές φορές και οι ίδιοι οι αυτοκράτορες με την πολυάριθμη συνοδεία τους ταξίδευαν από την μια άκρη της αυτοκρατορίας μέχρι την άλλη.

Οι έμποροι ήταν επίσης μια κατηγορία ανθρώπων που βρίσκονταν και αυτοί σε διαρκή κίνηση. Κάποιος Φλάβιος Ζεύξης υποστήριξε στην επιγραφή που έβαλε να χαραχθούν στον τάφο του, στην Ιεράπολη της Μ. Ασίας, ότι «ως

²³¹ L. Casson, *Το ταξίδι στον Αρχαίο Κόσμο*, μτφ. Λ. Σταματιάδη, Αθήνα 1995, σελ.136-175.

²³² ό. π. σελ.144.

²³³ ό. π. σελ. 153.

έμπορος είχε περάσει από τον Μαλέα εβδομήντα δυο φορές ταξιδεύοντας για Ιταλία»²³⁴. Ήταν πιθανό να είχε μέσο όρο δυο ταξίδια κάθε καλοκαίρι.

Το εμπόριο τέτοια άνθηση ώστε ορισμένες πόλεις διατηρούσαν πρακτορεία στα κυριότερα εμπορικά κέντρα για την εξυπηρέτηση των πολιτών τους που ταξίδευαν εκεί. Στη Ρώμη μόνο μεταφέρονταν 150.000 τόνοι αιγυπτιακό σάρι το χρόνο.²³⁵ Οι θαλάσσιοι δρόμοι και τα λιμάνια της αυτοκρατορίας ήταν γεμάτα από εμπόρους, πλοιοκτήτες, τραπεζίτες, αγοραστές. Οι επιχειρηματίες ταξίδευαν και από την ξηρά άλλα πολύ λιγότερο. Το ίδιο και τα εμπορεύματα αφού το κόστος και ο χρόνος της μεταφοράς από την ξηρά έκανε την μετακίνηση απαγορευτική.

Οι επισκέπτες των μαντείων, των κέντρων του Ασκληπιού καθώς και οι θεατές των πανελληνίων αγώνων και άλλων θεαμάτων αποτελούσαν και αυτοί μέρος της αυξημένης κινητικότητας που υπήρξε κατά τους δυο πρώτους χριστιανικούς αιώνες.

Οι ταξιδιώτες για λόγους υγείας, στα ιερά κυρίως του Ασκληπιού αποτελούσαν και αυτοί μέρος της κίνησης της εποχής. Τα τρία μεγάλα κέντρα του θεού της ίασης, στην Επίδαυρο, στην Κω και την Πέργαμο συγκέντρωνάν το μεγαλύτερο μέρος των ασθενούντων προσκυνητών από όλη την αυτοκρατορία. Σε μια εποχή που αρκετοί ασθενούσαν ή πίστευαν ότι ασθενούσαν τα αυτά υπήρξαν εξαιρετικά δημοφιλή.

Εκτός όμως αυτών, άλλα μικρότερα ιερά ευημερούσαν και πολλαπλασιάζονταν. Το ιερό του νέου «Ασκληπιού» που ίδρυσε ο Αλέξανδρος ήταν ένα από αυτά. Υπήρξε πόλος έλξης τόσο για τους τοπικούς και γειτονικούς πληθυσμούς όσο και για τους πιο μακρινούς. Συνδυάζοντας το μαντείο με το ιερό του νέου «Ασκληπιού» αποτέλεσε προορισμό για αρκετούς ταξιδευτές-προσκυνητές.

Ασφαλώς δεν ήταν μονόπλευρη η κίνηση προς την Παφλαγονία. Αρκετά από την περιοχή ταξίδευαν για διαφορετικούς λόγους προς άλλα μέρη της αυτοκρατορίας. Ο Λουκιανός μας παρείχε επιπρόσθετες πληροφορίες για

²³⁴ ό. π. σελ. 151.

²³⁵ L. Casson, *Το ταξίδι στον Αρχαίο Κόσμο*, σελ. 152.

αυτό. Το μαντείο με φανερή ευκολία προέτρεπε με χρησμούς να επισκεφθούν άλλα μαντεία δικοί του πελάτες.²³⁶ Τα Δίδυμα και η Κλάρως στα παράλια της Μ. Ασίας ήταν από τα μαντεία που έστειλε τους ερωτούντες ο Αλέξανδρος. Μια απόσταση όχι και τόσο κοντινή ακόμη και για τα σημερινά δεδομένα.

Επίσης σε ερωτήσεις προς το μαντείο για τον τόπο καταγωγής του Ομήρου, η απάντηση ήταν δυο φορές λανθασμένη. Μια απάντηση αφορούσε συμβουλές για θεραπεία αρρώστιας και μια για τον τρόπο που έπρεπε κανείς να ταξιδέψει δηλαδή από ξηρά η από θάλασσα.²³⁷ Οι αναφορές αυτές από τον Λουκιανό έγιναν για να θίξουν την αξιοπιστία του μαντείου και ίσως το πέτυχε αυτό. Όμως αυτό δήλωνε ακόμη ότι οι συνηθισμένες ερωτήσεις προς το μαντείο έπρεπε να αφορούσαν ασθένειες και ταξίδια.

Ακόμη η προσωπική περιπέτεια του Λουκιανού ήταν ενδεικτική για τον τρόπο που ταξίδευε κανείς την εποχή αυτή στη θάλασσα. Ο Αλέξανδρος παρέιχε στον Λουκιανό πλοίο με κωπηλάτες για να τον μεταφέρουν στον προορισμό του που ήταν μια κοντινή πόλη στο Αβώνειο τείχος, η Ἄμαστρις. Κατά την διάρκεια του ταξιδιού ο καπετάνιος είχε εντολή να έπνιγε τον Λουκιανό. Αυτός από τύψεις όμως τον εγκατέλειψε σε κάποια ακτή. Από εκεί ο Λουκιανός βρήκε ένα πλοίο με απεσταλμένους του βασιλιά Ευπάτορα²³⁸ που πήγαιναν να πληρώσουν ετήσιο φόρο. Αυτοί τον λυπήθηκαν τον πήραν στο πλοίο και τον άφησαν στην πόλη που πήγαινε.²³⁹

Πλοία γραμμής με τακτική δρομολόγια δεν υπήρχαν. Εμπορικά ή άλλα πλοία, όπως αυτό του Ευπάτορα που πλήρωνε φόρους, ήταν αυτά που εξυπηρετούσαν τους ταξιδιώτες που επέλεγαν την θάλασσα από την ξηρά. Τα ταξίδια ήταν χρονοβόρα. Ο ενδιαφερόμενος κατέβαινε στο λιμάνι και όταν έβρισκε πλοίο που πήγαινε στο ίδιο προορισμό με αυτόν έφευγε. Τα ταξίδια δια θαλάσσης δεν γίνονταν συνήθως όλο το χρόνο αλλά όταν επέτρεπαν οι καιρικές συνθήκες. Από τον Μάιο έως τον Σεπτέμβριο ήταν η συνηθισμένη

²³⁶ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 29.

²³⁷ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 53.

²³⁸ Ο Τιβέριος Ιούλιος Ευπάτωρ ήταν βασιλιάς του Βοσπόρου των Κιμμερίων από το 154 μέχρι το 171 μ.Χ. Πλήρωνε ετήσιο φόρο στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία και στους Σκύθες. Λουκιανός, *Τόξαρης ή Φιλία* 44.

²³⁹ Λουκιανός, *Αλέξανδρος* 56.

εποχή για τα θαλάσσια ταξίδια. Από την ξηρά τα ταξίδια ήταν πιο δύσκολα και πιο αργά αν και είχε φτιαχτεί ένα αξιόλογο οδικό δίκτυο. Προτιμούσε κανείς να ήταν ξαπλωμένος στην πρύμνη ενός караβιού από το να τραντάζονταν σε κάποια άμαξα ή να βιάδιζε στην ζέστη ή το κρύο.

Ανεξάρτητα από τις δυσκολίες των ταξιδιών την εποχή αυτή υπήρξε μια αυξημένη κινητικότητα. Ο Αλέξανδρος και το ιερό του ήταν υπεύθυνοι για ένα μεγάλο μέρος της κίνησης στους δρόμους που οδηγούσαν στο Αβώνειο Τείχος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Λουκιανός έγραψε το έργο του *Αλέξανδρος ή Ψευδομάντης* το δεύτερο μισό του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. και αντικατοπτρίζονται μέσα σε αυτό αρκετές τάσεις της κοινωνικής συμπεριφοράς από την περίοδο αυτή. Η προσπάθεια η δική μας ήταν να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε ένα μέρος των κοινωνικών σχέσεων αυτή της εποχής μέσα από την εξέταση αυτού του έργου.

Σε μία εποχή που η ρωμαϊκή ειρήνη ήταν εδραιωμένη και μια σχετική ευημερία υπήρχε για μεγάλο μέρος της αυτοκρατορίας, ίσως θα περίμενε κανείς να υπήρχε μια σταθερότητα στις κοινωνικές σχέσεις και συμπεριφορές.

Όπως όμως προσπαθήσαμε να δείξουμε αυτό δεν συνέβη. Ο 2^{ος} αιώνας υπήρξε εποχή με αρκετές αλλαγές στην κοινωνική συμπεριφορά. Ένα από τα γνωρίσματα της περιόδου αυτής ήταν η ρευστότητα που χαρακτήριζε το κοινωνικό και ιδεολογικό εποικοδόμημα. Επιπλέον πρόδρομα ίσως φαινόμενα μιας επερχόμενης οικονομικής κρίσης γίνονταν αντιληπτά από τα άτομα δημιουργώντας και επεκτείνοντας το κλίμα της ανασφάλειας και ανησυχίας. Παράλληλα όμως μ' αυτά, η ευμάρεια εξακολουθούσε να υπάρχει για ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού. Ο φόβος ότι αυτή μπορούσε να χαθεί έστρεφε πολλούς να αναζητούν εναγωνίως τρόπους πρόγνωσης ή και επηρεασμού του μέλλοντος.

Κατά τον 2^ο αιώνα μ. Χ έχουμε αύξηση της μαντικής δραστηριότητας στην περιοχή της Μ. Ασίας και παλιά μαντεία μαζί με νέα, όπως αυτό του Αλέξανδρου, γίνονται πόλος έλξης για αρκετό κόσμο. Το μαντείο εντάσσεται σ' αυτήν την νέα τάση των ανθρώπων. Όμως αποτέλεσε ταυτόχρονα και αποδεικτικό στοιχείο της τάσης αυτής. Η αυξημένη ανασφάλεια οδήγησε πολλούς ανθρώπους στην αναζήτηση της πρόβλεψης του μέλλοντος τους με παλιούς ή νέους τρόπους.

Η άνοδος της δημοτικότητας του Ασκληπιού ήταν ένα άλλο χαρακτηριστικό της εποχής αυτής. Ο θεός επέδειξε ιδιαίτερη φροντίδα για τις ανάγκες του ατόμου και αυτό ίσως αποτέλεσε τον κυριότερο λόγο αυτής της

ανόδου. Σε μία εποχή που η κοινωνική διάσταση του ατόμου είχε υποχωρήσει μέσα στην μάζα των κατοίκων της ρωμαϊκής επικράτειας, η ενασχόληση με τον εαυτό του αποτέλεσε διέξοδο στην υποχώρηση αυτή. Η ενασχόληση αυτή πήρε τη μορφή της ηθικής τελείωσης και απασχόλησης με την υγεία. Αρκετοί ασθενούσαν ή πίστευαν ότι ασθενούσαν. Ο Ασκληπιός υπήρξε ο κατάλληλος θεός για την παροχή βοήθειας και για τον λόγο αυτό η δημοτικότητα του έφτασε στο ζενίθ. Ο Αλέξανδρος εμφανίστηκε ως νέος «Ασκληπιός», εκμεταλλευόμενος την τάση αυτή και εντασσόμενος στο πνεύμα τη εποχής.

Η ηθική τελείωση και η σωτηρία της ψυχής ήταν η άλλη μορφή διεξόδου που πήρε η ενασχόληση των ανθρώπων με τον εαυτό τους. Πολλά φιλοσοφικά-θρησκευτικά ρεύματα ήρθαν να καλύψουν την ανάγκη αυτή. Επαναδιατύπωσαν και επεξεργάστηκαν προηγούμενες ιδέες ή διατύπωσαν νέες. Ο νεοπυθαγορισμός υπήρξε ένα από αυτά και η πίστη του στην μετεμψύχωση και αθανασία της ψυχής που έπρεπε να φτάσει στην τελείωση τον βοήθησε να αποκτήσει αρκετούς οπαδούς. Ο Αλέξανδρος και σ' αυτήν την περίπτωση υπήρξε συνεπής εκφραστής αυτού του κλίματος. Επηρεασμένος από τον Απολλώνιο τον Τυανέα υπήρξε οπαδός της νεοπυθαγόρειας φιλοσοφίας. Προσπάθησε να ταυτιστεί με τον Πυθαγόρα μέσω του χρυσού μηρού, πράγμα άλλωστε συνηθισμένο στους κύκλους αυτούς. Δημιούργησε έτσι φίλους και εχθρούς από άλλα ρεύματα που υπόσχονταν περίπου τα ίδια ή δεν πίστευαν καθόλου σε αυτά.

Από τα στοιχεία που μας παρείχε ο Λουκιανός, που έτσι και αλλιώς ήταν εχθρικά διατεθειμένος απέναντι στον Αλέξανδρο, φαίνεται ότι ο Αλέξανδρος γνώρισε μεγάλη επιτυχία. Μια μεγάλη μερίδα του κόσμου από την περιοχή της Παφλαγονίας τον πίστεψε και τον αναγνώρισε όχι μόνο ως μάντη αλλά και ως μεσολαβητή ανάμεσα σ' αυτούς και στον θεό.

Η επιτυχία αυτή οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι μέσω του Αλεξάνδρου και της δράσης του οι Παφλαγόνες μπορούσαν να εισέλθουν στην κουλτούρα ενός νέου κόσμου που ομογενοποιούνταν στα πλαίσια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Τα μαντεία, ο Ασκληπιός, ο Πυθαγόρας ήταν μάλλον στοιχεία των προηγμένων πολιτιστικά παραλίων της Μ. Ασίας και ο

Αλέξανδρος τα έφερε και στην περιοχή της ενδοχώρας. Οι κάτοικοι της περιοχής αυτής είχαν πιθανά ένα λόγο παραπάνω να τον πιστέψουν και να του χαρίσουν τη αφοσίωση τους.

Όλα τα παραπάνω στοιχεία συνηγορούν στην άποψη ότι ο Αλέξανδρος με την δράση του υπήρξε ένα σύμπτωμα της εποχής του. Εντάσσονταν σε αυτό το κλίμα και αντικατόπτριζαν τις αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις, αν δεν αποτελούσαν μερικές φορές ισχυρές ενδείξεις των αλλαγών αυτών.

Ο Αλέξανδρος αναμφίβολα υπήρξε ένας χαρισματικός άνθρωπος που εκμεταλλεύτηκε όχι την αφέλεια των ανθρώπων, αλλά τις συγκεκριμένες ανάγκες της εποχής και του τόπου. Αρκετά από αυτά που έκανε τα είχαν κάνει και άλλοι πριν από αυτόν. Σε δύο νέα στοιχεία πιστεύουμε ότι πρωτοτύπησε. Το πρώτο ήταν ότι συνδύασε την μαντεία, την μαγεία την θεραπεία και την φιλοσοφία σε βαθμό που μάλλον κανείς άλλος δεν κατόρθωσε. Υπήρξαν πολλοί μάγοι, μάντεις, θεραπευτές και προφήτες άλλα τον συνδυασμό όλων αυτών λίγοι τον πέτυχαν .

Το δεύτερο στοιχείο ήταν, ότι σε αντίθεση με άλλους περιπλανώμενους φιλοσόφους, μάγους και θεραπευτές, αυτός απέκτησε σταθερή βάση που συνδύαζε όλες τις δραστηριότητες στο Αβώνειο Τείχος. Βασίστηκε στις ιδιαίτερες ικανότητες του για να γίνει πόλος έλξης για αρκετό κόσμο. Ήταν αυτός που γεφύρωνε το χάσμα ανάμεσα σε έναν θεό και τις ατομικές ανάγκες των ανθρώπων. Μπορούσε κανείς να τον πλησιάσει και να του μιλήσει, κάτι που ήταν δύσκολο να κάνει με τον θεό.

ΠΗΓΕΣ-ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- Αθηναγόρας, *Πρεσβεία Περί Χριστιανών*, Sources Chretiennes, τ.379, 1992
- Αίλιος Αριστείδης, *Λόγοι* Georg Olms, τ.1, Hildesheim, 1964
- Απουλήιος, *Ο Χρυσός Γάιδaros*, Les Belles Lettres, τ.2, Paris, 1976
- Αρτεμίδωρος, *Ονειροκριτικά*, Bibliotheca Teubeneriana, Lipsiae 1963
- Αριστοτέλης, *Μετά τα Φυσικά* Oxford University Press, τ. 2, 1973
- Διονυσίου Βυζαντίου, *Ανάπλους Βοσπόρου*, E. Typographeo Publico, Parisiis, 1874
- Επίκτητος, *Διατριβαί και ομιλίες*, Les Belles Lettres, Paris, 1969
- Ευνάπιος, *Βίοι φιλοσόφων και σοφιστών*, Typis Publicae officinae Polygraphicae, Romae, 1956
- Ευσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου*, Nauck, Lipsiae, 1830
- Ευσέβιος, *Ευαγγελική Προπαρασκευή*, Sources Chretiennes, τ.266, Paris, 1980
- Ερμείας, *Εις Πλάτωνος Φαίδρον Σχόλια*, Librairie Emile Bouillon, Paris, 1901
- Ησίοδος, *Κατάλογος γυναικών. Ηοιαι*, Oxford University Press, 1990
- Θεμίστιος, *Λόγοι*, Tipografia Torinese – Grugliasco, Τορίνο, 1995

Ιάμβλιχος, *Περί του Πυθαγορείου βίου*, L. Deubner, Bibliotheca Teubneriana, Lipsiae, 1975

Ιουστίνος, *Απολογία*, Corpus Apologestarum Christianorum I,II, Opera Ioustini Inbubitata, Wiesbaden, 19

Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Προτρεπτικός προς Έλληνας*, Sources Chrétiennes, τ.2 Paris 1976

Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Στρωματείς*, Sources Chrétiennes, τ. 278 Paris 1981

Λιβάνιος, *Λόγοι*, Edidit R.Foerster, Teubneriana τ.2 Lipsiae 1963

Λουκιανός, *Αλέξανδρος* ex recensione. C. Iacobitz, II, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Haldeshein, 1966

Lucien, *Alexandre ou le faux prophete*, Texte etabli et traduit par Marcel Caster, Les Belles Lettres, Paris 2001

Λουκιανός, *Βίων Πράσις*, Άγρα, Αθήνα 1999

Λουκιανός, *Θεών Διάλογοι*, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1966

Λουκιανός, *Φιλοψευδής ή Απίστων*, Ceorg Olms, Hildesheim, 1966

Λουκιανός, *Τίμων ή Μισάνθρωπος*, Ceorg Olms, τ.1, Hildesheim, 1966

Λουκιανός, *Τόξαρις ή Φιλία*, Ceorg Olms, τ.2, Hildesheim, 1966

Ομηρικοί Ύμνοι, *Εις Ασκληπιόν*, Oxford University Press, τ.5

Όμηρος, *Ιλιάδα*, Oxford University Press, τ.1

Όμηρος, *Οδύσσεια*, Oxford University Press, τ.4

Παυσανίας, *Αχαϊκά*, Teubneriana, τ.2, Lipsiae, 1903

Παυσανίας, *Κορινθιακά*, Teubneriana, τ.1, Lipsiae, 1903

Πλούταρχος, *Ηθικά*, Les Belles Lettres, τ.6, 1964

Πλούταρχος, *Περί των εκλελειπόμενων χρηστηρίων*, Les Belles Lettres, τ.6, 1964

Πλούταρχος, *Περί του μη χραν έμμετρα νυν την Πυθίαν*, Les Belles Lettres, τ.6, 1964

Πίνδαρος, *Πυθεια III. Ιερωνί Συρακουσίου*, τ.1 Oxford University Press 1968

Στράβωνας, *Γεωγραφικά Θ* Akademische Druck u. Verlagsanstalt, Graz, 1969

Φιλόστρατος, *Απολλωνίου του Τυανέως Επιστολαί*, Georg Olms, t.1, Hildesheim 1964

Φιλόστρατος, *Τα ες του Τυανέα Απολλώνιον*, CIP-Kurztitelanfahme der Deutschen Bibliothek, Μόναχο, 1983

Φιλόστρατος, *Βίοι σοφιστών*, Georg Olms, Hildesheim-N.York, 1971

Ξενοφώντα, *Των κατ' Ανθείαν και Αβρακόμην Εφεσιακών λόγων βιβλία ή Εφεσιακά*, G. Dalmeyda, Παρίσι 1936

Ωριγένης, *Κατά Κέλσου*, Sources Chretiennes, τ. 132 Paris 1967

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

G. Alföldy, *Ιστορία της ρωμαϊκής κοινωνίας*, μτφ. Α. Χανιώτης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1988

D. E. Aune, *Prophecy in Early Christianity*, Grand Rapids, Michigan 1991

P. Athanasiadi, "Dreams, Theurgy and Freelance Divination: The Testimony of Iamblichus", *Journal of Roman Studies*, 83, 1993, 115-130

P. Aubenque, *Οι ελληνιστικές φιλοσοφίες: στωικισμός, επικουρισμός, σκεπτικισμός*, Φιλοσοφική και Πολιτική Βιβλιοθήκη, τ. 5, Η Φιλοσοφία, τ. Α', επιμ. Fr. Chatelet, μτφ. Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα, 1989

K. Buresch, *Klaros: Untersuchungen zum Orakelwesen des Spätere Altertums*, Teubner 1889

P. Brown, *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας, 150-750 μ.Χ.*, μτφ. Ε. Σταμπόγλη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998

P. Brown, *Η Δημιουργία της ύστερης αρχαιότητας*, μτφ. Θ. Νικολαΐδης. Εστία, Αθήνα. 2001

The British Museum, *Catalogue of Greek Coins: Pontus, Paphlagonia, Bithynia*, Bologna 1964

L. Casson, *Το ταξίδι στον Αρχαίο Κόσμο*, μτφ. Λ. Σταματιάδη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1995

Σ. Δάκαρη, *Οδηγός Αρχαιολογικού χώρου Δωδώνης*, Ιωάννινα 1971

L. Deubner, *Kosmas und Damian: Texte und Einleitung*, Leipzig und Berlin, 1907

M. Dzielska, *Απολλώνιος ο Τυανεύς. Στο μύθο και στην ιστορία*, μτφ, Γ. Κουσουνέλος, Ενάλιος, Αθήνα 2000

E. R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*, μτφ. Γ. Γιατρομανωλάκη, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1978

J. Dillon, *The middle Platonist*, London, 1977

E. and L. Edelstein, *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies*, Arno Press, New Hampshire, 1975

R. Lane Fox, *Pagans and Christians*, Harmondsworth, London, 1986

L. Farnell, *Ασκληπιός – Διόσκουροι*, μτφ, Ε. Παπαδοπούλου. Ιάμβλιχος, Αθήνα, 1997

R. Garland, *Introducing New Gods*, Dukworth, Λονδίνο, 1992

P. Garnsey & R. Saller, *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός*, μτφ, Β.Ι.Αναστασιάδης. ΠΕΚ Ηράκλειο, 1995

A. Guillaume, *Prophecy and Divination among the Hebrews and other Semites*, N.York, 1938

Δ. Κυρτάτας, *Ο εκχριστιανισμός του Πόντου*, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τ.5, σελ.45-69, 1984-1985

Δ. Κυρτάτας (επιμ.) *Τα εσόμενα. η αγωνία της πρόγνωσης τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996

P. Kingsley, *Αρχαία Φιλοσοφία μυστήρια και μαγεία: ο Εμπεδοκλής και η Πυθαγόρεια παράδοση*, μτφ. Φ. Τερζάκης, Αρχέτυπο, Θεσσαλονίκη, 2001

A. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία, στωικοί, επικούρειοι*, μτφ, Σ. Δημόπουλος και Μ. Δραγώνα-Μονάχου, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1987

R. Mc Mullen, *Enemies of the Roman Order*, Rout ledge, London and New York, 1992

H.W. Parke, *Τα Ελληνικά μαντεία*, μτφ, Α. Βόσκου, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1979

H. W. Parke, *The Oracles of Apollo in Asia Minor*, London, 1985

Ι. Πετρόπουλος, *Οι έγνοιες των Αιγυπτιακών μαντείων*, στο Δ.Κυρτάτας (επιμ.), *Τα εσόμενα: η αγωνία της πρόγνωσης τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1996

J. Rist, *Stoic Philosophy*, Cambridge U. P London – N. York – Melbourne, 1969

T. Taylor, *Η θεωρητική αριθμητική των Πυθαγορείων*, μτφ. Μ. Οικονομοπούλου, Αθήνα, 1995

R.Thomas, *Γραπτός και Προφορικός λόγος στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Δ. Κυρτάτας, Π.Ε.Κ, Ηράκλειο 1996

A. Walton, *Cult of Asklepios*, Gohnson Reprint Corp, New York, 1965

Επίσης συμβουλευθήκα:

A. Βακαλούδη, *Μυστικισμός, θαυματοποιία και ιατρική της θεουργίας*,
Καρδαμίτσα, Αθήνα 2000

L. Bieler, *Θείος ανήρ: Das Bild des "göttlichen Menschen" in Spätantike und Frühchristentum*, Wissenschaftliche und Buchgesellschaft, Darmstadt 1976

P. Brawn, *Κοινωνία και ιερό στην ύστερη αρχαιότητα: Η ανάδειξη και η λειτουργία του άγιου στη ύστερη αρχαιότητα*, μτφ. Α. Παπαθανασοπούλου,
Άρτος Ζωής, Αθήνα 2000

P. Cox, *Biography in late antiquity: A Quest for the holy man*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1983

M. Dillon, *Προσκυνητές και προσκυνήματα στην αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Γ.
Κουσούνελος. ΕΝΑΛΙΟΣ, Αθήνα 2001

E. Dodds, *Εθνικοί και Χριστιανοί σε μια εποχή αγωνίας*, μτφ. Κ. Αντύπας,
Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995

C. P. Jones, *Culture and society in Lucian*, Harvard University Press,
Massachusetts-London, 1986

A. D. Nock, *Alexander of Abonuteichos*, Classical Quarterly, 22, 1928,
160-162

M. Φουκό, *Ιστορία της σεξουαλικότητας: 3 Η μέριμνα για τον εαυτό μας*, μτφ.
Γ. Κρητικός, ΡΑΙΠΠΑ, Αθήνα 1993

C. Zintzen, *Μυστικισμός και μαγεία στη νεοπλατωνική φιλοσοφία*, μτφ. Ι.
Καλογεράκος, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2000

Η μετάφραση, τόσο των αρχαίων κειμένων όσο και των ξενόγλωσσων είναι
δική μου.